This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR
83
S18
SALGŬNDZHIEV
LICHNI DIELA I
SPOMENI PO VUZRAZHDAN-
ETO NO SOLUNSKITIE I
SIERSKI BŬLARI

Gift of

The Thorne Foundation

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES

Ф. А. [illegible]

ЛИЧНИ ДѢЛА И СПОМЕНИ,

[illegible]

[illegible]

Salgŭndzhiev, S.K.

Стефанъ К. Салгънджиевъ.

ЛИЧНИ ДѢЛА И СПОМЕНИ

по

ВЪЗРАЖДАНЕТО НА СОЛУНСКИТѢ И СѢРСКИ Бълари

или

12-годишна жестока неравна борба съ гръцката пропаганда

ВЪ ДВѢ ЧАСТИ

Посвятени на бившитѣ и настоящи народни труженици на просвѣтителното дѣло въ Турция.

ПЛОВДИВЪ

Печатница „Трудъ“ на П. Бѣловѣждовъ

1906.

ГК

DR83
S18

Прѣдговоръ.

Настоящиятъ ми трудъ е единъ твърдѣ скроменъ приносъ къмъ историята на духовното възраждане на Българския народъ отсамъ и оттатъкъ Рила, Родопитѣ и Странжа. Приготвидъ съмъ го за печатане нѣщо прѣди десетина години по изричното и нееднократно настояване на добри мои родолюбиви приятели, ала поради липса на лишни материални срѣдства тогава, отложихъ напечатването му за по-благоприятни обстоятелства, каквито, хвала Богу, днесь ми се прѣдставятъ: иде ми на помощь единъ отъ синоветѣ ми.

Този мой трудъ е едно систематизирано изложение на разхвърлени бѣлѣжки и впечатления, що съмъ вписвалъ въ дневницитѣ си въ разни врѣмена и случаи. Засѣгамъ въ самото начало два въпроса, именно въпроса досѣжно тождеството на града Солунъ съ стария градъ Θέρμη — Thérmes; и въпроса досѣжно потеклото на старитѣ жители на Солунъ гърци ли сж били? Правя това отъ желание да услужа и задоволя любознателността само на ония мои читатели, които не сж имали до сега случай и възможность да чуятъ каквото и да било по тѣхъ.

Лаская се съ надеждата, че тѣзи мои Дѣла и Спомени ще бѫдатъ удостоени съ благосклонното внимание на всички родолюбиви читатели. А къмъ новото поколѣние, нека ми бѫде позволено, да отправя слѣдующитѣ думи: *Непризирай стъпалата, които сж ти помогнали да се издигнешъ.*

Пловдивъ, Септемврий 1906.

С. К. Салгънджиевъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

I. Солунъ.

1. Отъ Цариградъ до Солунъ.
2. Солунъ и Терми тождественни ли сѫ?
3. Солунскитѣ жители въ старо врѣме гърци ли сѫ били?
4. Новитѣ Солунски българи, опитъ за погърчването имъ и българскитѣ гробища.
5. **Пробуждане:** Пьрвото Българско училище и закриването му.
6. Вилаетский вѣстникъ „Селяникъ“.
7. Пьрва българска община по изборъ.
8. Тържественно откриване на училището и учителски разправии.
9. Мисъль за български храмъ.
10. Пьрва българска черковна служба.
11. Пакъ учителски разправии.

II. Сѣръ.

12. Сѣръ въ топографическо, старинно, етнографическо и економическо отношения.
13. Сѣрскитѣ жители и погърчването имъ.
14. Грьцката пропаганда.
15. Янели Ахмедаа, Илия Късъровъ и Стефанъ И. Верковичь.
16. Пьрва българ. община.
17. Пьрво Българ. училище.
18. Отказване на българитѣ отъ грьцкиявладика.
19. Прогрессиране.
20. Българския параклисъ.
21. Реакция и послѣдствията ѝ.
22. Нѣколко думи въобще за мървацитѣ.

Часть I.

СОЛУНЪ.

I. Отъ Цариградъ до Солунъ.

На 13-й Януарий 1868 год., часътъ около 5 слѣдъ обѣдъ, параходътъ вдигна котва и бързо заоставя задъ себе си едно слѣдъ друго прибрѣжнитѣ прѣдградия на Стамбулъ, бивша столица на горда едно врѣме Византия, а сега на разпадащата се Турска държава, за да се впусне въ синитѣ води на Мраморното море, слѣдъ една нощь въ тия на Егеитѣ и т. н., докато стигне въ пристанището на оня градъ, отъ който изгрѣха двѣтѣ слънца, които дариха на българския народъ духовенъ и културенъ живогъ.

Деньтъ, ако и Януарски, обаче, бѣше повече отъ приятенъ. Заходящето слънце, което хвърляше послѣднитѣ си зари върху Цариградъ, за да ги поднови на слѣдующото утро, га-че ли нарочно бѣ се спрѣло на златосвѣтлия небосклонъ, за да даде достатъчна възможность на обитателитѣ на парахода да се налюбуватъ на чудноватата картина, която въ това врѣме прѣдставляваше Старий Бизансъ, потъналъ цѣлъ въ пурпурна свѣтлина.

Между натрупалитѣ се на борта любопитни наблюдатели на тази творба на природата, бѣхъ и азъ, когато звонътъ възвѣсти, че вечерята е готова и канѣше пжтницитѣ въ столовата на парахода. Слѣдъ вечерята едни отъ пжтницитѣ се заловиха на карти, други се оттеглиха въ покоитѣ си; между послѣднитѣ бѣхъ и азъ. Простренъ на леглото си скоро съмъ заспалъ; дълго ли съмъ спалъ, неможахъ да опрѣдѣля, когато една врява и блъсканица, въ състояние да разбудятъ и Варуховци, ме разбудиха и чухъ да се разправя, че сми стигнали на Гелиболъ (Калиполъ), прѣдъ който параходътъ спрѣлъ и едни пжтници се надваряха да го напуснатъ, други се притисняха по стълбитѣ да ги замѣстятъ; една стока и багажъ се изнасяше, други се мъкняха да заематъ

мѣстото имъ и, всичко това, причиняваше врѣвата и блъсканицата, които ме разбудиха.

Подиръ тая срѣднощна оргия, параходътъ отново се задвижи и азъ пакъ съмъ заспалъ. Когато се разбудихъ, бѣше се вече съмнало и ний се намирахме прѣдъ Чанакъ-кале: сѫщата оргия и тука, като прѣдъ Гелиболъ; щомъ се възстанови тишината, парахода отново забръзди водитѣ на Егеитѣ. Минахми островитѣ Лимносъ и Имбросъ и надвечерь часътъ, около 5 послѣ обѣдъ, бѣхми прѣдъ Св. Гора. Прѣдъ насъ стоеше върхътъ *Атосъ*, цѣлъ потънналъ въ постоянно движуща се мъгла — прѣдвѣстникъ на приближающа буря, който караше сърдцата на пѫтницитѣ да потреперватъ. Нека кажа, че и въ този си, колкото грозенъ толкози и страшенъ видъ, въ който тоя моментъ се прѣдставляваше на пѫтницитѣ тоя върхъ съ цѣлата Св. Гора, послѣднята непрѣставаше да вдъхва въ обитателитѣ на парахода благоговение и почитъ на сѫщата святиня за цѣлий православенъ миръ.

Прѣдъ Св. Гора парахода не спрѣ (макаръ че въ маршрута му да се прѣдвиждаше спиране) вѣроятно, защото морето бѣ започнало доста силно да се вълнува и бурята, която се очакваше, бѣше вече прѣдъ насъ и които не закъснѣ да ни връхлѣти; тя продължава до срѣдъ нощь и държа въ страхъ и трепетъ все що бѣ живо на парахода.

На утрото, при изгрѣване на слънцето, мъглата се бѣ дигнала, бурята прѣстанала и всичко около насъ прѣдвѣщаваше прѣкрасенъ день, какъвто въ дѣйствителность и прѣкарахме, заняти съ наблюдаване красивитѣ крайбрѣжия на тъй нарѣчения — Халкодически полуостровъ, които мень твърдѣ много интересуваха, понеже по това врѣме гръцкитѣ книжовници и публицисти, раздѣлени на два лагера, бѣха подигнали споръ за тождеството на старий градъ Терми (Thérmes) и днешний Солунъ. Еднитѣ поддържаха тождеството имъ, другитѣ го отхвърляха; азъ съ напрѣгнато внимание се взирахъ въ това крайбрѣжие съ надежда да забѣлѣжа нѣгдѣ по него мѣсто, благоприятствующе за единъ пристанищенъ градъ, за какъвто описваха да е билъ Терми. Наистина, на нѣкои мѣста на брѣга се забѣлѣжваха нѣкои заливчета отъ ничтожна важность и никакъ неподходящи за що-годѣ едно допустимо мѣсто за прикриване отъ буря на малки лодки, но не и за кораби отъ първа, втора и третостепенна величина, когато Терми е билъ на врѣмето си, ако не първостепенно, то поне второстепенно пристанище, което се е посещавало отъ кораби съ първостепенна голѣмина.

Тъй наблюдавайки брѣга за който е речь, стигнахме носъ Голѣмий Карабурунъ, отъ гдѣто Солунъ можеше вече добрѣ да се вижда; малко още стигнахме и носъ Малий Карабурунъ, а слѣдъ единъ часъ бродение, т. е. въ два часа подиръ обѣдъ, ний бѣхми вече въ отечеството на св. св. братия Кириллъ и Методий.

---

2. Солунъ и Терми тождественни ли сѫ?

Както вече казахъ, тоя въпросъ бѣ подигнатъ отъ грьцкитѣ книжовници, раздѣлени на два противуположни лагера: Въ послѣдния лагеръ упорно се подържаше, че градеца Терми е сѫществувалъ не на мѣстото на което е днешний Солунъ, а между носоветѣ: Малий и Голѣмий Карабурунъ или поне до самий носъ Голѣмий Карабурунъ, на югъ отъ Солунъ. Така или инакъ, но този споръ не можеше да не заинтересува и мене, та винаги когато съмъ пѫтувалъ било по море, било по сухо, изъ и край Халкидическия Полуостровъ, изучвалъ съмъ съ внимание цѣлата му мѣстность; изучвалъ съмъ находящитѣ се по него стари развалини; челъ съмъ старитѣ географи и историографи и, отъ всичко това, съставилъ съмъ си едно мнѣние, което говори въ полза на тождеството на въпроснитѣ два града, и ето защо:

Херодотъ като говори за Терми (въ кн. VII, 128) казва: „. . . . . Ксеркъсъ разгледвалъ Тессалийскитѣ Планини *Олимпъ* и *Осса* отъ градътъ Терми . . . .“

Тоя кѫсъ цитатъ ясно доказва, че Терми е билъ на мѣстото на днешний Солунъ, отдѣто единствено се виждатъ Олимпъ и Осса, нѣщо невъзможно отъ М. или Г. Карабурунъ.

Омиръ споменува името *Ематъ* и *Ематия*. А Страбонъ като говори за Македония въ древности казва: „Наистина Македония въ старо врѣме е носила названиото *Ематия*, а името Македония е приела отъ името на единъ отъ старитѣ войводи наричаемъ Макидонъ; а Ематъ е билъ приморски градъ . . . .“

Споредъ нѣкои думата ематъ по финикийски означавала топло — горещо; или съ други думи: мѣсто, на което се намирали горещи извори. И понеже Ематъ е билъ приморски градъ, какъвто е билъ Терми, название, което тоже значи топло — горещо, не може да има съмнение, че тия два града сѫ били единъ и сѫщъ градъ, по късно прѣименуванъ на Солунъ, както ще видимъ по-долу; остава само

да се знае, кое отъ първитѣ двѣ названия на тоя градъ е било първоначалното — Ематъ ли или Терми.

Споредъ мене, обаче, осланяйки се на обстоятелството, че финикиянитѣ сѫ по-стари отъ гърцитѣ, то първоначалното название на тоя градъ е било Ематъ, т. е. *Горещъ*; по-късно прѣведено на гръцки Терми, което, както вече казахме, означава тоже горещо. И това название, както градътъ, тъй и заливътъ сѫ получили отъ горещитѣ извори, които въ изобилие сѫ сѫществували въ Солунъ до X-я вѣкъ послѣ Христа до самото мѣсто, което днесь заема църквата Св. Димитрий сега джамия; горещи извори, повтарямъ, които, съ мѣстоположението си наоколо, лежаще на дъното на Западния брѣгъ на Горещий — сега Солунски — заливъ, сѫ извикали създаването на градеца и му се е дало първоначално името Ематъ, а по късно Терми, т. е. горещъ и на заливътъ Горещий заливъ, по гръцки — Θερμαϊκὸς Κόλπος, съ което название се е наричалъ до прѣди единъ вѣкъ.

Има и писатели, които казватъ, че на мѣстото на днешний Солунъ сѫществувалъ въ старо врѣме градъ съ название *Халия* или *Алия*, което означавало приморски.

Единъ отъ тия писатели е и Стефанъ Византийски, който не отождествява Халия съ Терми, а съ Солунъ, съ цѣль вѣроятно да си непротиворечи, когато говори за нетождественостьта на Солунъ и Терми, която той поддържа мимо критически изказаното мнѣние отъ Tafel'a и други писатели въ смисълъ и полза на тождеството имъ, което, както вече казахъ подържами и ний, на основание на много още и неоспорими доказателства, черпени отъ различни авторитети, цитати отъ които ще продължаваме да правимъ.

Въ 20-й изводъ (§ 330) Страбонъ говори: „Рѣка Аксий се влива въ морето между Халастра или Халастра и Терми". *)

Въ 23-й изводъ отъ сѫщия §, Страбонъ повтаря сѫщитѣ думи: „Р. Аксий се влива и прч.", твърдения, които повече отъ ясно доказватъ тождеството на Солунъ и Терми, защото съ тѣхъ Страбонъ означава мѣстото на Терми да е сѫщото мѣсто, на което се намира днесь Солунъ, понеже, ако Терми, както искатъ да кажатъ противницитѣ на това тождество е сѫществувалъ не на мѣстото на днешний Солунъ, а на югоистокъ или на югъ отъ него: между носове М. и Г. Карабурунъ, то въ такъвъ случай Страбонъ въ опрѣдѣлението си — гдѣ се втича р. Аксий, нѣмаше да споме-

*) Халастра или Халастра градъ се е намиралъ на десния брѣгъ на р. Аксий сегашний Вардаръ. *Бѣл. на автора.*

нува Терми, единъ ничтоженъ и толкозъ далеко стоящъ градъ отъ р. Аксий, при това още отъ другата страна на Солунский заливъ; а щѣше *веднага* слѣдъ градътъ Каластра, да упомене градътъ Екидаръ, който се нахождалъ отъ лѣво на р. Аксий; или пъкъ Солунъ, който когато е писалъ Страбонъ, е билъ вече градъ многолюденъ и доста забѣлѣжителенъ, а при това и не по далече отъ Екидаръ до р. Аксий, слѣдователно отговарящъ на цѣлъта на географа, тъй като, Страбонъ като географъ, специалностьта му ви наги ще го заставлява, а сѫщо и въ тоя случай, щѣлъ е да бѫде заставенъ, при опрѣдѣлението мѣстото на вливането въ морето на помянатата рѣка, да се послужи изключително съ най близосѣдни градове до тая рѣка, както е направилъ съ опрѣдѣлението на десний ѝ брѣгъ като споменува градътъ Каластра, лежащъ и близо до десния брѣгъ на р. Аксий.

Освѣнъ това, Страбонъ въ 24 й изводъ отъ сѫщий § по отношение тождеството на Терми и Солунъ е абсолютно категориченъ. Той казва: „Близо до р. Аксий е разположенъ градътъ Тесалоникъ, *първоначално наричанъ Терми* (к. н.) разширенъ и укрѣпенъ отъ царь Касандръ и нарѣченъ въ честь на името на жена му *Тесалоника*, дъщеря на Филиппа синъ Аминтовъ. Той — Касандръ — прѣселилъ въ него жителитѣ отъ околнитѣ малки градове (πολίχνια): Каластра, Инея, Киссо и др.“

Повече доказателства отъ горнитѣ сѫ, струва ни се, излишни, при всичко че разполагаме и съ още много други, черпани отъ Плиний (старий), Тафела и прч., които по единъ тоже категориченъ начинъ се изказватъ за тождеството на Терми и Солунъ; слѣдъ това минаваме да опровергаемъ доводитѣ на сегашнитѣ противници, които поддържатъ, че Терми е сѫществувалъ не на мѣстото на днешний Солунъ, а тамъ нѣкждѣ около носъ Голѣмий Карабурунъ.

На пьрвъ погледъ самото мѣстоположение около поменатий носъ е достатъчно доказателство за оборване възгледоветѣ на противницитѣ на тождеството на тия два града. Защото то нигдѣ непрѣдставлява изискуемитѣ условия за единъ градъ още и пристанищенъ, за какъвто го прѣдставляватъ старитѣ писатели било подъ названието Ематъ, било подъ това на Терми.

Който е изучвалъ това мѣстоположение въ всяко едно отношение, а най повече въ отношение пристанищно, непрѣменно ще отхвърля отъ себе си всяка помисъль за да е сѫществувалъ нѣкога пристанищенъ градъ около носъ Голѣмий Карабурунъ, понеже морето тамъ е твърдѣ плитко за да могатъ да заставатъ поне ладии и то

отъ срѣдния величина. Освѣнъ това то на едно голѣмо разстояние е изложено на най-свирѣпитѣ и често врълующитѣ сѣверозападни и сѣверни вѣтрове, които, кога духатъ сж въ положение да разбиятъ не само ладия отъ срѣдния величина, съ каквито обикновено си служатъ жителитѣ отъ крайбрѣжията, ала не би пощадили и днешнитѣ най голѣми търговски параходи. Независимо отъ това, причинявanитѣ бури отъ тия вѣтрове сж далече опасни и за самата суша и за това и день днешенъ е рѣдкость да срѣщнете населени мѣста по това крайбрѣжие на разстояние по близо отъ 5 километра до морето. Такиви ще срѣщнете само кога изминете носъ Г. Карабурунъ и свиете въ Солунския Заливъ, около носъ М. Карабурунъ — Солунъ.

Такова е вкратцѣ мѣстоположението, на което противницитѣ на тождеството, което описваме, претендиратъ да знаятъ че е билъ сжществувалъ градътъ Терми. А на такова мѣсто, мислимъ, даже и най-дивитѣ и некултурни народи не биха рѣшили да въздигатъ градове, прѣдназначени за пристанища.

---

3. Солунскитѣ жители въ старо врѣме гърци ли сж били?

За да се отговори на зададения въпросъ, нужно е прѣдварително да се види: *отъ какво племе, или народъ, въобще се е населявала Македония* въ старо врѣме.

Въ най далечното минало, отдѣленъ народъ съ название Македонски и отдѣлна територия — Македония, не сж сжществували. За първъ пѫть Ередотъ споменува за нѣкакъвъ градъ или мѣстность подъ названието *Македнонъ* — Μακεδνὸν.

Страна съ названието Македония се явява по врѣмето на царь Пердика, на когото той се прогласилъ за владѣтель; но въ какви граници се състояла тя, историята абсолютно нищо не споменува. Онова обаче, което Ередотъ споменува и това, което Страбонъ по късно ни прѣдава за нея е, че около VI и VII в. прѣди Хр. Македония се дѣлѣла на четири части, всѣка една съ особено племе и династия, безъ обаче да опрѣдѣлятъ имена.

Омиръ споменува за племето *пеони*, което, споредъ Страбона, населявало мѣстностьта около *Пелла* (градъ, днесь несѫществующъ), който билъ столицата на Македония, а като се знае, че гр. Пелла е сжществувалъ между Воденъ и Битоля не остава никакво съмне-

ние, че срѣдня Македония въ старо врѣме се е населявала отъ Пеони сродно племе на старитѣ *Траки*, които, ведно съ пеонитѣ, сж дали зачатъка на Македонския народъ, съ други думи казано, македонцитѣ сж потомци на тракитѣ и пеонитѣ.

Прочее, не вѣрваме, че гърцитѣ би били нѣкога въ положение да убѣдятъ свѣта, че пеонитѣ, както и тракоилирийцитѣ съ пеласкитѣ, за които говори Еродотъ че сж населявали Македония, Тесалия и Епиръ до Коринтъ, сж били гърци; още повече, като е знайно че, по него врѣме гърци не сж сѫществували още на Б. Полуостровъ. Тѣхното име на полуострова, започнало да се слуша, когато *Данай* дошелъ отъ Египетъ въ страната, около Коринтъ на югъ отъ Македония, който завладѣлъ и издалъ заповѣдь щото владѣтелното племе и завладѣнитѣ пеласги да се наричатъ на името му: Данайци, а по-късно — Еллини, който, за да прѣдпази своитѣ Данайци отъ Македонцитѣ, измислилъ и прогласилъ формулата: πᾶς μὴ ἕλλην βάρβαρος, което значи: всѣки не еллинъ е варваринъ, съ които отличавалъ гърцитѣ отъ варваритѣ, за каквито прогласилъ Македонцитѣ и всички други негрѣцки народи и племена, съсѣдни на гърцитѣ, както става явно отъ слѣдующето:

Когато Филипъ Македонски се готвѣлъ да завладѣе страната на Данайцитѣ т. е. на Еллинитѣ, Демостенъ за да възбуди племенна умраза и фанатизма на сьотечественницитѣ си, частно противъ Филипа и въобще противъ Македонцитѣ, викалъ на всеуслишание: „. . . Този, който ни застрашава съ завладаване, не е ли нашъ врагъ не е ли цѣлъ варваринъ . . .?“ На друго мѣсто той вика „да прѣдадемъ нашитѣ еллински градове на поруганието на варварина?“ На третьо мѣсто се провиква: „. . . . . упражнявахъ своята власть надъ варварина“ (думата е за Филипа) „като собствено право на еллинъ, върху варваринъ! . . .“

Злѣчнитѣ тия нападки Демостенови срѣщу Филипа Македонски, не показватъ ли че, ако Македонцитѣ бѣха гърци нападкитѣ на Демостена противъ царятъ имъ, които падатъ еднакво и върху поддаництѣ му, нѣмаше да бждатъ толкозъ ядовити, толкозъ злобни и жестоки — нѣмаше да ги нарича варвари (за каквито гърцитѣ и днесъ считатъ и злобно наричатъ всѣки едного, който казва че не е грькъ), а щѣше да намѣри по-мегка злословна форма за нападение.

Може да ни се възрази, че Демостенъ отъ ядъ къмъ Македонцитѣ, че се готвѣли да завладаятъ отечеството му, ги е наричалъ варвари. Не е тъй отговарями; защото ако Македонцитѣ бѣха гърци, колкото и да сж били врагове на послѣднитѣ, то тѣ (гър-

цитѣ) отъ уважение къмъ племето си, не биха дръзнали да ги наричатъ варвари, както Атинянитѣ, въ дългогодишната междуособна война, която водиха съ еднопламеннитѣ си спартанци не съ по-малка жестокость отъ тая съ Македонцитѣ, ни веднъжъ не се нарѣкоха съ тоя прѣзрителенъ епитетъ, защо? — Защото и еднитѣ и другитѣ бѣха гърци. А гърцитѣ винаги, до разпадането на Македонската Държава, слѣдъ смъртьта на Александра Великий, сж гледали на Македонцитѣ, като на свои врагове и сж ги наричали варвари. Нѣщо повече: по едно врѣме тѣ се съюзиха съ Римлянитѣ противъ Македонцитѣ и воюваха, рамо до рамо, съ първитѣ, т. е. съ Римлянитѣ, които, като покориха Македонцитѣ, наложиха тежкото си иго и на съюзницитѣ си — гърцитѣ.

Слѣдъ падането на Б. Полуостровъ подъ турското владичество, и когато духовната власть на гърцкия патриархъ се прострѣ надъ всичкитѣ народности на Полуострова отъ источноправославното вѣроизповѣдание включително и надъ гърцитѣ, и се нарѣкоха подъ общото име — *румъ миллети*, чакъ тогава гърцитѣ зеха да гледатъ и на македонскитѣ българи като на гърци и да ги титулиратъ съ това име, вмѣсто съ онова — варвари, а щомъ въ послѣдне врѣме, тѣ започнаха да се казватъ че не сж гърци, а българи, отъ ново станаха варвари.

Но на прѣдмета си, отъ който се отклонихме.

Омиръ, Еродотъ, по послѣ Страбонъ и други още историографи, признаватъ че въ Македония едноврѣменно съ Тракитѣ живѣели Пеонитѣ, надъ които владѣлъ царь Пердика, по кѫсно Каранъ, Филипъ I й, Александръ Великий, а во врѣме на владѣнието на послѣднитѣ двама сѫществували вече въ Македония *и други новопоявили се племена*, водителитѣ на които заемали видни мѣста въ управлението на страната и въ редоветѣ на войската. Това послѣдното дало поводъ на тия племена да замечтаятъ покоряването на Мала Азия и на цѣлия Балкански Полуостровъ, отъ които да основатъ една силна империя на двата материка.

За осѫществление на идеята си тѣ прѣдприели война съ Гърция и подъ водителството на Филиппа първо и послѣ на сина му Александра, сполучили да разбиятъ силитѣ ѝ и да я покорятъ (338 год. прѣди Христа). Но понеже Македонцитѣ нѣмали собствена писменность, влѣзли въ непосрѣдственно сношение съ населението на покорена Гърция и възприели писменность му.

Слѣдъ смъртьта на Александра Македонский, новообразованата се Македонска Държава, както е извѣстно се подѣлила мѣжду

диядохитѣ, вслѣдствие на което започнали да се появяватъ признаци на разпадане. На нея започнали да нападатъ галски орди и да я опустошаватъ. Това дало поводъ на Римъ за намѣса и обявилъ война на Македонцитѣ, а за да привлекатъ на своя страна гърцитѣ, римлянитѣ увѣрявали послѣднитѣ, че войната е обявена за освобождението имъ отъ Македонцитѣ.

Войната се започнала, гърцитѣ възстанали и дали мощь и сила на Римскитѣ войски да разбиятъ армията на Филиппа III-й при *Кынокефали* и да подчинятъ Македония подъ Римъ, подъ игото на който, слѣдъ свършването на войната, останала и Гърция, която ужь Римлянитѣ щѣли да освобождаватъ отъ Македонското иго, но която, споредъ Страбона, римлянитѣ сега тъй тежко и жестоко притиснали и явно изтрѣбвали населението ѝ, щото, около Р. Христово такова вече не сѫществувало въ страната, а македонското било романизирано съ запазване въ масата гръцката писменность, която впослѣдствие, прѣдало на населението въ новообразувалата се източноримска империя, а по късно наречена Византийска, населението на която взело името *ромеи* — гърци.

Въ срѣдата на Новата империя се появили духовити мѫже отъ славянска народность, нѣкои отъ които достигнали до Царский прѣстолъ и съ способноститѣ си могли са да я прославятъ; а други достойно са водѣли войскитѣ ѝ къмъ побѣда.

Въ тая епоха на Византийско величие надъ Балканския Полуостровъ Славянската раса имала надмощие и всѣки день се осилвала съ пристигането на нови славянски групи, които подъ видъ на мирни кочующи дружини, проникнали дори и въ самата днешна Гърция. Може да се счита за положително, че Македония въ III—VII вѣкове е била цѣлата населена съ славяни, които около XI в. носили вече названието: „българи“, съ собствена писменность и литература. Това е вече исторически доказано. А щомъ цѣла Македония по това врѣме е била заселена съ Българи, естественно слѣдствие е, че и въ Солунъ сѫ живѣли голѣма маса Българи, изъ срѣдата на която изгрѣ свѣтлината на българския народъ; отъ нея се разнесе чрѣзъ св. св. братия — Кирилъ и Методий пьрвото на български языкъ писменно слово: Въ начáлѣ кѣ Слóко . . . , съ което озариха рода си, поднесоха му въ прѣводъ Благовѣстието Христово и го упѫтиха въ пѫтя на истината.

Но поражда се въпросъ: какво сѫ станали потомцитѣ на неопитѣ, ядката, отъ която се образува Македонския народъ? Отговараме: *сѫщото, каквото стана съ Мизийскитѣ словени*

слѣдъ нахлуването въ Мизия на Аспаруха съ дружината си. Разликата стои само въ слѣднето: Филиповитѣ и Александрови Македонци, които се очуваха отъ романизиране и тѣзи които се бѣха вече романизирали, въ по голѣмата си часть, се прѣтопиха въ новитѣ заселници въ страната — Славянитѣ; както Аспаруховитѣ българи, въ Мизийскитѣ славяни.

Отъ тия двѣ исторически събития може да се извади слѣдующето заключение: болшинствата винаги поглѫщатъ меншествата. Нахлулитѣ въ Македония славяни по численность прѣвишавали мѣстнитѣ жители, които се слѣли въ болшинството — послославянили се. Нахлулитѣ въ горна Мизия Аспарухови българи, като меншество, били погълнати отъ болшинството Мизийски славяни, на които приели языка, а въ замѣна на това, дали имъ името си — българи.

Отъ това не е мѫчно да се разбере, че старитѣ жилели на Солунъ не сѫ били гърци, а Македонци, които, по неумолимия процесъ на асимилацията, прѣвърнали се въ славяни, а въ X-ия в., заедно съ другитѣ славяни въ Македония, въ Северна България и Тракия се прѣвърнали на Славяно-българи.

Погърчванието изобщо на Македонскитѣ българи и частно на Солунскитѣ, е започнало слѣдъ покорението на Балканския Полуостровъ отъ турцитѣ, повикани отъ гърцитѣ да ги спасаватъ отъ българитѣ.

Въ цѣла Македония включително и въ Солунъ, Турцитѣ, съ малки изключения, завоеваха само българи. Съ други думи: покориха страна чисто българска подъ Византийско владичество и съ своя самостоятелна иерархия, съ свои църкви и училища, които, историята ни казва, какъ коварний Фенеръ, слѣдъ покорението страната отъ Турцитѣ, сполучи да похити и присвои не само въ Македония, но и въ собствена България, та считаме за излишно да цитирами доказателства.

---

4. Новитѣ Солунски българи, опити за погърчването имъ и българскитѣ гробища.

Както вече казахме, старитѣ Солунски жители не сѫ били гърци, а македонци — потомци на пеонитѣ и на славенитѣ, които подъ разни дружинни названия се заселвали въ Македония; казахме какъ се послославенили и какъ най послѣ се погърчили. Сега ще ка-

жемъ какъ и кога се създали нови българи въ тоя отъ голѣма важность за нашето економическо и политическо развитие гр. Солунъ. Прѣди това обаче, нека ни бѫде позволено да кажемъ че, слѣдъ падането на Македонската Дьржава, Солунъ никога не е бивалъ населяванъ само отъ една народность, а отъ колонии — римски, славянски и грьцки; до падането му подъ турското владичество той се е населявалъ отъ славянобългари, генювези и гърци, а слѣдъ падането му подъ турцитѣ, турското правителство позволило заселването въ Дьржавата една значителна часть отъ изгонените изъ Испания евреи, отъ които една часть се засѣднала въ Солунъ. Тѣзи евреи съставляватъ днесь болшинството отъ Солунското население вземени въ едно турци, българи, гърци и европейци и, както изглежда, по отношение на народонаселението, Солунъ едва ли би нѣкога се изменилъ.

Ако нескончаемитѣ размирици и вьрлувания на турско-албанскитѣ племена по врѣмето на извѣстнитѣ Али паша Тепеделенли и Джелалединъ паша, грабежитѣ и насилията имъ надъ беззащитнитѣ християни въ юго-западна Македония имаха печални послѣдствия за беззащитната рая въ тая страна, злощастията въ която още повече се увеличиха съ избухването на грьцкото въстание, което гърцитѣ прокламираха подъ названието: *Завѣра,* за да привлечатъ въ бойевитѣ си редове сили отъ всичкитѣ православни народности на Изтокъ; отъ друга страна обаче, този редъ на нѣщата по отношение на българското дѣло въ Солунъ, имá своето благотворно влияние; гонените, ограбванитѣ и прѣслѣдванитѣ отъ турскитѣ банди, които крастосваха тоя край, почнали да напущатъ пепелищата си и да търсятъ спасение далече отъ размиренитѣ мѣстности.

Въ скоро врѣме градоветѣ, паланкитѣ и по голѣмитѣ села въ Източна Македония, дори и въ Сѣверна България и Западна Тракия, бидоха наводнени отъ бѣжанци.

Освѣнъ куцовласи-цинцари изъ Тесалия и албанци изъ Епиръ, въ Солунъ прибѣгваха и се заселваха за спасяване и едно внушително множество българи отъ Дебърско, Охридско, Костурско, Битолско, Леринско, Нѣгушко, Воденско, Кожанско и други мѣстности, християнскитѣ жители на които изключително сѫ българи.

Това по неволя прѣселение дълго врѣме продължавало, слѣдвало да продължава и слѣдъ сключването мирътъ между Турция и Русия (въ който Турция призна независимостьта на възстаналата Гърция), понеже властитѣ въ Западна Македония, Епиръ и Тесалия, или че бѣха безсилни да спрътъ жестокоститѣ и вьрлуванията

на непокорнитѣ турско-албански чети и на башибозуцитѣ турци, или че нѣмаха желание да дѣйствуватъ съ изискуемата се въ случая енергия.

Въ Дебърско опустошаването и ограбването на християнскитѣ села продължавали; а неизтовствата и убийствата нѣмали край. Кервани наши еднородци изъ Дебърско и изъ другитѣ горѣ изброени мѣстности бѣгали въ Солунь, гдѣто намирали спокойствие и поминъкъ и окончателно се остановявали.

Тѣзи нови пришелци подновили, или, съ други думи казано, съживили издихающия трупъ на българския елементъ въ Солунъ и отъ тукъ вече захваща новата ера на българитѣ въ отечеството на Святитѣ Братия Кириллъ и Методий.

Една часть отъ новитѣ гости захванали Западната часть на града — *Вардарската*, а другата, именно Дебърцитѣ източната — *Келамарийската*, съ енориитѣ: *Св. Атанасий*, *Панагуда*, *Панагия-декса* и *Ипапанти* — всички една до друга.

Послѣдния тоя центъръ — Каламарийский, заселенъ както вече казахъ, повечето отъ Дебърски българи, които, така да се каже, имѣющи прѣимуществото, че съжителствуватъ всички въ единъ и сѫщъ районъ, взелъ изгледъ на чистъ български кварталъ, прѣзъ който когато прьвъ пѫть минахъ, именно прѣзъ главната улица, която го дѣлѣше на двѣ половини, стори ми се че се намѣрвамъ въ нѣкой чисто български градъ. Отъ самата улица, отъ дюкенитѣ, кафенетата и магазинитѣ на двѣтѣ ѝ страни, до слуха ми достигаше само българския говоръ по нарѣчието на Дебърчанина — Бръсякъ.*) Освѣнь това въ тоя кварталъ азъ заварихъ и оставихъ правитѣ и обичаитѣ въ пълната имъ битность прѣнесена отъ Дебърско.

Слѣдъ петь годишното ми напускане на родний си край и заживуване между турци, ерменци, гърци и прч. за прьвъ пѫть сега, именно прѣзъ 1869 година въ Солунъ, или по добрѣ въ Каламарийския му центъръ, ми се одаде случай да чуя и видя това, което се върши и което въ дѣтинството си самъ съмъ вършилъ въ моя роденъ градъ — Стара Загора.

На *Бждний вечерь* азъ имахъ честьта да бѫда гостъ въ домътъ на дѣдо Христа Гугушъ, единъ доста оригиналенъ и доста веселъ старецъ, въ кѫщата на когото щомъ стѫпихъ, първото

*) Писането на тия редове за Каламарийския кварталъ е ставало прѣзъ 1869—70 год. Сега обаче, както се уча, не било вече тъй. Първенството въ това отношение сега ималъ Вардарския кварталъ и Пиргитѣ. Описаниятъ горѣ (Каламарийския) български кварталъ билъ изгубилъ донѣгдѣ значението си като такъвъ.
Бѣл. на автора.

нѣщо, което обърна вниманието ми, бѣ свѣтналото огнище, въ което буйно и съ пръщене горѣше *бъдника* — единъ грамаденъ горунь напомнящъ древнебългарския язычески обичай на прадѣдитѣ ни — безапелационенъ протестъ противъ грьцкитѣ домогвания да считатъ Македонския българинъ за грькъ.

Сложи се вечеря, започнаха се обряди и церемонии, молитви и прѣкаждания, сѫщо като у насъ на бъдний вечеръ, а слѣдъ вечерята — коледарени припѣви.

Онгя (Ангелина) най-голѣмата дъщеря на Дѣда Христа, майка на 4—5 дѣца, но съ гласъ, рѣдкость въ такава възрасть, даде на вечерята истински коледарски отпечатъкъ. Повече отъ петнадесять пѣсни изпѣ тая вечеръ Онгя всичкитѣ коледарски, което правѣше вечерята колкото весела и приятна, толкозъ отъ друга страна важна и отъ голѣмо значение за оногозъ, който знае историята ѝ.

Полунощь бѣше наближило и азъ се готвяхъ вече да се раздѣля съ веселата тая дружина, когато, изненаданъ отъ едно дрънкане на звънци, идящо долу отъ двора, ме спрѣ. Лисава, най-малката дъщеря на Дѣда Христа, която вече бѣ заобрьщала на себе си вниманието на младежьта, първа се втури на вънъ, викаща: коледарци, коледарци!

„Разбрахъ“ казахъ на дѣда Христа, който тоже полѣтѣ навънъ водящъ и мене. Отъ терацата на кѫщата той поздрави коледарцитѣ съ *добрѣ дошли*, които запѣха „Богъ се роди и прч.“ дрънкащи звънцитѣ, съ които се бѣха накачили, въ знакъ на благовѣстие, че Богъ се родилъ. Като свьршиха пѣсеньта дѣдо Христо имъ подаде пъленъ кьрчагъ съ вино, който заснова отъ ржка на ржка и скоро се изпразни. Стареца заповѣда на Лисава да го напълни повторно; тя изпълни заповѣдьта на стария си баща на часа, и подаде кьрчага на гоститѣ, който отново заснова между тѣхъ и като се изпразни подадоха го обратно на стареца, на когото изказаха благопожеланията си и помолитствоваха здравие и щастие на домакина и на цѣлото му сѣмейство, а частно на Лисава, направиха слѣдующиитъ ласкавъ и многозначущъ за нея компликментъ: „Тази година овдѣ — дома, а до година подъ друга камина“*), слѣдъ което напуснаха кѫщата на дѣда Христа и заминаха да изреждатъ онния на роднини и приятели; напуснахъ я и азъ съ моитѣ благопожелания на веселия дѣдо Христо и на сговорното му сѣмейство.

*) Думата *камина* означава куминъ, турски — оджакъ.
Бѣл. на автора.

Слѣднето не отъ по малка важность за онія, които цѣнятъ значението му, въ мѣсто, като Солунъ, считамъ за неизлишно да отбѣлѣжа тука.

На нова година, азъ още се изтѣгахъ на леглото си, когато вратата на стаята ми скръцна и се отвори. Скочихъ смаянъ, но веднага разбрахъ въ какво се състояла работата щомъ запръщѣха по гърба ми едновременно нѣколко дрѣнови вѣйки — Сурувакници. Нѣколко, 10—12 годишни, чисто облѣчени въ Дебърски костюмчета дѣца, се надваряха кое повече да ме нашиба и сѫщевременно да ми помолитствува и пожелае честита новата година въ слѣдующитѣ почти общи въ Българско думи: *„Сурова весела година, голѣмъ класъ на нива, бѣло гройзѣ на лойзѣ, червена ябоко у садина, живо-здраво до година до амина“*.

Като свършиха мисията си моитѣ драги посѣтители, азъ спрѣхъ погледа си на тѣхъ и ги запитвахъ за едно-друго, съ което бавяхъ да имъ поднеса дара си. Обаче едно по нетърпеливо изъ между тѣхъ, което по живостьта си напомняше франц. гамени, види се, да ускори получването наградата, извика: а а-дѣцана, заборѝхми! и започна отново да ми шиба казвайки: *„до година и млада невѣста на господина“*. И нещѣте ли, пожеланията на това българче — гаменъ, напълно се сбѫднаха: на слѣдующата година азъ имахъ вече млада невѣста. Тѣзи суровакарчета изреждаха наредъ всички кѫщи изъ квартала безъ да пропускатъ ни грѣцкитѣ, ни турскитѣ, ни еврейскитѣ, и на всѣкѫдѣ еднакво приемани и добрѣ награждавани кое съ нѣкое петаче, кое съ орѣхи, кое съ сухо грозде или сухи смокини.

На сватба и други лични дни забѣлѣжвахъ, че се съблюдаваха сѫщитѣ обичаи и обряди, които се вършатъ отъ българитѣ въ Сѣверна и Южна България. Сѫщото се вършѣше отъ Българитѣ и въ Вардарския кварталъ, зла въ по слабъ размѣръ. Тукъ вмѣсто коледарци отъ Коледа до Водици ходятъ и *Бабугери* нощно врѣме и денѣ. Бабугеритѣ се облачатъ грубо съ почернели или прикрити лица, тѣ ходятъ по кѫщитѣ на роднини и приятели приструващи се на нѣми, съ мимика и разни движения изказватъ цѣлта на посѣщенията си и прч. Бабугеритѣ въ всичко подражаватъ на карнавалитѣ у грьцитѣ, съ разлика само въ облеклото: карнавалитѣ се обличатъ елегантно, когато бабугеритѣ само въ дрипи.*)

*) Отъ пътници изъ Солунъ се научавамъ сега, че описанитѣ горѣ народни обичаи и обряди, свързани до мое врѣме между нашитѣ еднородци тамъ, били съвършенно изоставени — изчезнали. Жалко!

Бѣл. на автора.

Отъ разпръсналитѣ се по единично изъ другитѣ квартали на Солунъ нови пришелци наши еднородци едва ли може днесь да се каже че е останало слѣда. Нѣколцината изъ-между имъ като напр. Яни хаджи Лазаровъ отъ Воденъ, Константинъ Герасимовъ отъ Охридъ, братия папа Димитрови отъ Битоля и др. слѣдватъ още да проявляватъ народностьта си, ала синоветѣ и дъщеритѣ имъ, не искатъ нито дума да чуятъ за нея.

Благодарение на компактностьта на българитѣ въ описанитѣ два квартала — Гелемерийский и Вардарский, особито на българитѣ отъ пьрвия, които послужиха за опора на грьцкитѣ домогвания да ги погърчатъ — въ Солунъ отдавна е била положена основата, върху която безпрѣпятственно би могло много по-рано да се зида народното здание и постави на равно стѫпало, на което се намѣрваше тогава грьцкото. За жалость обаче отъ българска страна освѣнъ самоохраняване отъ погьрчване, друго нищо не било прѣдприемвано и нѣмаше да се прѣдприеме ако и гьрцката пропаганда отъ своя страна бѣ пасувала.

Като южнаци гьрцитѣ, иматъ жежъкъ темпераментъ, който ги прави въ всичко бързи; щомъ видѣли въ Солунъ такова внушително множество българи, рѣшили, какъ-какъ, да ги погьрчатъ и по тоя начинъ да затворятъ една рана, която въ бѫдѫще би се обьрнала на гибелна за еллинизма; тѣ се залавятъ за работа.

Пьрвия опитъ на пропагандата, състояща се отъ грьцкото духовенство на чело съ мѣстния митрополитъ и грьцкия консулъ, се състоялъ въ прѣнуждване българитѣ да променятъ облеклото си (?!), което ги отличавало отъ гьрцитѣ и ако съ това се несполучи, да се употрѣби сплашване съ аforесване и отлъчване отъ цьрква.

Опитътъ за промѣнение облеклото, недалъ очакванния резултатъ, макаръ и да се е употрѣбилъ начинътъ — сплашване съ турцитѣ, които, говорили гьрцитѣ, ужъ гледали на българитѣ като на падишахъ душманъ и като такива готвели се единъ день да ги изколятъ до единъ.

Отъ начало още се забѣлѣжило че, нашитѣ Солунски еднородци далече не са обръщали внимание на грьцкитѣ бабини-деветини и продължавали да се облачатъ въ народний си костюмъ, въ който ги заварихъ азъ когато стѫпихъ на Солунското землище, т. е. 35—40 години слѣдъ заселването имъ въ Солунъ.

Това непослушане и българско *твърдоглавство*, заставили гьрцката пропаганда да прѣдприеме послѣдното срѣдство — аforес-

ването, отлъчването отъ църква и непозволяването на българитѣ да закопаватъ мъртвитѣ си въ общитѣ (гръцки) гробища.

Ала нашата история съ гордость трѣба да отбѣлѣжи отрадното явление у Солунския българинъ, който въ тоя случай проявилъ черти на българско постоянство и твърдость — достойни за подражание отъ нашитѣ еднородци въ Македония, които днесь сж изложени на гръцкитѣ неистовства въ страната имъ, които, вѣроятно, сж послѣдний имъ опитъ за сплашване съ цѣль да ги погърчатъ.

Тази чърта на постоянство и упорство на Солунскитѣ наши еднородци проявена противъ общия врагъ на народностьта ни, въ врѣме когато тя не бѣ още проявена у братята имъ въ по събуденитѣ градове въ Македония, въ Сѣверна и Южна България, дала на подлия еллинизъмъ да разбере, *че Македонския българинъ е такава натура, колкото повече го насилватъ, толкозъ повече го заинатяватъ и го правятъ неотстжпчивъ.*

Нѣкои отъ по-виднитѣ Солунски българи сполучили да придобиятъ приятелството, а край него и благоволението на Солунскитѣ първенци турци и да се поставятъ подъ покровителството имъ, допитвали се въ всичко отъ тѣхъ и искали съвѣтитѣ имъ. (Турчинътъ въ такива случаи на обращение къмъ него е снисходителенъ, добъръ наставникъ, откровенъ, насърчава а — въ голѣма нужда е добъръ помощникъ). Тѣ казвали на българитѣ че, всичко това, съ което гръцитѣ ги плашили, е лишено отъ всяка истина и ги насърчавали да постояствуватъ.

А пъкъ отъ своя страна тия видни българи насърдчавали своитѣ еднородци и ги съвѣтвали да не отстжпватъ въ нищо на гръцкитѣ козни и, съ пълна вѣра въ закрилата на турцитѣ, да ги отблъсватъ съ прѣзрѣние до като се сдобиятъ съ мѣсто за собствени гробища, за намърването на което тѣ сж взели грижата.

И наистина, двамата протомастори на дюлгерския еснафъ и меймаръ-башии*) Милошъ Калфа и Лазо Калфа — Дебренци — се заели да намѣрятъ мѣстото и, въ скоро врѣме, първиятъ намѣрилъ едно празно мѣсто до самитѣ гръцки гробища вънъ отъ крѣпостьта подъ *Кешишъ-Капусу* на сѣвероизтокъ отъ града, купилъ

*) Титлата меймаръ-башия се давала отъ мѣстнитѣ власти на отличившитѣ се въ строителното дѣло дюлгери; тѣ се наричали още и калфи, служили въ управлението като архитекти и надзиратели на всичкитѣ правителствени постройки; надзиравали сж въобще всичкитѣ правителствени здания и нарѣждали ремонтирането имъ, когато се окажела нужда отъ ремонтъ. Тѣ разглеждали и рѣшавали спорове за здания, за зидове и за застроени мѣста и рѣшенията имъ бивали окончателни — безапелационни. За отличие отъ проститѣ дюлгери, тѣ носили винаги съ себе си бронзовъ аршинъ и на капитѣ си зашитъ брон-

го и го подарилъ на сънародницитѣ си за гробища, а Лазо Калфа го засадилъ около врътъ съ яворови фиданки (по турски чинари, по грѣцки — платани), които, въ моето прѣбиване въ Солунъ, не бѣха вече фиданки, а грамадни явори, носящи названието „Лазовитѣ Платани", а самото мѣсто, попълнено вече съ гробове, — „Българскитѣ гробища".*)

Тъй сдобити съ свои гробища Солунскитѣ българи (1832 г.) поотдъхнали си отъ грѣцкитѣ заплашвания и задирвания било по отношение облѣклото имъ, било по това за заменяване езика имъ съ грѣцкия; ала и грѣцитѣ прѣстанали вече да ги безпокоятъ и добрѣ сторили. Защото обидитѣ, които българитѣ търпѣли отъ грѣцитѣ, скоро се забравили и нашитѣ сънародници заживѣли братски съ тѣхъ; така че, подъ „братския" тои животъ гърцитѣ спечелиха онова, което гоняха, сега вече наложено на първатѣ отъ самитѣ обстоятелства.

Не слѣдъ много врѣме отъ горѣизложеното, нашитѣ Солунски еднородци, започнали едни-други да се надварватъ, кой пръвъ да надѣне дънеститѣ каравани, съ кѫситѣ подъ колѣнѣтѣ крачоли, кѫситѣ до подъ гърдитѣ джамаданъ-елеци и да запаши тараболуъ кушакъ (поясъ), да намѣтне прѣзъ рамо чоха-фермене (салтамарка) съ червена гизиена подплата и да се метаморфозира на цѣлъ измирски янъ-кеседжия (коцкаръ, джепчия). А женитѣ, о! и тѣ не оставали надирѣ отъ мѫжетѣ си. Въ скоро врѣме и тѣ се обърнали на кокони-кукли, надѣнати въ най-новата по това врѣме фино грѣцка носия. Разбира се, всичко това се извършвало отъ младото поколѣние; старитѣ останаха до гробъ съ народното си облекло.

Ала, трѣба да признаемъ, че по отношение на облеклото, Солунскитѣ българи печелѣха, а не губѣха; защото тѣхната стара носия — мѫжка и женска — отъ каквато материя и кройка се състоеше, никакъ не съотвѣтствуваше въ здравословно отношение на Солунскитѣ климатически условия и азъ, ако се коснахъ до тоя

зовъ знакъ означающъ титлата имъ; тѣ имъ се давали отъ мѣстнитѣ власти. Въ врѣме на важни процеси въ сѫдилищата за здания и постройки, тѣ сѫ заседавали и гласътъ имъ по спора винаги е билъ рѣшающъ. Освѣнъ това тѣ сѫ се произнасяли и по въпроси имѣющи хигиенически характеръ, стопански и дори стратегически. Въпроси, които въ еснафското (зидарско) събрание подъ прѣдсѣдателството на уста башията, не сѫ могли да се разрѣшатъ, били пращани на меймаръ-башията, който ги разрѣшавалъ окончателно.

Бѣл. на автора.

*) Помнимъ, че прѣзъ 1896 година, гърцитѣ се бѣха опитали да си присвоятъ тия гробища, и че Солунскитѣ власти, признаха правото на българитѣ и отхвърлиха претенциитѣ на първатѣ, които намѣряха за неоснователни.

Бѣл. на автора.

въпросъ, направихъ го съ единственната цѣль да покажа до какви низки дори смѣшни срѣдства сж прибѣгвали гръцитѣ въ прѣслѣдването на българитѣ за да ги обезличаватъ, което е интересното за поколѣнието — за историята.

---

5. Пробуждане: Първото българско училище и закриването му.

Съ прогласяването *Танзимата* (1839) и *Хатихумаюма* (1856) Султанитѣ: Махмудъ и Меджитъ признаха на всичкитѣ си поданици равноправность прѣдъ законитѣ, свобода на съвѣстьта и необходимость отъ черковни реформи за немусулманскитѣ нации; тѣзи права, ако и да се неприложиха напълно, както въобще става въ Турция, все пакъ донѣгдѣ разслабиха духовнитѣ узи на българитѣ, съ които ги бѣ свързалъ Фенеръ, за да ги държи за винаги подъ тежкото си иго, което съ коварни интриги и шпионства бѣ успѣлъ да имъ наложи.

Тукъ-тамъ между българетѣ започнаха да се явяватъ знакове на незадоволство отъ фанариотското духовенство въ българскитѣ епархии, което на всѣкждѣ почти плуеше въ развратъ, сѣеше го и между паството си, гонѣше езика му и го замѣняваше съ грѣцкия, изтрѣбваше книгитѣ му чрѣзъ изгаряние и всячески се стараеше да го държи въ дълбоко невѣжество, за да може по лесно да го обезличи.

Въ Скопие, Ловечь, Търново, Пловдивъ българитѣ отидоха дотамъ щото да искатъ отъ властитѣ вдигането на грѣцкитѣ владици отъ сѣдалищата имъ; замѣняването въ църквитѣ и училищата натрапениятъ имъ грѣцки езикъ съ българскиятъ, и въ края на краищата въпроса за езика се замѣни съ въпроса за самостоятелна духовна независимость, благодарение на неотстжпването на Фенеръ на първоначалното справедливо искане на българитѣ.

Борбата, както вече знаемъ, отъ частна, стана общж борба на български народъ противъ Фенеръ и подъ знамето съ девизъ: „Духовна самостоятелность на цѣлокупния български народъ“, се стекоха всички Българи отъ Видинъ до Цариградъ; отъ Варна до Охридъ и въ скоро врѣме грѣцкия езикъ въ българскитѣ училища и църкви се очисти и замѣни съ българскиятъ.

Долу невѣжеството! Долу разпространителитѣ му! Долу Караказанъ! бѣше общъ викъ на български народъ.

И дѣйствително Фенеръ, тази люлка на мракобѣсието, рухна подъ мощнитѣ удари на сплотенитѣ сили на българина. За жалость, обаче, тоя викъ не намѣрваше отзивъ въ оня градъ, отъ който

първо блѣсна свѣтлината, която озари Българския народъ и цѣлото славянство, — Солунъ, въ който се издигаше страдалческия гласъ на издихающий трупъ, гласа на отчаяния братъ, който все още давалъ признаци на животъ; нѣколко негови синове, застанали посрѣдъ казаха: не, небива да загинемъ, трѣба да се живѣе и да се боримъ съ злото, което ни заплашва! И поведоха борбата.

На тия изнемощѣли борци, намѣриха се патриоти българи, и имъ се притекоха на помощь.

Пръвъ стори това прѣзъ 1866-а година извѣстния по него врѣме родолюбецъ Николай Мирановичъ Тошковъ, родомъ отъ Калоферъ, живущъ въ Одесса — Росия. Негово родолюбие тури на разположение на Българското въ Цариградъ Читалище извѣстна сума за издържане и въ Солунъ едно българско дѣвическо училище и веднага настоятелството на Читалището влѣзе въ споразумѣние съ тамошнитѣ граждане: баща и синъ Костантинъ (Динката) и Георги Динковъ, Кирякъ Дѣржиловичъ, братъ на първия, а чича на послѣдния и братята: Никола и Димитръ Паунчеви*), за отварянето на училището, за което Динката отстжпилъ една отъ стаитѣ на собственната си кжща въ махалата Св. Атанасий, а дщерка му Славка била условена за учителка (1867 г.).

Това първо българско училище въ Солунъ прѣди да напрѣдне и покаже успѣхъ, било закрито, слѣдъ едногодишно сжществуване първо, защото учителката Славка, постжпила въ бракъ и заминала съ съпруга си за Воденъ, гдѣто и на скоро починала, и второ, защото помощьта за издържането му била прѣкратена понеже г. Тошковъ наскоро се поминалъ.

Подиръ тоя несполучливъ опитъ за сжществуване на българско училище въ Солунъ, Настоятелството на Българското Цариградско читалище, не веднажъ се бѣ отнасяло до сжщитѣ господа за отварянето отново на училището, като за издържането му се състави община, която да се грижи за реда въ него и да се старае за успѣхътъ му; обаче тия господа да ли като търговци — Кирякъ Дѣржиловичъ притежатель на грѣцка книжарница, а братия Паунчеви комисионери — се боели да непострадатъ интереситѣ имъ, или по други нѣкои причини, винаги отговаряли нѣкакъ отклончиво, или же обѣщавали, че ще видятъ да наредатъ нѣщо, а на дѣло нищо не вършели.

---

*) Динковци и Паунчовци били: първитѣ отъ Македонския градъ Воденъ, а вторитѣ отъ Охридъ, заселени първитѣ по врѣме на размирицитѣ, които описахми, а вторитѣ на скоро прѣди отварянето на училището.

Бѣл. на автора.

6. Вилаетский вѣстникъ „Селяникъ".

По примѣра на Руссенския вилаетъ (область) и Солунския проявилъ желание да има свой областенъ органъ, за излазянето на който, ставали приготовления. Първоначалнитѣ рѣшения по тоя въпросъ на административния вилаетски съвѣтъ (идаре мезличъ) били: да се издава вѣстника на три язика — турски, български и грьцки, ала евреитѣ, които сж най-многочисленнитѣ собствено въ Солунъ, употрѣбили усилия прѣдъ властитѣ да излазя и на еврейски; и тъй Солунския провинциаленъ органъ отъ тризиченъ стана четвороязиченъ.

За българската часть на вѣстника, народнитѣ прѣдставители прѣдъ В. Порта по черковния ни въпросъ г. г. Д ръ Ст. Чомаковъ и П. Р. Славейковъ посрѣдствомъ г. г. Г. Крьстевичь и Н. Михаиловски, чиновници въ отдѣла по печата при В. Порта, бидохъ назначенъ азъ, пишущий тия редове, и, както вече на мѣстото му се каза, тръгнахъ за мѣстоназначението си на 13-й Яннуарий 1868-а год.

Азъ и другаритѣ ми по другитѣ язици на вѣстника, ненамѣрихми нищо готово за печатането му, така че бѣхме заставени цѣла почти година да бездѣйствуваме по длъжностьта си, а заплатата си получавахми редовно.

Прѣзъ всичкото това врѣме, по изразеното желание на 15 годишния синъ на Акифъ паша, Губернаторъ на Солунския Вилаетъ, да слуша уроци по български язикъ, на което и самъ баща му го заставяше, азъ се занимавахъ на день по часъ—два съ него. Този случай ми спечели приятелството на ученика ми, а напрѣдъка му въ българския язикъ — благоволението и покровителството на баща му. Врѣмето же, вънъ отъ уроцитѣ, азъ използувахъ въ запознаване съ българитѣ въ новото ми отечество и съ българското дѣло въ него.

Първия брой на вѣстника излѣзе едва въ послѣднитѣ дни на 1868-а година. Около това врѣме излѣзоха и двата проекта на В. Порта за разрѣшаването на черковната ни разпря съ Фенеръ. Трѣба да забѣлѣжа, че на гърцитѣ никакъ не имъ бѣше по кефа дѣто въ Вилаетския вѣстникъ, редомъ съ турския и грьцкия язици, стоеше и българския, защото въ това тѣ съглеждаха официалното припознаване отъ властьта сѫществуването на български народъ въ Солунския Вилаетъ, който по това врѣме състоеше отъ днешнитѣ три Вилаета: Солунский, Битолски (въ послѣдния влизаше и днешния Яненский, по напрѣдъ Митесарифлѫкъ) и Скопския безъ Призренския Санджакъ.

Неще съмнение, че този редъ на нѣщата не идѣше на смѣткитѣ на гръцитѣ, които проглушаваха свѣта съ виковетѣ си, че въ Македония нѣмало българи, а само гърци и турци я населявали; случай обаче съ вѣстника, горчивия този случай за тѣхъ, имъ залѣпи такава една плѣсница, която ги зашемети. въ сѫщото врѣме и разбѣси, ала не ги и отчая.

Агитацитѣ имъ въ Солунъ и Цариградъ, съ които се напъваха да убѣждаватъ официалнитѣ мѣста, че въ Солунския Вилаетъ нѣмало българи, я имало тукъ-тамѣ по селата и нѣгдѣ по градоветѣ *българогласни* гърци, грамотнитѣ отъ които, освѣнъ гръцката писменность друга незнаяли, то българския языкъ въ вѣстникъ за друго не служалъ, освѣнъ за товаръ на бюджета му, та затова трѣбало да се прѣмахне. Този мотивъ гърцкитѣази сѫ прѣдставяли винаги, когато въ административния съвѣтъ се е разглеждалъ и гласувалъ бюджета на вѣстника. Тѣ уговаряха Акифъ паша и всячески се опитваха да го убѣдятъ въ това, обаче, за голѣма гръцка жалость, нито обѣщанията, нито уговарянията имъ помогнаха; защото, Акифъ паша, добрѣ познаваше, и много по добрѣ отъ гръцитѣ управляваната отъ него провинция отъ която и самъ произхождаше (той бѣ родомъ изъ Скопско), та необръщаше никакво внимание на гръцкитѣ викове, а смѣло караше работата по прѣдначъртания й отъ самаго него пѫть и вѣстника слѣдваше да излиза и на български.

За зла честь, обаче, Акифъ паша на скоро бѣ повиканъ въ Цариградъ да заеме поста на членъ въ Дѣржавния Съвѣтъ (Шураи-Девлетъ).

На негово мѣсто за Солунски Валия дойде Сабри паша, когото гърцитѣ успѣха въ скоро врѣме да спечелятъ на страната си, разбира се не безъ облаги — безъ каквито той не вършеше почти нищо — склониха го да изключи българския языкъ, а заедно съ него и Еврейския, който отиде жертва на българския за да се прикрие истинската цѣль за изключването на послѣдния.

Сабри Паша очевидно онеправда българитѣ въ случая, подъ благовидния, но фалшивъ мотивъ — икономията, понеже вѣстника, въ 2-годишното си излазяне на 4-тѣ языка, ужъ далъ единъ дефицитъ отъ 200000 гроша!

Фалшивостьта на Сабри пашова мотивъ не бѣ мжчно да се обори, ако въ административния съвѣтъ имаше, кой да защищава българската кауза, щомъ бѣ всеизвѣстно какъ вѣстника се натрапваше на чиновницитѣ, на правителственнитѣ и общински учрѣждения и на всѣки малко много състоятеленъ гражданинъ и селенинъ

въ вилаета, билъ той турчинъ, българинъ, евреинъ или грькъ и какъ властитѣ събираха абонамента му по двѣ бѣли меджидиета годишно и, щомъ се знаеше че вѣстника имаше 10,000 здрави абонати, отъ които абонамента се събираше до парица отъ властитѣ.

Споменахъ вече, че първата година отъ пристигането ми въ Солунъ по нѣмане работа по службата ми, азъ я посветихъ цѣла по изучването на българското дѣло въ него; тукъ ще приложа, че на сѫщото дѣло посветихъ и онова си свободно врѣме прѣзъ другитѣ години догдѣто излизаше вѣстника и на български, както и врѣмето до заминуването ми за учитель въ Сѣръ, и всячески се старахъ да му бѫда полезенъ; въ сѫщото врѣме и не изпущахъ отъ прѣдъ видъ да използувамъ и благоволението, което си бѣхъ спечелилъ въ ученика си и баща му, отъ които изпросвахъ освобождаването отъ затвора на мнозина българи изъ Воденско, Енидже-вардарско, Кукушко, Велеско, Неврокопско и Струмишко, арестовани по наклеветяване отъ грьцкитѣ владици, че ужь подбуждали населението да ги неприпознава и да имъ неплаща владачнината. Най-много се докарваха първенци изъ Струмишско начело съ свещенницитѣ имъ и се хвърляха въ затвора по клеветитѣ на звѣроподобний Еротея, Струмишки владика, отъ безчеловѣчието и звѣрщинитѣ на когото, българското население отъ епархията му кански бѣ пропищѣло; освобождението на тия клетници, изненадваше гърцитѣ.

Прѣзъ всичкото това врѣме на прѣбиването ми въ Солунъ на длъжность и не, моята дѣйность се състоеше главно въ изучването положението на българското дѣло въ него и въ цѣлия Вилаетъ и да изпращамъ на Цариградското Читалище рапорти за хода му.

За тая цѣль, колкото се касаеше до Солунъ, азъ се доближавахъ повече до еснафската класса, понеже отъ опитъ знаехъ, че тя по-лесно се убѣждава, по-лесно се влияе; че, убѣдена веднъжъ, можешъ по-лесно да я направлявашъ къмъ цѣлта и, въ трудни моменти безъ каквито, по естеството на дѣлото, не би могло да се мине, да туряшъ нея на лице, — и сполучихъ, въ непродължително врѣме, мнозина да заинтересувамъ, така че, единъ день да не мога да видя нѣкого отъ тѣхъ, тѣ започваха да ме трьсятъ да научатъ нѣщо ново по народнитѣ ни работи частно отъ Цариградъ и въобще отъ Българско.

7. Пьрва българска община по изборъ.

Единь день, къмъ края на м-цъ Ноември 1868-а г. бѣхъ призованъ да отида на Чукуръ-ханъ, гдѣто, казаха ми, ме чакалъ единь мой приятель туко-що пристигналъ отъ Цариградъ. Отидохъ.

Иеродиаконъ Агапий Войновъ, когото, при тръгването си отъ Цариградъ, оставихъ като служащъ въ българ. цьрква Св. Стефанъ на Фенеръ, ме посрѣщна на вратата на стаята, въ която се бѣ установилъ. Влѣзохъ, и слѣдъ обикновенитѣ поздрави, впуснахми се въ народнитѣ работи.

При другото що говорихме, той ми съобщи, че Настоятелството на Цариградското Читалище го изпраща въ Воденъ да отвори българско училище, учитель въ което и да остане; казало му се да ми съобщи, че щомъ се намѣрѣло подходаще лице за учитель и за Солунъ, щѣло да бѫде изпратено.

— А защо по напрѣдъ за Воденъ, дѣто нуждата още не е належаща, е промислило настоятелството на Читалището, а не за Солунъ? попитахъ азъ отца Агапия и прибавихъ: ще задьржа Васъ за Солунъ.

Отецъ Агапий на видъ се показваше като ненаклоненъ да остане ,боящъ се да не бѫде мъмрянъ отъ Цариградъ, но щомъ го увѣрихъ, че ще се издѣйствува съгласието на Читалищното Настоятелството, той склони да остане и остана.

Да ли това не бѣше една грѣшка отъ моя страна не бѣхъ въ положение него моментъ да опрѣдѣля, но и да бѣхъ даже прѣдвидѣлъ, че правя грѣшка, за връщане и дума вече неможеше да става; защото, още сѫщия часъ стана разпореждание да се свика събрание сѫщата вечерь въ кѫщата на братия Иосифъ и Наумъ Яковови, Дебренци отъ уже *оглашенитѣ* българи.

Вечерьта, около стотина българи повечето Дебренци, се бѣха стекли на събранието, което, открито отъ Иосифъ Якововъ, който извѣсти на събравшитѣ се, че Настоятелството на горѣотбѣлѣзаното Читалище изпраща за учитель на дѣцата имъ, учителя отца Агапия, който да ги учи на материния имъ языкъ, когото то (Настоятелството) ще издьржа. Слѣдъ тия встѫпителни думи на Яковова, отецъ Агапий стана и съ избрани патриотически думи, отправени къмъ събранието, възбуди у него ентусиазъмъ, отъ който възползуванъ Якововъ, отново заговори. Той посочи на нуждата да се избератъ 12 души отъ присѫтствующитѣ, които да съставятъ община, която да се грижи за напрѣдъка на училището и да прѣд-

ставлява Солунскитѣ българи, въ учебно и черковно отношение прѣдъ св. бъл. Синодъ и Българското Читалище въ Цариградъ и, въ случай на нужда прѣдъ мѣстнитѣ власти; да намѣри помѣщение за училището, да му достави нужнитѣ пособия и прч.; послѣ това, пристжпи се къмъ избиране на 12 души за общинари, и бидоха избрани: за прѣдсѣдатель — Димитрий Паунчевъ, за подпрѣдсѣдатель — Петръ Шумковъ, за касиеръ — Насте Стояновъ; за членове: Иосифъ Якововъ, Панайотъ Лазовъ, Кирякъ Държиловичь, Блаже Шага, Ичо Кехая, Георги Кехая, Иосифъ Франго, Георги Архимандритовъ и Иванъ Пеповъ, които съставиха първата Солунска Българска община по изборъ.

Тъй съставената българска община, още въ първото си засѣдание услови кжщата на члена Ив. Пеповъ за помѣщение на училището, находяща се въ енорията св. Атанасий, улица „Челеби Бакалъ“, услови направата на столове и други училищни потрѣби, избра комисия, която да записва ученици и опрѣдѣли отварянието на училището да стане на 7-я день отъ слѣдующия мѣсецъ Декемврий съ подобающе тържество.

Въ второто си засѣдание общината написа писма до Св. Синодъ и до настоятелството на Българското Читалище въ Цариградъ, съ които на първия съобщаваше за станалий изборъ на община и го молѣше да го утвърди, а на второто — за съставянието на община, отварянието на училище и задържането на от. Агапий за учитель въ него и прч. като сѫщеврѣменно се замоляваше да признае извършеното съ от. Агапия за дѣло свършено.

8. Тържественното отваряние на училището и учителски разправии.

На 7-й Декемврий въ присжтствието на цѣлий общински съставъ, на многобройни български сѣмейства и любопитни, слѣдъ едно прочувствовано словце, казано отъ учителя от. Агапия, което въ случая замѣстваше водосвѣта, невъзможенъ поради нѣмане на български свещенникъ, училището биде прогласено за открито и доста записани отъ комисията ученици отъ двата пола, заеха мѣстата по столоветѣ и учителя о. Агапий започна да се занимава съ тѣхъ.

Когато, обаче, писмата на общината до св. Синодъ и до Читалищното настоятелство били още по пжтя за Цариградъ, по пжтя

за Солунъ, билъ и назначенъ за Солунски учитель г. Стоянъ Божковъ родомъ отъ с. Куручешме, Хасковска каза, Пловдивски окржгъ.

Още съ пристигането си въ Солунъ г. Божковъ узна отъ общината за задържането на от. Агапия въ Солунъ, и биде замоленъ да замине пъкъ той за Воденъ; обаче Божковъ не се съгласяваше и искаше мѣстото си въ Солунъ, но веднага се отправи за Воденъ, щомъ пристигна заповѣдь отъ Цариградъ да замине.

Не бѣ се минало нито мѣсецъ отъ заминуването на Божкова за Воденъ, ето го че се връща обратно въ Солунъ, понеже въ Воденъ не сполучилъ да отвори училище поради силното опълчаване противъ плана му на Воденскитѣ гръкомани и поради слабостьта на обявенитѣ българи да го защитятъ и поддържатъ въ мисията му.

Божковъ отново заиска длъжностьта си въ Солунъ и настояваше на искането си; Агапий пъкъ отъ своя страна, никакъ не бѣ наклоненъ да я отстжпи и споритъ между двамата би могълъ доста врѣме да се протака, ако единъ съвсѣмъ неочакванъ случай, който разклати положението на Агапия, не бѣ го принудилъ своеволно да напусне Солунъ и да замине за Воденъ. Ала, по сжщитѣ причини тукъ и той неуспѣ да отвори училище и заминалъ за Струмица.

Въ тоя злочесть чистобългарски градъ Струмица, населението на който твърдѣ много бѣ страдало и продължаваше да страда отъ грѣцката пропаганда, на чело на която безнаказано стоеше владиката Еротей, Агапий съединилъ своитѣ сили, съ тия на Струмишкий народенъ прѣдставитель по Черковний въпросъ — свещеника Тодоръ Митевъ, които морално и материално поддържани отъ братия Шулеви отъ Велесъ, знатни търговци, се заловили на работа: отворили училище и български параклисъ и, държайки високо знамето на възродителното дѣло въ тоя многострадаленъ градъ, обявили война на Еротея.

За тоя кръвопиецъ владика, нека ми бжде позволено да отстжпя за минута отъ прѣдмета си и кажа нѣколко думи по подвизитѣ му противъ българското движение въ епархията му.

Този духовенъ пастиръ (Боже съхрани!), както се говорѣше, билъ родомъ българинъ; той най-много и безжалостно е прѣслѣдвалъ българщината въ града и онія въ епархията си, които сж проявявали знакове на българско чувство, проповѣдвали между заблудените въ грѣцизма свои еднородци да познаятъ, че не сж гърци, но че въ жилитѣ имъ тече българска кръвь и ги каняли да се съюзятъ съ тѣхъ противъ исконния врагъ на всичко българско въ епархията имъ и го разбиятъ.

Гоненията и жестокостите, съ които си служилъ той противъ обявилитѣ народностьта си българи въ епархията, сж толкова много и чудовищни, щото е невъзможно тука да се опишатъ всички; за това и за по ясно очьртаване на звѣрщинитѣ му, ще спомена само единъ случай отъ тѣхъ. Но прѣди да направя това ще кажа въ прѣдисловие слѣдующето: Звѣрскитѣ подвизи противъ българитѣ въ епархията на този джелатинъ-прелатъ високо се цѣняха отъ грьцката пропаганда. На него тя гледаше като на спаситель на еллинизма отъ българското порабощение въ Струмишко и, ако не я бѣше срамъ, би го официално и още на животъ прогласила за святецъ. Неговата жажда за българска кръвь възмути дори турското население въ Струмица, съ изключение на каймакамина Али бей, който бѣше въ рѫцѣтѣ на Еротея слѣпо орѫдие, съ което той си служеше въ прѣслѣдването и опичтожаването на българитѣ въ епархията си; за хатъра на този мерзостенъ прелатъ, Али бей бѣше нацапалъ рѫцетѣ си въ невинна българска кръвь.

Спомнямъ си, че думата ми бѣше за учителя отъ. Агапий и за Струмишкия народенъ прѣдставитель свещенникъ Тодоръ Митевъ, които бѣха подкачили борбата противъ Еротея и противъ духовното му иго подъ което пъшкаше българското население частно въ гр. Струмица и общо въ цѣлата Струмишка епархия, въ която за да ни би успѣли тия двама самоотвержени борци. Еротей вече бѣ взелъ мѣрки да ги прѣчисти отъ тоя свѣтъ.

Единъ день, когато тѣ се задали отъ срѣща по пѫтя къмъ Митрополитския домъ и щѣли да минатъ покрай послѣдния, Еротей ги съгледалъ и заповѣдалъ на гавазитѣ си да ги прѣчакатъ, хванатъ и, подъ прѣдлогъ, че първи тѣ ги нападнали, да ги прѣбиятъ.

Щомъ попъ Тодоръ и Агапий пристигнали до митрополитския домъ, гавазитѣ се спущатъ върху тѣхъ; завьрзала се борба, набрала се публика, обаче никой не дьрзналъ да помогне и отнеме жертвитѣ отъ нападателитѣ имъ, които успѣли да ги въвлечатъ въ Митрополитския домъ, дѣто друго неможли да имъ сторятъ, понеже набралата се тълпа видѣла залавянето имъ, гавазитѣ се задоволили да ги набиятъ до смьрть и за доказателство на извьршеното, поднесли на господаря си брадитѣ на двамата, които гавазитѣ съ мѣса отрѣзали отъ жьртвитѣ, а самитѣ тѣхъ хвьрлили въ една подземна дупка, гдѣто ги дьржели три дни безъ никаква медицинска помощь и гладни, безъ да се обрьща внимание на протеститѣ на приятелитѣ имъ. И чакъ когато работата станала явна на валията въ Солунъ и Цариградъ, и се поиска обяснения отъ каймакамина, били

пуснати на свобода, разбира се какъ се прѣдставила работата на Валията въ друга смисъль.

Този случай, по който се нареди анкета по искането на българитѣ, и се подтвърди всичко горѣизложено прѣдъ комисията, рапорта на която се изпрати на В. Порта, послѣднята уволни каймакамина, а на патриаршията заповѣда да вдигне тутакси Еротея отъ Струмица, което и стана, и което се посрѣщна съ всеобща радость отъ турци и българи, дори и отъ самитѣ грькомани.

Тъй се оттърва българското население въ Струмишката епархия отъ Еротея — отъ този безподобенъ звѣръ, който еднакво прѣслѣдваше и братия Шулеви, които имаха въ Струмица клонъ отъ търговската си кѫща въ Велесъ и които, както казахъ по-горѣ, подпомагаха морално и материално българското движение противъ Еротея въ Епархията му.

Съ тѣзи редове довършвамъ историята на от. Агапия и на Н. Благоговѣйство от. Тодоръ Митевъ съ Струмишкий джелатинъ — Еротея и се повръщамъ на разказа си за Солунскитѣ работи.

Божковъ зае мѣстото си въ Солунското училище, което при о. Агапия получи животъ, а при Божкова — успѣхъ и напрѣдъкъ. То се посѣщаваше вече повече отъ 150 ученици отъ двата пола, и справедливо привлѣче вниманието на гърцитѣ, които се пукаха отъ ядъ, още повече и за това, дѣто не намѣряваха причина, о която оловени, да почнатъ гоненията си, било противъ учителя било противъ съществуването на училището, понеже напрѣдъка на послѣднето и лойялностьта на учителя еднакво бѣха привлѣкли вниманието и на Акифъ паша, който често проваждаше мюхюрдаря си — Хюсни ефенди, да узнава вѣрвежа на училището и му докладваше за всичко.

Нѣколко дни прѣди празницитѣ на Рамазанъ-байрамъ, учителя Божковъ биде прѣдизвѣстенъ отъ Валията чрѣзъ Юсни ефенди, че желае щото на втория день на байрама българската община съ ученицитѣ и учителя на чело да го посетятъ въ правителственний домъ. Това желание на Н. Прѣвъзходителство биде изпълнено както слѣдва:

На 2-й день на байрама, ученицитѣ празнично облѣчени на чело съ учителя и цѣлия съставъ на общината, се явиха въ правителственния домъ, ученицитѣ застанаха на двора, а общинския съставъ се качй горѣ, дѣто бѣше приемната и застана да чака реда си, който незакъснѣлъ да доде. Единъ отъ яверитѣ на пашата, съобщилъ му за пристиганието на общинскитѣ членове, и пашата далъ заповѣдь да влѣзатъ въ приемната, причакани отъ него, който слѣдъ прие-

мането на поздравленията по случай на праздника, поканилъ ги да сѣднатъ.

Въ това врѣме другъ яверъ поканилъ учителя съ ученицитѣ тоже да се качатъ горѣ; и пашата, който до това врѣме се разговаралъ съ общинаритѣ, придруженъ отъ послѣднитѣ явилъ се на дивзнканата. При появяването му, по сигнала даденъ отъ учителя, ученицитѣ запѣха една приготвенна отъ учителя нарочно за случая пѣсень, която като завьршиха, учителя поднесе на пашата своитѣ и на ученицитѣ си поздравления и държа една рѣчь на турски, съдържанието на която твьрдѣ много го задоволи и на които той отговори съ много ласкави и насьрдчителни думи и, слѣдъ това се отправи къмъ ученицитѣ, които запитваше тъй: бугари ли сте, бре дѣчиня, али гьрци; и тѣ му отговаряха: „бугари сме“.

Подиръ тая шеговита споходка, пашата заповѣда да се раздаде захарь на ученицитѣ и се оттегли въ приемната, гдѣто отново покани общинаритѣ, които разпитвалъ има ли много българи въ Солунъ, иматъ ли собственно здание за училище, срѣдства за издържането му и други подобни, на които като получилъ отговоритъ имъ, особито тоя за училищно здание, който неможеше да бжде другъ освѣнъ отрицателенъ, пашата казалъ, че ще говори съ Беледие-реизи (прѣдсѣдатель на градския съвѣтъ) и ще настои прѣдъ него да подари на българитѣ едно отъ принадлежащитѣ на градската община здания (каквито има въ Солунъ много) за училище. Подиръ всичко това пашата освободи общинаритѣ, които се разотвдоха прѣдоволни.

Азъ съмъ въ положение да твърди, че ако Акифъ паша бѣ останалъ по дълго врѣме Валия въ Солунъ, българитѣ безъ друго щѣха да иматъ сега за училище тъй наричаното отъ Солунскитѣ жители: „Старото Мехкеме“ съ твьрдѣ широкия му дворъ, което стоеше отъ много години празно и нѣмаше никакво значение за турцитѣ, понеже бѣше останало окржжено отъ християнски жилища — въ Християнска махала, и че за подаряването му на българската община за училище положително зная, Акифъ паша бѣше вече направилъ постжпка прѣдъ Беледие-Реиза.

Може би Акифъ паша не отъ обичь къмъ българитѣ въ Солунъ и въобще къмъ българския народъ, любезничеше толкова прѣдъ българската община и въобще къмъ българското дѣло въ Солунъ; може-би че той това правѣше съ нѣкоя прикрита цѣль именно, като патриотъ турчинъ да е мислилъ, че като угождава на българското меншество въ Солунъ, ослужва на турскитѣ интереси, понеже

по тоя начинъ се туря основата на разцѣплението сговорътъ, който до това врѣме още сѫществуваше между гърци и българи и съставляваше етническа и религиозна сила въ Солунъ и, по нѣгдѣ, въ цѣлия Солунски вилаетъ; може би и съ тази цѣль той вмъкна въ вѣстника „Селяникъ“ и българския языкъ, който силно защищаваше, и по никакъвъ начинъ не се съгласи на грьцкитѣ прѣдложения да го изхвьрли.

Както и да е, обаче фактъ неоспоримъ е че, Акифъ паша, имаше видимо желание да услужва на българитѣ въ Солунъ и въ провинцията и че неговото вдигане отъ Солунъ бѣше голѣма загуба за българското население въ тоя градъ; то се посрѣщна съ явна скърбь въ цѣлия вилаетъ съ изключение на гърцитѣ, които се зарадваха до уши.

Слѣдъ едногодишното ползотворно и сѫдбоносно учителствуване въ Солунъ и слѣдъ замѣстването на Акифъ паша съ гъркофила Сабри паша, Божковъ биде незаслужено заставенъ да напусне тъй започнатото българско учебно дѣло въ Солунъ и да си отиде. Нему, или по право казано, на успѣха му се взрѣха „завистливи“ очи.

Божковото напускане на училището, което толкова бѣ напрѣднало и сѫществуването му отъ день на день закрѣпяваше, веднага се забѣлѣжи, че има нѣщо, което е въ свръзка съ желанието на *нѣкои* да рухне българското дѣло въ тоя градъ.

Можеше ли да се повѣрва подобно нѣщо? Колко щѣше да е хубаво, ако на тоя въпросъ отговорътъ би билъ отрицателенъ! Но отъ гдѣ идеше злото? — О, колко е скрьбно да се каже! Но трѣба да се каже: то идеше отъ „наши“ хора, въ които се е питало пълно довѣрие и безъ да се е мислѣло, че тѣ нѣкога би измѣнили на народната кауза.

Единъ отъ видните членове на общината въ съдружие съ други двама второстепенни въ нея, непосвятени въ тайнитѣ на първия, станаха му несъзнателно орждие и започнаха се интриги противъ Божкова, противъ когото тайно пишели до настоятелството на Цариградското Читалище и му донасяли лъжливи доноси и клевети, чрѣзъ които лишиха човѣка отъ материалната поддьржка — отъ заплатата, които получаваше като учитель отъ визираното настоятелство.*) Тѣзи хора обвинявали Божкова въ липса на моралъ, недостоенъ за учителско звание, клевѣтили го въ пияństвуване и много още неприлични работи, съ които маскирали истинската цѣль на гоненията му.

*) Тѣзи писма на клеветницитѣ Божкови до Цариград. Читалище, добрѣ спазени се намѣрватъ и сега въ ржцѣтѣ на единъ отъ останалитѣ живи членове отъ Настоятелството на казаното Читалище.

Бѣл. на автора.

Въ това врѣме бѣ завѣялъ оня вѣтръ, на одавна замисленията планъ отъ нѣкои учители изъ западна Македония, споредъ които Македонската младежъ да се ограничи да се учи и развива изключително на Македонското наречие и за тая цѣль бѣха започнали да издаватъ и издадоха нѣколко учебници на това наречие, часть отъ които бѣха складирали въ магазата на едного отъ Божковитѣ гонители.

Това даде на мнозина да вѣрватъ (между които бѣхъ и азъ), че Божковото гонение става съ цѣль да бѫде замѣстенъ съ едного отъ тия учители, проповѣдници на горната идея. За това и съвѣтвахъ Божкова да се откаже отъ намѣрението си да напуска училището, а да чака до като въ Цариградъ се освѣтлятъ върху неговата невинность и започнатъ да му пращатъ заплатата; ала той остана непрѣклоненъ, понеже се чувствоваше крайно обиденъ и то съвършенно незаслужено, и най много осѫждаше не клеветницитѣ си, а тѣзи, които ги повѣрваха и го лишиха отъ заплатата, която единственна му служеше за прѣхрана.

Не ще съмнѣние, че Божковото категорично рѣшение да напусне училището, бѣ достойно за осѫждане; ала отъ друга страна, пъкъ и постѫпката на Читалищното настоятелство, не по малко порицание заслужваше, за дѣто прибърза безъ да провѣри доноситѣ на клеветницитѣ му, лиши отъ прѣпитание единъ свой съвѣстенъ работникъ на полето на просвѣтителното дѣло въ Македония, безъ да изслуша и него самаго. Както и да е интригата, подземната интрига, сполучи и на училищното дѣло въ Солунъ, изглеждаше като да се туря край.

Слѣдъ Божковото заминаване, прѣдсѣдателя на общината, мимо съгласието на цѣлата община, нѣкои отъ които настояваха да се повика за учитель Иванъ Шумковъ отъ Битолско Крушево, за когото повечето Солунци държаха, настанява въ училището за учитель единъ негодяй, на скоро завърналъ се въ Солунъ изъ Гърция, въ столицата на която, заемалъ службата на келнеръ въ едно кафене. И това той (прѣдсѣдателя) направи, т. е. настани въ училището за учитель тоя негодай само и само да се каже че то продължава сѫществуването си.

Новия тоя учитель бѣ родомъ отъ Охридъ и роднина на прѣдсѣдателя; той билъ роденъ отъ майка българка, а баща куповлахъ — цинцаринъ, а самъ говорѣше български съвършенно неправилно. Когато биваше запитванъ, на коя отъ помянатитѣ двѣ народности принадлежи, той отговаряше: „Я ни сумъ ни бугаринъ, ни гркъ,

ни цинцаринъ; я сумъ чисто македонецъ, какви су били Филипъ и Аликсандри Македонски и Аристотелъ вилозовъ". На това, смѣсьнародность, свѣтило, бѣ повѣрено ученето българскитѣ дѣца въ Солунъ на матерния имъ языкъ, само незнаящe български.

Просвѣтителната дѣйность на „негово словесие", както се и прѣдполагаше, не отиде за дълго; тя се свърши съ разпръсването на ученицитѣ отъ невѣжьтъ учитель и, впослѣдствие — съ затварянето на училището. Тъй се тури, за втори пѫть, край на Солунското училище въ 1869 та година.

Прѣзъ сѫщата тая (1869-та) година завръщаящъ се отъ Руссия, дѣто е билъ на учение Винеаминъ Мачуковски, миналъ прѣзъ Солунъ за родното си село Мачуково (Дорянска каза). Тукъ, въ Солунъ, той се срѣща съ Ичо и Георги Кехаи (кехая наричатъ въ Македония притяжателитѣ на голѣми стада овци) и двамата членове въ общината; отъ тѣхъ той се научилъ, че училището било затворено, които го и поканили за учитель. Мачуковски се съгласилъ и заминалъ за селото си да се види съ родителитѣ си и, слѣдъ това, да се завърне и отвори училището. Слѣдъ стигането му обаче въ селото си той се разболѣлъ, завьрна се въ Солунъ едва въ края на Октомврий сѫщата година и отвори училището.

---

9. Мисъль за български храмъ.

Прѣзъ всичкото това врѣме отъ печаленъ застой на Българското училищно дѣло въ Солунъ, колкото голѣми и да бѣха положенитѣ старания и подземни интриги на гърцитѣ да се неподнови то́, духътъ обаче на българитѣ, караше послѣднитѣ къмъ работа, която отбиваше гръцкитѣ подли дѣйствия.

Слѣдниятъ случай повлия твърдѣ много на българското население да започне да промишлява по край училището и за собственъ храмъ, прѣнуженъ за духовнитѣ му трѣби и за крѣпение духътъ на постоянство въ започнатата му борба за отдѣлянието му отъ гърцитѣ, затова счетохъ за нужно да го прѣдамъ на почитаематѣ си читатели.

Много сѫщи мои приятели и горещи съмишленници по отношение на възродителното дѣло въ отечеството на святитѣ братия Кирилъ и Методий, намислили да ме задьржатъ въ Солунъ чрѣзъ брачно свързване, и ми съобщиха намѣрението си, на което азъ доста се колебахъ да дамъ съгласието си, понеже се боях̀ъ че родителитѣ ми

нѣма да ми позволятъ; но щомъ тѣ ми отговориха че сж съгласватъ, азъ рѣшихъ и, подиръ малко врѣме, се годихъ. Когато настана деньтъ за вѣнчавањето, изпъкна на срѣдата искањето — да се извърше на български; а въ Солунъ само единъ свещенникъ имаше, който можеше да го извърши, обаче той като подчиненъ на грѣцкия владика, не се съгласяваше на прѣдложението, което му се направи, освѣнъ ако му се позволи отъ послѣдния. Три-четири дни, оставаха още до деньтъ на вѣнчавањето и азъ придруженъ отъ двама членове отъ община се явихъ прѣдъ мѣстния владика и поискахми съгласието му. Нека отбѣлѣжа че Солунски владика бѣше по това врѣме прѣждебившій В.-Търновски Неофитъ. Той посрѣщна съ видима готовность да изпълни желанието ни и поиска да знае кой е свещеника, който ще може да извърши вѣнчалния ми обрядъ по български; азъ, за да го прѣдразположа, отговорихъ му че слѣдъ него *), ако не се съгласи да го извърши, иде попъ Иванъ, свещеннослужитель въ църквата св. Тодора, който е постриженникъ на Хилиндарския мънастирь въ Св. Гора, дѣто е приелъ свещеническия чинъ и дълги години е служилъ въ мънастиря по славянски. Владиката се съгласи и даде обѣщание, че ще заповѣда на попъ Ивана да извърше вѣнчавката ни по български. Въ означенния день да се извърше тоя обрядъ поканени и любопитни пълнѣха стаитѣ и салона на кѫщата за да видятъ вѣнчаленъ обрядъ по български. Въ това обаче врѣме на очакване да пристигне свещенника, пристигна извѣстието, че не му било възможно да изпълни нито нашето желание, нито заповѣдьта на Началството си, понеже споредъ чърковнитѣ правила, само оня свещенникъ може да ни вѣнчае, въ енориита на когото живѣемъ. Играта на фанариотина въ случая лъсна: на свещенника Иванъ строго било запрѣтено да извърши обряда; ала всяко зло за добро, е казано отъ българитѣ.

Подлата тая постѫпка на Неофита подигна до ярость негодуването на събралото се множество и на свадбенитѣ. Едни искаха насила да довлѣкатъ попъ Ивана, други сипѣха купъ псувни противъ владиката и искаха да отидатъ въ Митрополитския домъ лично да го изобличатъ като послѣденъ лъжецъ и като нѣщо несъобразно съ сана му, к йто не му позволява да се подиграва съ чувствата на пасомитѣ му.

*) Прѣосвещенний Неофитъ понеже е билъ дълго врѣме Търновски Митрополитъ, бѣ изучилъ добрѣ славянското четение и на него е често извършвалъ всички черковни обряди въ бившата си епархия—нѣщо, което азъ добрѣ знаихъ.
Бѣл. на автора.

На бързо, обаче, взетото рѣшение — да се тръгне за Кукушъ, гдѣто гръцкитѣ вѣроломства и измами, бѣха прѣстанали да иматъ достжпъ и тамъ да се извърше вѣнчалния ни обрядъ отъ чисто-българско народно духовенство, тури край на общото негодувание, разбира се, врѣменно сирѣчно сега, за да се прояви въ бждще по буйно и по-ожесточено.

Прѣвозни срѣдства веднага бидоха доставени и свадбеното шествие се отправи за Кукушъ, гдѣто, въ една отъ градскитѣ черкви и отъ мѣстното Православно българско духовенство, се извърши вѣнчалний ни обрядъ, слѣдъ който се отправихмя обратно за Солунъ, сега на чело съ Кукушкия пърпенецъ и горещъ патриотъ — дѣдо Нако Станишевъ, който игра видна патриотическа роль по възражданието на населението въ Кукушъ и околностьта му, както и по избавянието му отъ фенерското умразно иго. Тази случка силно повлия на Станишева, който просто тържествуваше виждайки че, слѣдъ Кукушъ, и Солунъ започна да се пробужда отъ литаргията.

И тъй, подиграното българско чувство на Солунци отъ вѣковнитѣ врагове на българския народъ, биде удовлетворено. И отъ тоя день хулитѣ и укоритѣ противъ грьцкото духовенство въ Солунъ започнаха да се носятъ изъ цѣлия градъ проявявани въ злобна форма отъ до сега безропотно носящий на шията си грьцкия непоносимъ духовенъ яремъ, българинъ.*)

IO. Пьрва българска черковна служба.

Моето задомяване въ Солунъ ме направи глава на едно семейство, което, поради смьртьта на тьсть ми — Стоянъ Калфа, бѣ останало безъ такава, а съ това заедно, още и Солунски гражданинъ.

Около мене, се групира една значителна часть отъ Солунското българско население, която постоянно се уголѣмяваше, и която въ едно събрание рѣши да опита честьта си въ друго едно по важно дѣло отъ туко-що описаното, въ което, казвше се, срѣщнемъ ли пакъ отказъ, или съпротивление отъ грьцитѣ, толкозъ по злѣ за тѣхъ, които, съ противустоенето си на това течение, ще ускорятъ постигането на гонимата ни цѣль — освобождението ни отъ духовното имъ иго, и, впослѣдствие, работата, както ще видимъ, така се

*) Този инцидентъ съ нашето вѣнчаване подробно е описанъ отъ случившия се тогава въ Солунъ г. П. Мусевичъ и напечатанъ въ Цариградския в. „Македония“.

Бѣл. на автора.

и завърши. Рѣшихми да отпразднувами тази година за пръвъ пѫть паметьта на приснопаметнитѣ Равноапостоли, Славянски просвѣтители и Солунски граждани — Кирилъ и Методий. Нагласи се тъй, щото отпразднуването да се прѣдшествува отъ една черковна служба на Славянски, извършена въ една отъ грьцкитѣ черкви, разбира се, съ позволението на мѣстния митрополитъ.

На 2-й Май 1870-та год. една депутация отъ 4 души, въ която влизахъ и азъ, се прѣдстави прѣдъ Н. Прѣосвещенство Неофита, който ни прие доста любезно, изслуша съ внимание прозбата на Солунското българско общество, изразена чрѣзъ депутацията му, която просба, тоя пѫть биде ласкаво приета отъ владиката, който каза че я приема съ удоволствие, обѣща да я удовлетвори напълно и прибави: „Прѣдайте на българското ми въ града православно паство моето благословение, неотклонимото ми рѣшение и готовность да изпълня молбата му и всички други въ бѫдѫще, ако не бѫдатъ противни на черковнитѣ канони и наредби".

Тия думи митрополитъ Неофитъ произнесе съ такова умиление, каквото едвали би породило съмнение въ неискренность или прикрито лукавство съ каквото въобще си служатъ гьцкитѣ караказански чираци; подиръ тѣзи сладки думи той каза: „Понеже редътъ изисква, въ подобни случаи, да се взима съгласието на димогеронтията и то само за цьрквата, въ която ще трѣбва да се извърше богослужението, то за това окончателния ми отговоръ ще ви бѫде съобщенъ най късно слѣдъ три дни".

И дѣйствително, на третия день депутацията се удостои чрѣзъ г. Д. Паунчевъ съ отговора, който напълно удовлетворяваше нашето искане. Отстѫпваше се за празднika цьрквата *Панагия Декса,* находяща се въ Каламарийския кварталъ, най-много населенъ съ българи.

Колкото пъкъ що се отнасяше до втората часть отъ молбата на депутацията — Прѣосвещенний Неофитъ лично да отслужи св. Литургия, Н. Прѣосвещенство казалъ, че твърдѣ много скърбялъ за дѣто старостьта и здравието му не му позволявали да удовлетвори и тая часть отъ желанието на Солунскитѣ българи, обаче щѣлъ да заповѣда на попъ Ивана да отслужи литургията, разбира се, на славянски — (читателя се сѣща за кой попъ Иванъ е думата), а на Касандрийский Епископъ, който по това врѣме се намѣрваше въ Солунъ, и който незнаеше языка, щѣлъ да му заповѣда да присѫтствува на службата стоящъ на Митрополитский столъ.

Радостната тая вѣсть като молния се разнесе измежду българското население въ града отъ вѣрующитѣ Тонковци въ искреннostьта

на думитѣ на фанариотина; най много тичаше да я разнася между българскитѣ сѣмейства и да ги приготви за праздника оная патриотка — баба Недѣля Петкова, родомъ отъ гр. Сопотъ, учителка и ревностна служителка на олтаря за възраждането на българитѣ въ нѣколко Македонски градове, която по това врѣме се намѣрваше въ Солунъ, като заточенница отъ Воденскитѣ власти по клеветитѣ на Воденския фанариотинъ, който я прѣдставилъ на Воденския каймакаминъ за опасна на Дьржавата жена.

Приготовленията за службата и за празника ставаха съ забѣлѣжителна трескавость отъ Солунскитѣ българи, на които азъ гледахъ съ убито сърце, безъ обаче да откривамъ нѣкому неспокойствието си, защото бѣхъ, както казахъ на мѣстото му, изигранъ отъ това фанариотско изчадие, и сега гледахъ съ недовѣрие въ обѣщанията му, но все пакъ се съмнѣвахъ, защото знаехъ че, прѣдъ него стоеше едно население пропито отъ фанатизъмъ и умраза къмъ всичко българско, което съ ярость гони всѣко начинание отъ българитѣ имѣюще националенъ характеръ и което нѣма да допусне на владиката да изпълни обѣщанието си; бѣхъ повече отъ увѣренъ че то ще употрѣби всички срѣдства, съ които разполага за да осуети добритѣ намѣрения на владиката, ако той дѣйствително се въодушевляваше отъ такива, и, на първо мѣсто, щѣше да запрѣти на попъ Ивана, подъ страхъ на наказание, да не служи, както стана и по случая съ моето вѣнчаване.

Прѣдъ видъ на всичко това и прѣдъ видъ че мало и голѣмо вече знаеше какъ се очакваше деньтъ, въ който щѣше да се осѫществи очакваното отпразнуване на всенароднията този празникъ и въ Солунъ и че, ако се осуети, ще станемъ за смѣхъ и прѣдъ гърци и прѣдъ другитѣ нации, менъ се вмѣняваше въ дългъ и за това още, защото идеята по това дѣло бѣше моя, да зема мѣрки да непропадне тя: рѣшихъ, да приготвя и друго второ свещенно лице, което въ нужда да замѣсти попъ Ивана.

За тая цѣль първо се отнесохъ до архимандритъ отъ. Павелъ Божигробски, родомъ отъ Воденскитѣ села, понастоящемъ живущъ въ Солунъ, тоже като изгнанникъ, безъ да може да се върне въ родното си мѣсто, поради гоненията, подигнати отъ сѫщия Воденски фанариотинъ противъ него за българскитѣ му чувства и проя́ви, изразени въ противогръцки агитации между населението въ Воденската епархия.

Отецъ Павелъ по извинителни причини отказа да служи, но драговолно прие да заеме мѣстото на чтецъ и пѣвецъ отъ дѣсно на черквата.

Оставаха още два дни до праздника, и слухъ се разнесе, че попъ Иванъ, поради „тежко заболяване“ не щѣлъ да може да служи на 11 май!

„Какво да се прави сега“, питаше съ съкрушенъ духъ и убито сърдце Иосифъ Якововъ и прибави: „планътъ, толкозъ врѣме кроенията планъ, при надвечерието му да бѫде осѫщественъ, пропада“.

— Да, пропада, приятелю, отговорихъ му азъ, ако се неуспѣе въ другъ единъ планъ, който отъ нѣколко дни кроя и му разправихъ отчасти, въ какво състои този планъ, като го прѣдупрѣдихъ никому нищо да не говори за него, понеже се боехъ, че ако го узнаятъ гърцитѣ щѣха и него да осуетятъ.

Лицето на Яковова отъ мрачно веднага просия и каза: „ти си неизчерпаемъ въ плановетѣ си и безъ да искамъ да знамъ нѣщо повече по този планъ, обѣщавамъ ти че никому нищо нѣма да говоря за него; работи и гледай да се сполучи, инъкъ съ какви очи утрѣ ще излѣземъ прѣдъ хората?“ — Дай ми още едно обѣщание, казахъ му азъ, именно че църквата, която вече е на разположението ни, сутринята на 11 май, че ще гледашъ да бѫде заета отъ българитѣ по единъ незабѣлѣзанъ начинъ щомъ наближи да се зазорява и че ще увѣришъ владиката, че ако попъ Иванъ не оздравѣе и не бѫде въ положение да служи, и той (владиката) не ще може да ни даде другъ, който да служи по славянски, или българитѣ сами си ненамѣрятъ такъвъ, то тѣ ще се задоволятъ да се извърши св. Литургия отъ Епископа на грѣцки или же, въ краенъ случай отъ енорийския свещенникъ. Иосифъ Якововъ обѣща да стори и това, и се зае съ изпълнението му и, както ще видимъ по долу, той напълно го изпълни; а азъ изчезнахъ отъ Солунъ безъ да знае нѣкой на кѫдѣ съмъ заминалъ — незнаеше това и самъ Якововъ.

Съ Никола, синътъ на Георги Караджадаялията, (или както други го наричатъ, Кадията) и съ конетѣ му, на 9-й вечерьта срѣщу 10-й май, се отправихми за руския метохъ въ *Ормиля*, отстоящъ около 10 часа на изтокъ отъ Солунъ. Въ тоя метохъ ний стигнахми на 10-й при зазоряване.

Въ него живѣеше Иеромонахъ отъ. Варлаамъ, мой сърдеченъ приятель и горещъ родолюбецъ, родомъ изъ Бесарабия, постриженъ въ руския мънастирь св. Пентелеймонъ на Св. Гора, гдѣто приелъ и Иеромонашески чинъ.

Тукъ въ метоха ний и конетѣ ни, слѣдъ 3—4 часова почивка, нахранване и поспиване, отправихми се обратно за Солунъ,

сега заедно съ отца Иеромонаха Варлаама гдѣто пристигнахми късно вечерьта сѫщий день.

На утриньта (11 май) рано ний т. е. от. Варлаамъ и азъ се отправихми за цьрквата, която намѣрихми прѣпълнена съ народъ, очакващъ свещенникъ, посрѣщнати на двора отъ Яковова, който зарадванъ отъ сполуката, сега тържествуваше още повече, и канбаната заби за да извѣсти започването на утринната отъ отца Варлаама, на която отъ десно на цьрквата отглашаваше отецъ Павель, а отъ лѣво пѣвцитѣ — Велю Дебренеца, Насте Стояновъ и други още нѣколцина, на които имената не си спомнямъ, бѣха заели мѣстата си.

Камбаната на ново заби, възвѣщаваща пристигането на Епископа, който посрѣщнатъ на входа на цьрквата отъ служащия свещенникъ, отъ по първитѣ българи и отъ енорийския свещенникъ, който тоже току що бѣ пристигналъ, биде въведенъ съ обикновенния за случая церемоналъ и се установи на Митрополитския столъ, некриящъ смущението и идътъ си, за дѣто завари служащъ не енорийский свещенникъ, а другъ чуждъ нему и то на черковнославянски язикъ.

Когато вече наближаваше да се започне св. Литургия, за голѣмо очудване на всинца ни, епископа слѣзе отъ стола и почна да зема врѣме за да служи; но тъкмо когато се опжти да влѣзе въ св. Олтаръ, нѣколко гласа го спрѣха викащи: *на владишкия столъ, на владишкия столъ, агиа Геронда! имами си свещенникъ, който ще отслужи св. Литургия на български съгласно позволението на Негово Прѣосвещенство «нашия» духовенъ пастирь и Вашъ началникъ; Ваше Боголюбие не знае черковнославянско четение, молимъ, на стола и не нарушавайте заповѣдьта на началството си!* Ала епископа оставаше глухъ на умолителния позивъ на богомолцитѣ и слѣдваше да влиза въ олтаря безъ съблюдение на реда и церемониала, обикновенни при случая. Той биде застигнатъ отъ братия Иосифъ и Наумъ Яковови, които още веднъжъ и, малко заплашително, го поканиха да се оттегли на владишкия столъ и, тъй поставенъ на тѣсно епископа, се върна и застана отъ ново на стола, на който остана до отпускъ цьркви.

Подиръ св. служба, всички български сѣмейства, прѣдварително наговорени, се събраха отново на мѣстото наричано отъ българитѣ *Черевари*, въпъ отъ града на сѣвероизтокъ, гдѣто послѣ малко, пристигна и депутацията, която бѣ изпратена да поздрави

съ празника владиката и да му благодари отъ страна на Солунското българско население за дѣто „благоволи“ да изпълни молбата му.

На тая твърдѣ весела и приятна пролѣтно врѣме мѣстность, на зелената и осѣнявана отъ разклонените пъстролистни явори, вѣчнозеленостройни мирти и островърхи кипариси, поляна, въ срѣдъ зрматний мирисъ на цвѣтята и мелодиитѣ на славеи и на музиката, наета за праздника, се започна и продължава до късна вечеря истински народенъ праздникъ, за пръвъ пѫть тая година отпразднуванъ въ Солунъ отъ съотечественницитѣ на св. св. братия — Кириллъ и Методий и въ тѣхна память. Цѣлия тоя день се прѣкара съ весели пѣсни и игри, съ всеобща радость отъ сполуката въ това дѣло, което бѣ заинтересувало твърдѣ много българското Солунско население, и което сега се наговаряше да продължава съ сѫщото постоянство, енергия и духъ започнатата работа за да я искара до пълна сполука. Играха се нѣколко продължителни хора̀, които още повече оживляваха и въсхищаваха празднуюшитѣ; брава̀та цѣпѣха въздуха когато се залюлѣеше хубавото дебърско хоро, което, по такъ на музиката, се изпълняваше отъ танцовачитѣ, всички облѣчени празнично въ народний си (дебърски) костюмъ, спазенъ у нѣкои до тая епоха между прѣселеното въ Солунъ Дебърско население.

Таквозъ едно весело хоро изиграно при захождане на слънцето, тури край на това първо българ. тържество въ Солунъ, и участвующитѣ въ което, потеглиха за домоветѣ си на чело съ музиката оживлени и весели, а при раздѣлата си всѣки за домътъ си общитѣ благопожелания бѣха: *Да бѫдемъ живи и здрави, та до година още по весело съ собствена църква и народно духовенство да величаемъ и празднуваме памятьта на великитѣ виновници на днешното тържество.*

Тъй се свърши първото празднуване на тоя всенароденъ праздникъ отъ Солунскитѣ българи — праздникъ, който ги сближи, свърза и насърдчи въ борбата противъ гърцитѣ потисници на народностьта и языка имъ *).

---

*) Една дописка отъ Солунъ отъ 10-й мартъ 1894 год., носяща вмѣсто подписъ буквата *М.*, напечатана въ Екзархийския органъ в. *Новини*, като разправя за станалата на 20-й юний българска черковна служба, нарича я *първа*. Той казва: „.... *Първата българска черковна служба въ Солунъ, биде извършена на 20-й юний 1873 год. отъ свещеника Петръ Димитровъ въ съслужение съ попъ Иванъ Маджаровъ ....*“ *и пр.*

Прѣди всичко службата за която говори г. *М.* и която ми е добрѣ навѣстна, не е и не може да се нарича *първа*, прѣдъ видъ на онази която описахме

II. Пакъ учителски разправии.

Учителя г. Мачуковски продължаваше учителската си дѣйность въ училището и прѣзъ слѣдующата 1870 год., на-скоро и той се намѣри въ трудно положение отъ парична страна, понеже по причина на нетрайностьта и честото мѣняване на учителитѣ, дадоха поводъ на Цариградското Читалище да прѣкъсне отпусканата на учители заплата, начиная отъ учителя Ст. Божкова.

Трѣба да забѣлѣжа, че съ заемането учителската длъжность отъ г. Мачуковски, всѣки казваше, че като родомъ Македонецъ новия учитель, ще задоволи претенциитѣ на извѣстния кружокъ — да се прѣподава на ученицитѣ по македонското нарѣчие, претенции, несподѣлени отъ другитѣ Солунски граждани извънъ кружока, които, справедливо би било да се отбѣлѣжи, че бѣха въ разногласие съ тоя кружокъ, само за това, защото на дѣцата имъ се даваха учебници безплатно отъ отпусканитѣ отъ Настоятелството на Читалището, когато учебницитѣ на Македонско нарѣчие, трѣбаше да се плащатъ, а и учителя Мачуковски, намѣрваше първитѣ учебници по забавителни за ученицитѣ.

по горѣ и които е заслужила правото да се нарича **първа**, защото прѣди нея друга не е бивала извършвана въ Солунъ.

Освѣнъ това г. *М.* говори въ сѫщата дописка и за единъ списъкъ, съставенъ отъ Солунската община, въ който се описватъ имената на всички починали и живи видни дѣйци, труженици и пожертвуватели по възраждането на Солунскитѣ ни еднородци, имѣющъ за цѣлъ да служи за вѣчно възпоминание и споминуване въ цѣрква, прѣписъ отъ който е напечатанъ подъ сѫщата дописка като приложение.

Съ съжеление и съкрушенъ духъ отбѣлѣжвамъ, че провѣренъ отъ мене тоя списъкъ, азъ ненамѣрихъ въ него имената на най-главнитѣ дѣйци, пожертвователи и заслужившi лица по възраждането на Солунскитѣ ни еднородци, а срѣщнахъ въ него имената на съвършенно нови хора, не съвременници на възраждането, и имената на нѣкои *само* отъ съвременицитѣ на това възраждане, които въ голѣма доза сѫ му пакостили. Обичами, да вѣрвами че поч. община ще поправи тая си, може би неволна грѣшка, въ която навѣрно сѫ я тикнали егоистични хора, отъ калѫпа на пакостницитѣ, като допълни тоя списъкъ съ имената които ще срѣщне въ моитѣ „Спомени и дѣла“ като започне съ имената на Милошъ калфа и Лазо калфа — цѣрви сподвижници за запазване Солунскитѣ ни еднородци отъ погърчване и, създатели на българскитѣ гробища; имената на всички учители, които цѣрви туриха въ устата на българскитѣ дѣца родното имъ *Слово*, замѣстено до тогава отъ грѣцкото, и свършатъ съ тия на двамата книжари: Алекса Димитровъ и Константинъ Евровъ, които и морално и материално подкрѣпияха слабата още въ всѣко отношение българска община. Така попълненъ тоя списъкъ, нейна длъжность е да му даде чрѣзъ печата широка гласность за удовлетворение на обиденитѣ отъ постѫпката ѝ роднини на починалитѣ труженици и тѣзи, които сѫ още живи.

Не направи ли това, почит. Солунска община, всѣки ще има право да я осѫжда въ пристрастие; защото ти трѣба да знае че, признателноститѣ и благодарностьта за заслуги, сѫ спечелено право отъ хората, които сѫ ги заслужили, а узурпирането имъ отъ когото и да иде то, съставлява светотатство и мерзостно прѣстѫпление.

Бѣл. на автора.

Ала, каквато мжчнотии за издържането си и да срѣщаше новия учитель, продължаваше работата си съ видимо спокойствие и често се заемаше то отъ дѣда Ича, то отъ Георги кехая и двамата видни членове въ общината, едноврѣменно и работѣше прѣдъ руския Консулъ въ Солунъ, да издѣйствува нѣкоя помощь за издържане на училището, изоставено на злата му участь.

Слѣдъ нѣколко врѣме общината биде извѣстена чрѣзъ учителя, че консулътъ има на разположението ѝ една доста крупна ежегодна сума за издържане училището, която, когато биде отпусната за първата година, чрѣзъ Солунския пързенецъ Герасимъ, чл. въ общината, учителя Мачуковски заяви претенция да му се плати за изслуженото му врѣме, обаче прѣдсѣдателя на общината го залъгваше съ — денесь за утрѣ и съ това го поставяше още въ по̀ трудно материално положение.

Да ли защото Мачуковски искаше да му се плати, или по други нѣкои съображения, извѣстни само на прѣдсѣдателя, или же, защото учителя не налагаше насиломъ на ученицитѣ си извѣстнитѣ учебници, складирани въ магазата на прѣдсѣдателя, послѣдния не му плащаше, нищо положително неможемъ каза, понеже прѣдсѣдателя бѣше способенъ да укрива всичко това, което други нетрѣба да знаятъ; ала всѣки забѣлѣзваше че противъ Мачуковски се крои нѣщо, което дълго врѣме оставаше въ тайна, безъ да го обнаружатъ тия, които го крояха, понеже още нѣмаха куражъ да го проявятъ, защото имъ липсваха достатъчни данни, на които да основатъ обвиненията си противъ учителя и го прѣмахнатъ отъ училището; за това, отъ врѣме на врѣме, пускаха само клюки противъ него, лишени отъ всѣка истина и чакаха, виждаше се, благоврѣмие, или нѣкоя случка, отъ която да могатъ да извлѣкатъ достатъчни данни за обвинение.

Нали и Мачуковски е човѣкъ и като такъвъ все ще кривне въ нѣщо и ето че кривналъ човѣка и виковитѣ: разпни го! разпни го! прогърмѣха.

Случило се бѣ „бѣда“ щото, и Мачуковски като добръ християнинъ да отиде и той на църква и не щѣте ли! съ перчатки на ржцѣ и съ намѣтнато палто, па и крьстътъ си той правѣлъ съ неизути отъ ржцѣтѣ си перчатки! Не стигнало това, ами за свѣдение дошло до г. Прѣдсѣдателя, че учителя *мърсялъ*, т. е., блажалъ въ срѣда и пѣтъкъ — видѣли го хората и свършено! Учителя не билъ християнинъ, а цѣлъ фармасонинъ, папистанинъ: ке учини дѣцана ни папистани — некеми го, да се изгонитъ изъ учи-

лищено, викаха нѣкои, наивни и непосвѣтени въ тайната, българи, а кои бѣха посвѣтенитѣ?! Никой другъ, съ изключения на прѣдсѣдателя.

Въ това врѣме и баба Недѣля бѣ се заловила да работи между Солунскитѣ българки и ги *прѣраждаше*, както тя се изразяваше. Тя бѣ сполучила да вдъхне съзнание въ много измежду тѣхъ, отъ които бѣ съставила и женско дружество подъ названието „Възраждане“, и съ издѣйствуваната си отъ Зографския мънастиръ въ Св. Гора годишна плата отъ 20 лири турски, откри въ Вардарския кварталъ смѣсено училище — за дѣвойчета и момчета.

И така, българскитѣ училища въ Солунъ отъ едно, станаха двѣ — едното въ Каламарийския кварталъ съ учитель Мачуковски, второто — въ Вардирския съ учителка баба Недѣля, помѣщавано въ една отъ собственитѣ кѫщи на дѣда Ича Кехая, които тоя родолюбивъ старецъ обѣщаваше да завѣщае за училище на българитѣ отъ Вардарския кварталъ; но понеже прѣдсѣдателя на общината отказа да заплати платата за изслужено врѣме на учителя Мачуковски, който, казваше той (прѣдсѣдателя), да я дири отъ дѣда Ича и Георги Кехия, които го задържали за учитель; тѣзи послѣднитѣ докачени, особенно първия отъ тая несправедлива постѫпка на прѣдсѣдателя, още и отъ това, че послѣдния не искаше да изплати и станалитѣ разноски по новоотвореното училище въ Вардар. кварталъ, отказа се отъ обѣщанието си да подари кѫщата си, въ която то се помѣщаваше, и въ съгласие съ Георги Кехая, имаше намѣрение да извърше и друго благодѣяние на общината, тоже се отказа и отъ него, а именно да купи кѫщата на А. Спандони въ Енорията Св. Атанасъ за българско училище и църква, пазарлъка на които бѣ вече привършенъ и оставаше да се броятъ паритѣ и се вземе крѣпостенъ актъ за правовладение. (За наставления, какъ да се извърше послѣднето за да не се попадне въ измама, общината се бѣ отнела до Екзархията въ Цариградъ и чакаше отговоръ).

Тукъ считамъ за нужно да отбѣлѣжа, че въпросната кѫща бѣ назарена за 3000 лири турски, които двамата кехаи щѣха да броятъ, а общината се задължаваше да имъ ги изплати въ разстояние на 10 години безъ никакви лихви.

Освѣнъ горнитѣ двѣ загуби, които прѣтърпѣ българското дѣло въ Солунъ въ тоя случай, послѣдва и тая дѣто, заедно съ дѣдо Ичо и Георги Кехая, отъ общината оттеглиха се до единъ и другитѣ ѝ членове, а останаха да ржководятъ общинскитѣ дѣла самъ прѣдсѣдателя съ подпрѣдсѣдателя и кассиера.

Двѣтѣ училища продължаваха живота си. Мачуковски, поддържанъ отъ горѣпомянатитѣ двама кехаи, слѣдваше да учителствува въ Каламарийското училище; а баба Недѣля, обезпечена отъ помощьта на Зографския мънастиръ, продължаваше да бдѣхти главата си съ българскитѣ рожби въ Вардарското училище учаща ги на материния имъ языкъ, замѣстенъ въ кѫщитѣ имъ съ грьцкия; а вънъ отъ училището, тя бѣ учителка — възродителка на Солунската българка по кѫщата и събранията, каквито тя често свикваше.

Всѣки се надѣеше че, слѣдъ оттеглянието на членоветѣ отъ общината останалитѣ троица ще продължаватъ дѣлото, може би сега по-успѣшно; обаче, за голѣмо съжаление, излѣзе противното — зарѣзахз го и тѣ.

Казахъ вече, че противъ учителя Мачуковски се бѣ появило негодувание, което по-късно се обърна на жестоко и явно гонение. Сега ще прибавя, че сѫщата участь постигна и баба Недѣля.

Противъ тия самоотверженни и отъ сърдце и душа прѣдадени на Солунското народно дѣло ратници, както и по-рано, противъ учителя Ст. Божкова, се бѣ подигнало гонение, което се водѣше повечето отъ Прѣдсѣдателя на общиоата, който, неизвѣстно защо, таеше въ душата си едно видимо неразположение особенно къмъ училищ. дѣло, което неразположение азъ и мнозина отдавахме на обстоятелството, дѣто ни единъ учитель не ввеждаше въ училището учебницитѣ съ македонско нарѣчие. Мачуковски продължавà да се дьржи на смѣтка на Ичо и Георги Кехаи; баба Недѣля, обаче, изгуби поддьржката на Зографския мънастиръ вслѣдствие гнѫсниτѣ клевети и интриги на г. Прѣдсѣдателя въ съдружие съ подпрѣдсѣдателя и кассиера, противъ една жена, старостьта само на които, бѣ достатъчна да имъ вдъхне съжаление и да запуши клеветническитѣ уста на тия безсъвестни хора, които не се спрѣха прѣдъ нищо, а продължаваха да пущатъ на неинъ адрессъ най-гнусни клевети до Македонската Дружина въ Цариградъ и до Зографския Мънастиръ; послѣдния, на основание на тия клевети, спрѣ подрьжката на баба Недѣля.

Мачуковски, тѣлесно слабъ и болнавъ, отъ день на день отпадаше и тѣломъ и духомъ отъ всѣкидневнитѣ неприятности, които му се правѣха, биде принуденъ, противъ волята и желанието си да служи на възродителното дѣло въ Солунъ, рѣши да напусне и напусна училището въ края на м-цъ февруарий 1871 година и замина за селото си.

Баба Недѣля, останала и тя безъ ничия поддържка и безъ срѣдства за прѣпитание, продължаваше още да крѣпи духа на българитѣ въ Вардарския кварталъ, ненапускаща училището, което тя създаде съ положенния си трудъ, и съществуването на което не малко се заплашваше отъ самото мѣсто, прѣдъ което най послѣ и тая неуморима и неустрашима мъченица-труженица, която не се уплаши отъ гръцкитѣ интриги въ Воденъ и другадѣ изъ Македония дѣто бѣ учителствувала, нито отъ турскитѣ вериги и зандани, прави вратъ прѣдъ интригитѣ на хора отъ българска народность, стоящи на чело на българскитѣ работи въ Солунъ и се опрости съ започнатото дѣло въ Вардарский кварталъ.

Тъй се тури край на третото съществование на български училища въ Солунъ.

Прѣзъ 1872-а год. Македонската Дружина въ Цариградъ, която си бѣ поставила за задача да поддържа училища въ бѣднитѣ Македонски общини бѣ изпратила въ Солунъ за учитель Софийския гражданинъ г. Михалъ Буботиновъ; но и той нѣма щастието да се одържи въ тоя градъ повече отъ една година.

Него наслѣдиха единъ подиръ други учителитѣ: Хр. Захариевъ отъ Т. Пазарджикъ, Ив. Шумковъ отъ Битолско Крушево, и Андрей Германовъ отъ Стара-Загора, всички, както и Буботиновъ, се издържаха отъ помянатата Македонска Дружина.

Слѣдъ разтурянето на М. Дружина по заповѣдь отъ Правителството, учебното дѣло въ Македония мина въ ржцѣтѣ на св. Екзархия, която назначи една комисия подъ прѣдсѣдателството на Екзархийския секретарь — Георги Груевъ, на която се даде названието: *Благодѣтелна Дружина за подпомагане бѣдни училища*, която, обаче въ скоро врѣме и тя угасна и училищното дѣло одари много назадъ и слѣдъ малко почти се разтури поради българското възстание и освободителната война между Россия и Турция (1875—1877 год.), и на училищата въ Солунъ четвьртий пѫть се тури край.

Петий пѫть то се поднови, слѣдъ освободителната война, именно прѣзъ 1880 год.

Прѣзъ тая година се отвори училището само въ Каламарийския кварталъ до самия български параклисъ Св. Св. Кириллъ и Методий и за учитель въ него постѫпи Кузма Шапкаревъ отъ Охридъ, авторъ на учебницитѣ на македонско нарѣчие. Г. Шапкаревъ бѣ ревностенъ поддържатель и проповѣдникъ на идеята: „Македонското наречие за Македонскитѣ българи“.

Всѣки сега бѣше напълно увѣренъ че, той (г. Шапкаревъ) ще угоди на извѣстната вече „тройка“; ала, за жалость, и тоя приятель на послѣднята, не отрая повече отъ една година и биде принуденъ сѫщо да напусне Солунъ. Тогава чакъ Солунскитѣ българи и ржководителитѣ на учебното дѣло разбраха, че цѣлта на *тройката,* не е била въвеждането въ училището учебницитѣ на Македонско нарѣчие, а съвсѣмъ друго се е прѣслѣдвало съ гоненето на учителитѣ, именно: сломяването на възродителното дѣло въ Солунъ. Това, види се, по рано да е разбралъ и г. Шапкаревъ, който е единъ честенъ българинъ и патриотъ, и който за да опази чиста спечелената си репутация между съотечественицитѣ си, се рѣшилъ да напусне и напусна Солунъ и се прѣсели въ свободна България.

Това жалко явление въ тоя инъкъ нещастенъ градъ, застава ржководящитѣ учебното дѣло въ Македония кржгове, да турятъ край на аномалията, която прѣмного спъваше успѣхътъ му въ Солунъ и въ въвеждането на която не бѣха чужди нѣкои бивши директори на Солунската Гимназия, за които писаха на врѣмето и нѣкои вѣстници, които съ факти доказваха на участието имъ въ спекулативнитѣ прийоми на *тройката,* училищния отдѣлъ при св. Екзархия отне хозяйствената часть на Гимназията отъ ржцетѣ ѝ и я повѣри на единъ комитетъ, съставенъ отъ Солунското учителско тѣло и нѣколко Солунски граждани, обаче, и този опитъ за поправяне хозяйствената часть на Гимназията, излѣзе несполучливъ, защото влѣзлитѣ и сега пакъ два члена отъ помянатата тройка въ комитета, успѣха да влияятъ на послѣдния и, колкото търгове ставаха по доставки на съестни продукти, облѣкло, топливо и други нѣща, оставаха сѣ върху двойката на високи цѣни и доставенитѣ прѣдмети не съгласни съ моделитѣ, т. е. биваха сѣ долнокачественни. Най-послѣ, всичко влѣзе въ правилния си пѫть, когато тия хора съвършенно се отстраниха отъ комитета.

Часть II.

СѢРЪ.

12. Сѣръ въ топографическо, старинно, етнографическо и економическо отношения.

Сѣръ или Сяръ по български, Серресъ по грѣцки, Сиросъ — по турски, централенъ градъ на тѣзоименния окржгъ въ Солунския Вилаетъ, заема южнитѣ поли на послѣднето бърдо отъ Пл. *Шарлия*.

За тождеството и едноимието (homonymie) на Сѣръ съ стария градъ Сириуполисъ има тоже двѣ мнения. Едни твърдятъ че Сѣръ заелъ името и мѣстото на послѣдния. Други же поддържатъ противното, т. е. че, Сириуполисъ сжществувалъ не на това мѣсто гдѣто е днесь Сѣръ, а на мѣстото на днешното Неврокопско село *Цирополе*, което гърцитѣ пишатъ и произнасятъ: Ζιρόπολη (Зирополи), при което и днесь още се намѣрватъ останки отъ стари зидове на крѣпость и сгради. За подкрѣпление на това т. е. че Сѣръ нѣма нищо общо съ Сириуполисъ и че първия първоначално е засжществувалъ на днешното си мѣсто привеждатъ слѣдующето: Около V в. прѣди Христа. една дружина, която била заселена по брѣговетѣ на р. Струма близо до езерото *Тахино*, което се образува отъ сжщата рѣка. Тази дружина се занимавала съ риболовство, земледѣлие и скотоводство, но защото честитѣ и периодически приидвания на рѣката заливали нивитѣ и пасбищата на Дружината и й отнасяли жилищата и добитъка, тя започнала да напуща това мѣсто и да гради жилищата си гдѣто е днесь Сѣръ, безъ обаче да казватъ отъ гдѣ и какъ новото селище е получило названието си *Сѣръ*, или Сересъ.

Собственно градътъ Сѣръ брои 22500 жители, отъ които $^2/_5$ сж турци, останалитѣ християни, евреи и цигани; послѣднитѣ двѣ народности сж твърдѣ малочислени.

Въ недалечното минало Сѣръ е съставлявалъ единъ твърдѣ важенъ търговски центръ. Въ него всѣка година ставалъ панаиръ,

наричанъ — *Керванъ панаиръ* поради стичането голѣми керванн съ разнородна стока и купци; този панаиръ е траялъ 40 дни: почвалъ е на 1-й февруарий и се закривалъ къдѣ 10—12 мартъ.

Трѣба да спомена, че на тоя ежегоденъ панаиръ сж се срѣщали източната промишленность съ западната за взаимна размѣна. На него приидвали търговци и промишленници не само отъ европейска и азиатска Турция, Гърция, Сърбия, България, Румжния и Босна, но и отъ цѣла Австрия и Германия.

Най голѣма търговия на тоя панаиръ се извършвала съ абн, гайтани, шаеци, сурови кожи, сахтиани, памукъ, коприна, пашкули, тютюнъ и пр. и пр. донасяни за продань отъ Пловдивъ, Т.-Пазарджикъ, Карлово, Калоферъ, Сопотъ, Габрово, Трѣвна, Неврокопъ, Ахж-Челебийско, Дарж-дере, Прилѣпъ, Охридъ и другждѣ, освѣнъ памука и тютюня, които сж повечето Сѣрско и Драмско произведение.

Сѣръ и околнитѣ полски села, произвождатъ изряденъ тютюнъ, който има почти всесвѣтско значание, памукъ, коприна, ленъ, конопъ, сусамъ, маслини, всичкитѣ видове жита, ржжь, ечмикъ, царевица, прѣкрасенъ едъръ и дребенъ добитъкъ, всякакъвъ видъ риба въ голѣмо изобилие, сурови кожи и пр. и пр. съ които се върти голѣма търговия; а селата по политѣ на Пиринъ произвождатъ първокачественно желѣзо и ленъ.*)

---

13. Сѣрскитѣ жители и погърчването имъ.

Християнското население въ Сѣръ е изключително българско; има около 200 къщи куповласи — цинцари и твърдѣ малко епириоти повечето бекяри, занимающи се съ хлѣбарство и симитчилжкъ. По голѣмата часть отъ първото (да не кажемъ всичкото), а почти цѣлото отъ послѣднитѣ сж погърчени и днесь всички въ купъ съставляватъ грѣцкия елементъ въ тоя чистобългарски нѣкогашъ градъ.

Чистогрѣцки сѣмейства въ Сѣръ има само 7 **и словомъ седемь**, пришелци отъ разни грѣцки поселения. Тѣзи семейства по име сж:

Отъ енорията св. Никола: 1) Хаджи Апостолъ и Синъ пришли отъ грѣцката паланка Нигрита 5 часа на югъ отъ Сѣръ, 2) Котрочо и Синъ отъ сжщата паланка, 3) Петраки Туфавчи Из-

*) Сѣръ като търговски градъ въ послѣдне врѣме изгуби всѣко значение, благодарение на бързитѣ, лесnитѣ и евтини водни и сухопжтни съобщения, които даватъ възможность и на куповачи и на продавачи да отнасятъ стокитѣ си тамъ дѣто намиратъ тържища, разпродаватъ ги и купуватъ други отъ каквито имать нужда.

Бѣл. на автора.

мирлия, 4) Теодориди търговецъ неизвѣстно отъ гдѣ е, 5) Наниди търговецъ отъ Кавала,

Отъ енорията св. Антонъ: 6) Спонти управляющъ австрийската поща и австрийското агенство и 7) Д ръ Апостолиди и баща.*)

По-голѣмата часть отъ днешнитѣ погърчени българи и куцовласи, сж се прѣселили въ Сѣръ по врѣмето на грьцкото възстание, по причинитѣ описани за Солунъ; българитѣ же, прѣселени отъ ония български градове и села около градътъ Воденъ и собственно отъ Воденъ и днесь още носятъ названието Пуливаци — отъ думитѣ: *пули* и *вака* т. е. глѣдай тука.

Не повече, а до прѣди 60—70 год. всичкото почти християнско население въ Сѣръ е говорило матерния си языкъ — българскиятъ, който е билъ, така да се каже, господствующъ въ сѣмействата, въ събранията и по пазаритѣ, а грьцкия се ограничавалъ въ цьрквитѣ и килиитѣ, въ които новото поколѣние се учило да чете и пише грьцки. Отъ тѣзи килии той започналъ да си пробива пжть за въ българскитѣ домове, а българския языкъ проникналъ въ куцувлашкитѣ дори и въ турскитѣ.

Този редъ на нѣщата е слѣдвалъ както горѣ казахми до прѣди 60—70 години; отъ тогава насетнѣ започналъ да спира, и, малко по малко българинътъ, заедно съ него и куцувлахътъ, започнали да се лигавятъ на грьцки смѣсено съ български думи.

За осилването грьцкия языкъ между българското и куцовлашското население, грьцкото духовенство се заловило да работи; то започнало да замѣнява килиитѣ съ училища за първоначално обучавание на малолѣтнитѣ ученици и, трикласни наричани народни училища — за свьршившитѣ първоначалнитѣ; свьршившитѣ послѣднитѣ, излизали изъ тѣхъ чистокръвни еллини. Други пъкъ — синоветѣ на заможни Сѣрчане и прѣпоржчанитѣ отъ грьцкото духовенство бѣдни, но благонадеждни ученици, се пращали въ свободна Грьция да довьршватъ учението си, отъ дѣто се завръщали освѣнъ фанатизирани грькомани мегалоидеисти, но още и *грьцки подданици*.

Тия своего рода неофити, еллинствующи синове на *Трайка, Петка, Драгана* и *Стояна*, на всѣкждѣ и въ всичко, проповѣдвали грьцки идеи и понятия, възпѣвали славата, величието и могжществото на еллинизма; тѣ ненавиждали своето, гонили го, ругаяли го и го прѣзирали. Бащитѣ и майкитѣ си, дѣдитѣ и бабитѣ си тия

*) Тѣзи *седемь* чистогрьцки семейства въ Сѣръ сжществуваха до моето напускане Сѣръ т. е. до 1878 година, сжществуватъ ли тѣ или други днесь, незная.
Бѣл. на автора.

нови Ахилеевци наричали варвари, защото незнаяли родния си языкъ — грьцкия (!?), а говорили варварския, който насилственно (!!?) билъ имъ наложенъ отъ варварскитѣ Атилови орди (!!!?)

При всичкитѣ тия проповѣди, напъвания на еллинствующитѣ хондрокефаловци за да се покажатъ по еллини отъ самитѣ еллини, и при всичкитѣ имъ старания да наложатъ грьцкия языкъ на домашнитѣ си и изобщо на бъл. население въ Сѣръ и околностьта му дѣто били пръснати за учители-агитатори тия нови свѣтила, Сѣрскитѣ българи все още продължавали да си служатъ съ родния си языкъ. Инъче и не може, понеже языкъ, усвоенъ на майчинитѣ гърди, не тъй лесно и скоро изчезва, и не тъй лесно и скоро се натрапва, както проповѣдватъ гърцитѣ за българския языкъ, че е билъ натрапенъ на гърцитѣ въ Македония отъ Атиловитѣ орди, които, все споредъ тѣхъ, дошли и заминали.

Въ Сѣръ старото слѣдвало да говори материния си языкъ, а младото чуждия — грьцкия. Въ всѣко Сѣрско сѣмейство, въ цѣлия градъ, се започнала сѫщинскѣ вавилония; ако дѣдй и родители сѫ се споразумѣвали на языка си, то синове и дъщери се лигавили на чуждия — грьцкия. Отъ тоя редъ на нѣщата, естественно често пѫти се появявали спрѣчквания, които продължавали дълго врѣме. Най послѣ настанала пълна реакция, която трѣбаше да продължи борбата, до като младото закрѣпне и побѣди, а старото оредѣе, отслабне и отстѫпи на силата.

---

14. Грьцката пропаганда.

За да бѫде пълна и заздравена побѣдата на младото, то се организирало въ мѣстни *етерии* (дружини) подъ рѫководството на мѣстния митрополитъ и грьцкия консулъ. Тѣзи етерии не се спирали прѣдъ нищо и, водими отъ езуитския принципъ — *цѣлта оправдава срѣдствата,* простимъ само на хора гладни за чуждото, впуснали се на работа по единъ прѣдварително добрѣ обмисленъ и скроенъ планъ; тѣ дѣйствували въ двѣ направления за погьрчването на българитѣ чрѣзъ — *добрѣ уредени грьцки училища за двата пола,* едноврѣменно съ това и, *проповѣдване политическа свобода на огнетения отъ турското иго робъ.* Не ще съмнение, че тѣзи два сѫдбоносни фактори сѫ имали за цѣль: а) прѣтопяването българския елементъ въ грьцкия, слѣдователно, усилването на послѣдния и, б) играното чрѣзъ това усилване *освободителна роль.*

Градътъ Сѣръ, географическото положение на който естествено, трѣбаше да привлѣче вниманието на панелиниститѣ, билъ избранъ за центъръ въ Източна Македония и, още въ 1852 год. била основана въ него главна етерия, която да разпространява ужъ просвѣта между населението чрѣзъ отваряне и подържане на училища. За тая цѣль тя (етерията) довлѣкла отъ свободна Гърция, подъ булото на учители и лѣкари, безброй политически агитатори — емисари и ги разпръснала по градоветѣ, паланкитѣ дори и въ поголѣмитѣ села на Сѣрския и Драмски Санджаци, населението на които бѣ въ постоянно и непосрѣдственно сношение съ населението на Сѣверна и Южна България, което, по еднаквость на вѣра, народность и языкъ, бѣ свързано съ първото и въ народно отношение доста му влияело, та имало нужда да бѫде прѣдпазвано отъ попълзновение. Независимо отъ това, пропагандата е гледала на Сѣръ и като на доста важна и подходяща за политически агитационни цѣли точка, отъ която най лесно и безпрѣпятственно би могло да се прокарватъ панеллинистическитѣ ѝ планове до Дупница, Самоковъ и Пловдивъ отъ една страна; до Димотика, Гюмюрджина, Кавала и до Сѣверната часть на Халкидическия Полуостровъ отъ друга, и до Струмица, Велесъ, Радовишъ, Щипъ и Кюстендилъ — отъ третя.

При това, Сѣръ по мѣстоположението си има за гърцитѣ и слѣднето прѣимущество, което тѣ не сѫ изпуснали да не забѣлѣжатъ: въ случай на едно грѣцко движение въ Ист. Македония, за въ полза на Гърция, отъ Сѣръ могатъ да се даватъ на послѣдното всякакъвъ родъ олеснения и опѫтвания; а близосѣднитѣ нему Орфанский Заливъ, грѣцкитѣ мънастири въ св. Гора и грѣцкитѣ села по брѣга на помянатия заливъ, които винаги сѫ подъ заповѣдитѣ на грѣцката главна етерия въ Сѣръ, могатъ да служатъ за дебаркиране на въстанически грѣцки чети и военни материали пращани по море отъ Гърция — да ги укриватъ и дълго врѣме продоволствуватъ, безъ да бѫдатъ откривани отъ властьта.*)

Тъй съставената Сѣрско-панеллинистическа главна етерия, въ зачалото на която, никой не вѣрвалъ за какъвъ-годѣ напрѣдъкъ, обаче тя въ скоро извънрѣдно много напрѣднала. Нейното материално засилване доказватъ книжата ѝ, които въ прѣдсмъртнитѣ часове на дѣловодителя ѝ Д-ръ Апостолидесъ, попаднали въ рѫцѣтѣ на

*) Тѣзи редове сѫ писани прѣди 25 години; сега тѣ сѫ сбѫдватъ. Грѣцкитѣ чети, които вѣрлуватъ днесь въ Сѣрско, Драмско, Зѫхненско до Демиръхисарско и Петричко, иматъ пѫтьтъ си отъ посоченитѣ горѣ мѣста, а скрипалищата си въ сѫщитѣ села.

Бѣл. на автора.

баджанака му Костадинъ Пабуччиятъ, впослѣдствие членъ въ Сѣрската българска община. Отъ тия книжа се виждаше, че етериата е имала мѣстни клонове въ Мелникъ, Петричъ, Демиръ Хисаръ, Баракли-джумая, Нигрита, Алистратикъ, Неврокопъ, Зъхна, Драма, Кавала и пр. Тя брояла въ тѣзи градове 22 хиляди членове, които сж отбѣлѣжвани съ нумерà вмѣсто имена и всѣкой членъ е билъ задълженъ да внася ежегодно въ касата на етерията по 20 драхми, или по 1 лира турска. Тя имала свои агенти въ Цариградъ, въ Измиръ, Каиро, Александрия, въ Триестъ, Виена, Букурещъ, Галацъ, Измаилъ, Одесса, които агенти събирали волни помощи и ги изпращали на етерията. Единъ отъ щедритѣ пожертвователи е билъ нѣкойси Думба въ Виена, който пожертвувалъ въ наличность 50,000 фиорини освѣнъ сградяването на свои разноски въ Сѣръ двѣ здания за дѣвическа и мжжка Гимназия и издържанието на учителския имъ персоналъ; такива крупни пожертвования фигурираха и отъ Букурещъ — гдѣто нейнъ агентинъ е билъ нѣкой си Лой или Луй — *), отъ Каиро, Александрия, Триестъ, Марсилия почти отъ всичкитѣ горѣ изброени градове, отъ кои повече отъ кои по малко идѣли тоже сума пожертвования. Итогътъ на тия пожертвования до 1872 година достигалъ до 1,320,000 драхми, отъ които въ разни врѣмена особито прѣзъ 1867 година именно по критското възстание били внесени въ централния комитетъ въ Атина 580,000 драхми на два пжти. Какво е станало съ останалата часть пари впослѣдствие, ще видимъ по долу.

Въ 1873 година по причина на изникналото българско дѣло въ Сѣръ, се появиха единъ видъ недоразумения мѣжду ржководящитѣ грьцко-народнитѣ работи въ тоя градъ, отъ които недоразумения послѣдва разцѣпление и се образуваха двѣ партии или два враждебни по-между си лагера: единътъ, на чело на който стояха Сѣрскитѣ пьрвенци — братия хаджи Адаму и хаджи Ставри хаджи Лазарови, внукътъ имъ Пáрисъ, Кочо Златко — герчиощи се българи и братя Димитри и Атанасаки хаджи Диму — погьрчени Куцовласи; въ този лагеръ влизаха почти всички еснафи съ протамасторитѣ имъ на чело; хората отъ него искаха въвеждането въ всичкитѣ Сѣрски училища, по-край грьцкия и — българския язикъ, съ цѣль да се избѣгнатъ послѣдствията отъ уже засжществувало отдѣлно Сѣрско българско училище и община съ български аспирации, противни на еллинизма. На тоя лагеръ се съпостави другъ единъ, на чело на който стояха владиката Неофитосъ, грьцкия консулъ Геннадисъ и грьцкитѣ

*) Думба въ Виена и Лой или Луй въ Букурещъ били и двамата Куцовласи.

учители и лѣкари, съ други думи, цѣлата гръцка пропаганда съ опашката ѝ — всичко долно, развалено и отъ шовинизъмъ оголѣло. Послѣдния тоя лагеръ, въ който се числяха повечето куцовласи и гръцкитѣ учители, титулира противницитѣ си *Коджабашии*, а послѣднитѣ своитѣ противници — *Чиплаци*.

Борбата между двата лагера постоянно растяща, вземаше отъ остръ пò остръ характеръ и единъ день въ едно събрание въ Митрополитския домъ послѣдва едно сбиване, въ което нѣколко десятки глави и повече ржцѣ бѣха строшени; строшени бѣха и много столове, служащи за оржжие на двѣтѣ страни, почти всичкитѣ джамове по прозорцитѣ на зданието прѣтърпѣха всеобщо крушение; щѣха да послѣдватъ и убйства, ако войската и жандармерията още малко се бѣха позабавили.

Тази дълго врѣме продължавана борба между двата лагера имаше и туй послѣдствие, че една значителна часть отъ капитала на етерията (ако не всичкиятъ), отиде по разправии въ Солунъ, Цариградъ дори и въ Атина отъ гдѣто идвà и анкета — останалата часть се плѣчкоса отъ *Чиплацитѣ*, въ ржцѣтѣ на които тя попадна слѣдъ оттеглянето отъ общитѣ работи на водителитѣ на тъй нареченитѣ *Коджабашии*, а въ резултатъ излѣзе — вдиганието отъ Сѣръ на владиката Неофитосъ и на Консула Геннадисъ, на когото името остана въ Сѣръ **о треллосъ консулосъ** (лудиятъ консулъ). Да се повърнемъ на прѣдмета си.

Съ огромнитѣ материални срѣдства, които тъй изобилно се сипѣли въ касата на Сѣрската главна етерия и съ надошлитѣ отъ Гръция апостоли на еллинизма етерията се заловила да погърчва българския елементъ въ Сѣрский ѝ районъ. Тя бърже успѣвала въ цѣлта си.

Българскиятъ языкъ, както и по прѣди казахъ, отъ господствующъ въ Сѣръ, почналъ да се разредява и да се заплашва съ съвършено изчѣзване. Ала блѣсналата макаръ и слаба още зари отъ надежда, вслѣдствие разрѣшението на църковний ни въпросъ, спрѣ отчасти напрѣдъка на пропагандата, учителитѣ на която на много мѣста бидоха изгонени и замѣнени съ български; сжщото стана и съ гръцкитѣ свѣщеници, и изглеждаше като да се туря край на дѣйствията ѝ. Работата обаче, не излѣзе тъй.

Патриотизмътъ на гръцитѣ именно сега избухна съ стихийна сила: тѣ съзнаха дългътъ си, къмъ еллинизма, зарѣзаха всичко за да го изпълнятъ съвестно. Разнитѣ имъ пропагандически групи се впуснаха на работа и развиха такава дѣятелность, която имъ прави честь. Озлобени, ожесточени отъ нашата сполука въ

Сѣръ и околностьта му, която, за да я разбиятъ още въ зародиша ѝ напрѣгнаха послѣднитѣ си сили, яростно се нахвърлиха върху всичко българско, знаейки, че на страната си иматъ всички допустими и не допустими срѣдства за борба, но не и правдата, която бѣше на наша страна, и единственното ни оржжие за съпоставяне противъ непринятеля. Въ Сѣръ, обаче, и то бѣ отнето на българитѣ. Всичко тука бѣ потиснато, задушено — всичко миназваше за грѣцко, благодареніе на необяснимата наклонность у Сѣрския българинъ къмъ изродяване. Малка една надеждица питаяха онія българи, които се интересуваха за бждащето на тоя градъ; тя се състоеше въ обстоятелството, че въ Сѣръ постоянно прииждаха да се засилватъ българи отъ околнитѣ села, въ които българското чувство не бѣ изгасноло; ала и тая единственна надеждица постепенно чезнѣше и изчезна, понеже и тия нови пришелци на скоро улавяха пѫтя на прѣдцитѣ си, които, съ българското си име и произхождение богатѣяха на гърба на еднорадцитѣ си отъ окржга, ала го прѣзрѣха и захвърляха. За доказателство на това, азъ ще приведа тукъ нѣколко примѣри, като посоча и на личности.

Вѣрвамъ мнозина да сѫ слушали за братията на иеромонахъ Дионисия Масковъ подигуменъ въ Сѣрския мънастиръ Св. Иванъ Прѣдтеча, които сѫ родомъ отъ голѣмото село гор. Бродъ — първо проявившо народностьта си въ Сѣрската каза и най-много пострадавше за опазването ѝ — за какви миназватъ днесь. Москови напуснали селото си въ крайна бѣдность и едва нѣколко години прѣди моето пристигание въ Сѣръ, се заселили въ тоя градъ съ всичкото си имущество състояще се отъ дрешкитѣ на гърбовете имъ. Въ кѫсо врѣме тѣ забогатѣли и слѣдватъ да богатѣятъ съ името си — българи.*)

Сѫщо така мнозина знаятъ колко сѫ гърци и Сѣрскитѣ първенци: братия хаджи Лазару, Константинъ Златку, Иванъ папа Маркиди, Симо Кюркчи, Ангелъ Бакърджи и синове, братия Христофоръ и Лука грѣцки учители, баща и синове Пенза, Хаджи Димитръ Шарлаганджи и много още и какъ сѫ тѣ забогатѣли.

Днесъ всички тѣзи любезни братия „гърци“ съ братия Москови, на които най много се е възлагало надежда за въздигане българ-

*) Иеромонахъ Дионисий братъ на Московци, още въ 1878 година т. е. въ окупацията, прѣмина въ България подъ благовиднията прѣдлогъ на страдалецъ за българската кауза въ Сѣрско! и всичко каквото е натрупалъ и трупа още за награда на „страданията“ си, изпраща отъ София въ Сѣръ на брата си Никола, въ кѫщата на когото български свещенникъ не се допуща да доближи и дѣцата му ходятъ въ грѣцкото училище. *Бѣл. на автора.*

щината въ Сѣръ сѫ до единъ страшни гѣркомани и вѣрли гонители на послѣднята.

Не може да вникне человѣкъ въ психологията на Сѣрския българинъ за да открие отъ какво произхожда тая негова наклонность къмъ изродяване и апатията му къмъ своето; гъй сѫщо неможе да си въобрази, колко нахални сѫ изброенитѣ горѣ лица и тѣмъ подобнитѣ, когато имъ се задава въпроса: „Защо, Г-да, измѣнявате на народностьта си въ полза на врага й?“ и получите отговора имъ: „що да се чини? всичко въ този пѫть трьгналъ—въ него вьрвимъ и ний; нѣма какво да се прави“. А когато имъ се каже: защо тогава на българския свѣтъ се прѣпорѫчвате за българи и на българско име богатѣете? — Ви отговарятъ: Е, че нима не сме българи; и иронизиратъ: „бащитѣ ни майкитѣ ни, чичо ни и чичана ни сѫ живи още въ селото ни; тѣ гъкъ грьцки незнаятъ“. Печална характеристика наистина! Баща имъ, майка имъ, чичо и чичана имъ, незнаятъ гъкъ грьцки, а тѣ гърци, — срамуватъ се отъ българското си име!

На всѣкѫдѣ другадѣ въ Милодония, дори и въ Солунъ българското дѣло прогрессира; въ Сѣръ, обаче, става противното. Азъ често съмъ се замислювалъ и съмъ се старалъ да уловя нишката на причинитѣ на наклонностьта у Сѣрскитѣ българи къмъ изродяване и, най накрая, съмъ дохождалъ до убѣждението, че въ тоя градъ намъ ни липсватъ ония фактори за възродявания, съ каквито разполагатъ гърцитѣ за изродяване на еднородцитѣ ни въ Сѣрь, още въ дѣтинската имъ възрасть. Да се обясня.

Гръцитѣ въ Сѣръ разполагатъ въ всѣка почти махала съ образцови забавачници за дѣца отъ 4 до 7 години, до тѣхъ основни училища съ четери отдѣления за постѫпване на излѣзлитѣ отъ забавачницата или застигналитѣ 7-ма годишна възрасть; послѣ, въ околностьта на три четири махали по едно трикласно училище и въ кран на краищата по една гимназия за двата пола. Забавачницитѣ и основнитѣ училища сѫ смѣсени: момичето и момчето се отдѣлятъ когато ще постѫпятъ въ класнитѣ. Така че грькоманското 3 — 4 годиш. дѣте щомъ излѣзе отъ дома си, намѣрва на срѣща си забавачницата; 7 годишното — основното училище; срѣдства лесно-достѫпни и лѣтѣ и зимѣ (особито зимѣ) за грькоманскитѣ крѣхки създания. Слѣдва прочее, че, грькоманското дѣте още отъ третята си година вкуска плодътъ, които го укрѣпява въ грькоманството. Имами ли ний въ Сѣръ тия улеснения за дрѣбнитѣ и нѣжни български дѣчица? Отговарями: Не! не! и пакъ не! А догдѣто ги нѣмами,

заведе съ мене разговоръ и между другото разправи ми какъ гледали на мене и какво се говорѣло въ Сѣрскитѣ правителствени кржгове и прч. Изненаданъ отъ разказа на хазяина си, азъ прибързахъ да го обвиня въ невѣдение, понеже въ тоя разговоръ той пропусна думи, отъ които се подразбираше, че поводъ да се мисли така за мене е дало писмото, за което е дума; подадохъ му това писмо и го помолихъ да го прочете.*) Едва сега Ахмедаа се увѣри, че той се е лъгълъ въ заключенията си и че азъ не съмъ никаква официална личность, а просто дошелъ въ Сѣръ да търси работа, и понеже знаеше отъ писмото, че азъ съмъ билъ три години подъ редъ чиновникъ въ Солунъ, прояви съчувствие спрямо мене, почна да ми се довѣрява и да ми говори за едно-друго безъ стеснение. Често той ми разправяше за нѣкои текущи въпроси отъ мѣстенъ характеръ, а най повече се впускаше да ми разправя за сжществующа нѣкаква вражда между турскитѣ първенци отъ една страна и грѣцкия владика и грѣцкитѣ първенци отъ друга.

Тѣзи послѣднитѣ, на чело съ владиката и подстрѣкавани отъ влиятелнията въ Солунъ и Цариградъ Сѣрски грѣцки първенецъ Михаилъ ефенди, казваше Ахмедаа, сж се опълчили противъ мутесерифа Али бей и турскитѣ първенци, които се застжпватъ за послѣдния, когото, гьркътъ владика съ гърцитѣ членове въ Идаремезличи, гонѣли. Въ тоя случай най много, казваше Ахмедаа, бѣснувалъ владиката, който, макаръ и да нѣмалъ право, все обаче, излизалъ той правъ. Чини ми се, че ще изгубимъ добрията си Мутесерифинъ, прибавяше Ахмедаа.

Възползуванъ отъ тоя разговоръ съ Ахмедаа, азъ му казахъ „не е мжчна работа да се обуздае тоя *Карабашъ* и да се застави да падне на колѣнѣ прѣдъ мутесарифа и първенцитѣ ви, ако бихъ разполагалъ не съ повече, а само съ двайсеть български сѣмейства въ града, бихъ ви услужилъ въ случая; съ тѣхъ азъ бихъ прѣвилъ вратътъ на противника ви“, пошушнахъ азъ на Ахмедаа и прибавихъ: „Днесь ако ги имахъ, ще видите че още утрѣ кешишинътъ ще стои прѣдъ мутесарифа съ прѣвита опашка“. Ахмедаа се опули въ мене и като си помисли малко и разгадà думитѣ ми,

*) Писмото бѣше отъ Солунский Мухасебеджия, който бѣше сжщеврѣменно и редакторъ на Вилаетския вѣстникъ и който ме увѣдомяваше, че двѣ отъ мѣсечнитѣ ми платки, които при закриването на длъжностьта ми вслѣдствие наключването на българския языкъ отъ вѣстника, бѣха останали да ми се плащатъ, били излѣзли, та ме призоваваше да си ги получа. *Бѣл. на автора.*

съ едно видимо задоволство промълви: „Да се намѣрятъ не 20, а два пѫти по двайсе, не е мѫчна работа: двайсеть турци чифликъ сайбии по единъ ратай българинъ — 20 българи, и нѣколко приятели отъ еснафитѣ, *алъ сана отусъ-кѣркъ булгарджикъ, ве бунунъ юзеринде Сиросъ-да дѫ булгаръ лиселеси — истедийнизъ бу деилъ му?*“ което на български значи: *ето тебе трийсеть-четирси българовци, и, на това отгорѣ, и въ Сѣръ български въпросъ; не е ли това искането ти?* — Разбрахъ, каза Ахмедаа и му изтърти едно велегласно изкикотване, каквото въ възторженни минути е въ нравътъ на турчина. Ахмедаа скочи доволенъ и си отиде.

Подиръ нѣколко дни отъ тоя ни разговоръ съ моя добъръ сега казяинъ, азъ неожидано бѣхъ посѣтенъ отъ двама господиновци отъ Сѣръ до нея минута менъ лично непознати — за една бѣхъ поразано челъ въ вѣстницитѣ. — Тѣ бѣха Илия Ив. Късъровъ, родомъ отъ Копривщица, отъ 5 години на служба при Сѣрския първенецъ — Халилъ бея, а втория Стефанъ Ил. Верковичь извѣстенъ етнографъ-археологъ, родомъ изъ Босна и заселенъ, десетина години въ Сѣръ прѣди моето идване.

Късъровъ и Верковичь ми казаха, че Ахмедаа имъ говорилъ за мене и че по негово желание дошли да се видимъ и запознаемъ, а Късъровъ допълни: още и по желанието на господаря ми Халилъ бея, отъ който ми е поржчано да Ви запозная още и съ други Сѣрчани.

Огъ като поблагодарихъ на посѣтителитѣ си и въ тѣхното лице, на тия, които ги испроводили, поканихъ ги да сѣднатъ и се впуснахми въ разговоръ. Азъ имъ открихъ миссията си безъ прѣдназване, защото прѣдъ мене стоеше едно лице, което ако и да не познавахъ лично, но четепото по вѣстницитѣ и слушаното ми отъ многозина българи за него, бѣха достатъчна гаранция за мене да бѫда откровенъ прѣдъ тѣхъ, и имъ се напълно обяснихъ като задохъ Г-ну Верковичу слѣдний въпросъ: „Какъ мислите, Г нъ Верковичь, би ли се осѫществила мисията ми въ Сѣръ?“

Слѣдъ едно помислюване, което трая около една минута, г. Верковичь ми отговори на кѫсо: до колкото съмъ слѣдилъ и изучалъ тукашнитѣ работи — съмнѣвамъ се. Имате право, отговорихъ азъ и прибавихъ: тъй мисля и азъ и изгледахъ въпросително Късърова, който смутено нѣкакъ добави: „Какъ! не ли вий сте казали на Ахмедаа, че съ 20 души Българи щѣли сте да обуздаете гръчолята тука?“

— Вѣрно, добрий ми приятелю, казахъ това на Ахмедаа и го поддържамъ и сега прѣдъ Васъ, но гдѣ сѫ тия двайсетгина българи? отвърнахъ Късърову.

— Ще ги намѣря ей сега, но съ условие, че нито вий, нито г. Верковичъ ще произнесете другъ пѫть подобна дума — думата *неможе* ще е ясакъ за напрѣдъ; тя прилича на устата на хора безъ воля, а у българина волята не липсва, особито въ народнитѣ работи. Азъ поблагодарихъ на Късърова за хубавитѣ му думи, които освѣнъ, че ме трогнаха твърдѣ много, но ме и привързаха къмъ него. Слѣдъ това той стана, взе си с'богомъ и си отиде; слѣдъ малко си отиде и г-нъ Верковичъ отъ като ме увѣри, че както Ахмедаа, тъй и Късъровъ могатъ да ми бѫдѫтъ отъ голѣма полза.

Враждата между турци и гърци растѣше. Тя достигна върха си; страститѣ отъ-день на-день накипяваха и достигаха до положение да бликнатъ съ схващание за коси. По всичко се виждаше, че турцитѣ тръсѣха причина да натупатъ противницитѣ си и, който бѣше най много на очи, я даде.

Единъ петъченъ день, въ който мѣстностьта „Кьошковетѣ", външъ отъ града, по обичай се заема отъ харемитѣ на по първитѣ турци; този день тѣ го прѣкарватъ въ веселие на това мѣсто, което бѣше заето и сега и веселието продължаваше подъ охраната на жандарми, които пазѣли да не приближаватъ мѫже.

Михаилъ бей, за когото по-горѣ споменахъ, макаръ и отъ по-на страна отъ запазената мѣстность, заминавалъ съ файтона си и отивалъ на разходка. Заптиетата го засрѣщатъ съ викове „ясакъ"! но понеже той не обрьщалъ внимание на виковетѣ и продължавалъ да кара напрѣдъ, заптиетата го засрѣщатъ, свалятъ го отъ файтона, набиватъ го добрѣ и му показали пѫтя за назадъ. Но въ това врѣме турцитѣ, които тамъ наблизо нѣйдѣ се веселили, се спущатъ къмъ мѣстото на произшествието и, ако влиятелния и миролюбивия хаджи Исмаилъ бей не бѣ се намѣсилъ и не бѣ ги спрѣлъ, Михаилъ бей, на когото турцитѣ гледатъ като на главенъ виновникъ и подстрѣкатель на гърцитѣ противъ Мутесарифа, той (Михаилъ бей) едвали би се спасилъ живъ.

16. Пьрва българска община.

Слѣдъ два дни Късъровъ ме посѣти вторий пѫть и ми каза че ще ме води въ една българска кѫща, гдѣто ме чакали нѣколко българи; отидохми.

Кѫщата бѣ въ Чифлика*) на Абди бея, единъ отъ тримата синове на достопамятний Сѣрски пьрвенецъ и Сѣрски зенинъ — Исмаилъ паша дѣйствителенъ покровитель на християнитѣ въ Сѣрския окрѫгъ и въ пълна смисъль на думата, баща на онеправданитѣ и бѣднитѣ.

Въ една отъ тия кѫщи живѣелъ нѣкой си Коста Златановъ, по занятие балъкчия, който ни посрѣщна и въведе въ кѫщи, дѣто ни чакаха други 5—6 души. Късъровъ ме запозна съ бай Коста — миналото на когото той (Касъровъ) ми бѣ разправилъ вече — и съ гоститѣ му.

Коста Златановъ билъ файтонджи-башия на Кьбрѫзли Мехмедъ паша; той билъ зималъ съ цѣлия файтонжиски еснафъ, живо участие въ народнитѣ ни движения и нѣколко народни демонстрации противъ гьрцитѣ въ Цариградъ, особито въ оная прѣзъ 1860-а година, когато по настояването на коварний фенеръ, се грабнаха отъ рѫцѣтѣ на Цариградскитѣ българи тримата народни владици Иларионъ, Авксентий и Паисий и се пратиха на заточение. Слѣдъ смьртьта на Кьбразлиятъ, Коста се завьрналъ, вмѣсто въ родното си мѣсто — Щипско, въ Сѣръ, и се оженилъ за дьщерята на готвача на Абди бея, въ Чифлика на когото и живѣеше заедно съ тьста си и се занимаваше съ риболовство по езерото — Тахино, работа, която добрѣ възнаграждивала трудътъ на тия, които се занимавали съ нея по рѣката Струма и помянатото езеро. Той бѣ достигналъ до едно доста завидно материално положение.

Събранитѣ въ Златановата кѫща българи обѣщаха да се възвьрнатъ въ народностьта си и да ме поддьржатъ въ миссията ми.

Отъ тукъ Касъровъ ме заведе въ бахчията на хаджи Аргиръ отъ Сѣрското село *Кула*, наскоро прѣселенъ въ Сѣръ съ двамата си синове Костадинъ и хаджи Георги. Тукъ ни чакаха нѣколко бахчовани отъ махалитѣ *Горня и Долня Каменица*; и тѣ се обявиха за българи и обѣщаха да поддьржатъ българското дѣло въ града си.

---

*) Въ Сѣръ наричатъ чифликъ бейовскитѣ голѣми дворове съ много стаи околовръсъ, които притежателитѣ имъ ги даватъ подъ наемъ.

Бѣл. на автора.

Тъкмо когато ставаше всичко това, азъ получихъ писмо отъ настоятелството на Българското Читалище въ Цариградъ, съ което се питамъ: още ли ще го дьржа въ неизвѣстность и не е ли настаналъ деньгь да го зарадвамъ съ извѣстието, че съмъ вече успѣлъ да отворя училище, или пъкъ че съмъ убѣдилъ населението да ме прибере въ нѣкое отъ махаленскитѣ грьцки училища, отъ което да съмъ очистѣлъ грьцкия языкъ и да съмъ го заменилъ съ българския? О, хо! казахъ азъ; твърдѣ скромно искане, наистина!

При всичко, че азъ бѣхъ вече започналъ да питая надежда за скорошна една възможна сполука, все още небьрзахъ да зарадвамъ визираното Настоятелство, защото незнаехъ що можеше да ми донесе утрѣшния день. Писахъ на Читалището че, щомъ стигна до здрава почва и почна на нея да полагамъ основитѣ на бѫдащата ми дѣйность, веднага ще му явя. Освѣнъ това азъ пишахъ: „. . . . Вамъ не е неизвѣстно, че дѣлото въ Сѣръ е съпряжено съ редъ мѫчнотии една отъ друга по-сериозни и нелеснопрѣодолими; при все това, азъ още не съмъ се отчаялъ, напротивъ новиятъ фазисъ, въ който встѫпва дѣлото, ме кара да се надѣя, че въ скоро врѣме ще съмъ въ положение да Ви възвѣстя радостната вѣсть“.

Благодарение на Късърова, на Златанова и на турскитѣ първенци, особенно на Мутесарифина, на Сѣрскитѣ първенци: хаджи Исмаилъ бей, Ата бей, Халилъ бей и Янели Ахмедаа, около 30 души българи ми заявиха, че сѫ българи и ме приематъ за учитель на дѣцата си. Прѣписъ отъ това заявление, приложено въ едно прошение отъ тѣхна страна прѣдадоха на Мутесарифина за свѣдение. Тия 30 души българи азъ свикахъ на засѣдание въ кѫщата на дѣда Ангелъ балѫкчията, единъ много добръ старецъ останрѣлъ въ Сѣръ, ала нито той, нито баба Ангелица, нито дѣцата имъ знаеха грьцки *). Съ тия 30 души дойдоха и други още десетина и се пристѫпи къмъ избиранье членове за община.

Честьта да бѫдатъ членове въ първата Сѣрска българска община падна на слѣдующитѣ лица: Илия Ив. Късъровъ, Коста Златановъ, Ангелъ Ивановъ Балакчи, Костадинъ Стояновъ папукчи, дѣдо Ичо Куллели чифтчия, Панайотъ А. Мечкаровъ, Иванчо Велезлията кафтанджия, Фиданъ Калфа марангозчия, Атанасъ Вишенли чифтчия и Андонъ Василевъ бояджия. Тоя послѣдний слѣдъ нѣколко дни се отказа и биде замѣстенъ отъ Ангелъ Сапунджията.

*) Дѣдо Ангелъ бѣ родомъ отъ Щипъ и заселенъ въ сѣръ на млади години съ сѣмейството си. *Бѣл. на автора.*

Понеже азъ желаяхъ да влезятъ въ общината членове и отъ селата, а това за сега бѣше още невъзможно и трѣбаше да се чака благоприятенъ случай, съобщихъ на избранитѣ членове намѣрението си и ги прѣдупрѣдихъ, че въ друго едно събрание, въ което ще бѫдатъ поканени да зематъ участие прѣдставители и отъ селата, което може да закъснѣе, но което трѣба да се свика, когато настане благоприятно врѣме, общината ще бѫде прѣустроена и допълнена, а до тогава, настоящата ще дѣйствува пълновластно.

17. Първо българско училище.

Пьрвата работа на общината бѣше — да намѣри кѫща за училището. Но по тоя въпросъ се породи питане: кой ще плаща наема на кѫщата? Понеже азъ се бѣхъ задължилъ писменно на общината петъ години да учителствувамъ безъ никаква заплата, помолихъ събранието да земе рѣшение, щото Сѣрскитѣ българи пъкъ да се задължатъ да плащатъ наема на кѫщата, като пожертвуватъ кой каквото може за това, за да се каже че за общото добро и Сѣрскитѣ българи даватъ лептата св. Обаче щомъ забѣлѣжихъ, че прѣдложението ми причини охлаждаване, оттеглихъ го и поискахъ отъ Настоятелството на Читалището и тая жертва; то я прие съ готовность.

За помѣщение на училището се нае кѫщата на хаджи Аргиръ Куллелията, която вече бѣ минала въ владѣние на синоветѣ му — Костадинъ и хаджи Георгий и която се намѣрва мѣжду махалитѣ Горня и Долня Каменица, населението на които като повечето наскоро надошло отъ селата, пазѣше още язика и народностьта си; не обаче по чувство, а по привичка.

Въ тая кѫща прѣдлѣжеше да започне сѫществоването си *пьрвото* българско училище, съ вѣкове не сѫществувало такова въ Сѣръ, ала до изправянето ѝ и до довьршването на нѣкои необходими поправки и училищни потрѣби, то заживѣ врѣменно въ стаята ми № 4 въ хана на Янели Ахмедаа, или както обикновенно го наричатъ: *Янъкъ ханъ*. Това стана по собственното желание на Ахмедаа, който искаше да остане спомена, че пьрвото българско удилище въ Сѣръ е почнало живота си именно въ собственния му ханъ и друго, което бѣше по-вѣроятното, да се започне по-скоро борбата между гърци и българи, та така да бѫде отвлѣчено вниманието на пьркитѣ отъ борбата имъ съ турцитѣ; така и стана.

Въ това провизорно училище първи постжпили ученици бѣха: Иванъ Ангеловъ, Димитръ Златановъ, Ангелъ Костадиновъ, Никола Димитровъ и други на брой 13.

Не е лесно човѣкъ да си състави понятие върху грѣцкия бѣсъ и да опрѣдѣли размѣрътъ му, освѣнъ, ако е ималъ случай да води борба съ погърчени българи по български народни работи. Щомъ се разнесе слуха че и въ Сѣръ се съставила българска община и отворило българско училище, фанатизмътъ на повитѣ „елини" въ тоя градъ на учителитѣ имъ, на лѣкаритѣ имъ и прч.; на грѣцкото духовенство, на цѣлата грѣцка пропаганда изкипя като лава изъ нѣкой вулканъ, застрашающа да опожари всичко прѣдъ себе си.

Денонощни събрания ставаха то въ Митрополитския домъ подъ прѣдсѣдателството на владиката, то въ грѣцкото консулато, подъ прѣдсѣдателството на Консула, то въ Силогоса подъ прѣдсѣдателството на Д-ръ Янули, наричанъ още и *касапинътъ*. Въ тия събрания се държаха фанатични речи, крояха се всевъзможни планове и на гласяваха се най-развалените елементи да ги прилагатъ на дѣло върху българското училище, учителя, общината и въобще върху всички онии, които се усмѣлиха и усмѣляватъ да проявяватъ народностьта си. Всичко това и за дълго врѣме бѣ духовната храна на всичко грѣцко въ Сѣръ, на което турцитѣ гледаха и се подсмиваха подъ мустакъ, тѣ сега бѣха забравени; прѣцѣлната точка на грѣцитѣ сега бѣше — българското дѣло.

Заканванията, заплашванията съ убийство и изтрѣбване на всичко българско, се започнаха открито; тѣ се отнасяха и до Ахмедаа, въ очитѣ на когото смѣли нѣкои фанатици се заканваха да запалятъ хана му. Ала Ахмедаа не бѣше отъ страхливцитѣ; той си не поплюваше на рѫцѣтѣ, когато се касае до чергата му; той се приготви за всѣка случайность.

Единъ день една тълпа паликарета, грѣцки поданници, се опитаха да нападнатъ стаята ми, да разгонятъ ученицитѣ ми и постжпятъ съ мене, както би имъ се одало, обаче като видѣха *чалмалиитѣ* на Ахмедаа готови да ги нагостятъ както прилича, подвиха опашка и се прьснаха да прѣслѣдватъ и изтезаватъ изивенитѣ българи и членоветѣ на общината, но и тукъ прѣчка: задъ всѣки едного отъ тия българи стоеше по единъ бей, по единъ ага.

Всичко това още повече разбѣсяваше гърчолята паликарета и тѣхнитѣ вдѫхновители, ала нѣмаше кой да имъ помогне; турцитѣ бѣха на наша страна, тъй сѫщо и властитѣ. Ахмедаа сега ликуваше.

При все това българското дѣло, споредъ гърцитѣ, трѣбаше да се парализира още въ зародиша му, ала какъ? Ето въпросъ, който създачваше панеллинистическата пропаганда и тя измисли анатематисването — афоризмото, отъ една страна, гоненията, заплашванията и терроръ отъ друга.

Първото средство, което вече бѣ започнало да се прилага, бѣше колкото гнусно и отвратително, толкозъ смѣшно и несъстоятелно. Отъ чърковнигѣ амвони опрѣдѣлени за мѣсто, отъ което да се проповѣдва Словото Божие, братската любовь и любовьта къмъ ближния, се четѣха оргии и проклятия — даваха се наставления за гонения и убийства и за всеобщо опълчение противъ врага-антихристъ; проповѣдваше се вмѣсто миръ и взаимна обичь — огънь и кръвь. Всичко това всѣваше ужасъ въ душата на Сѣрскитѣ християни, на които се даваше да разбератъ безсилието на пропагандата да се бори съ легални средства противъ „врага“ — българското дѣло, което всѣки знаеше че не е противно нито на законитѣ, нито на чърквата, нито изобщо на человѣчеството, а е едно право признато отъ самаго Изкупителя, Който е казалъ на апостолитѣ: „Идѣте и проповѣдвайте (Евангелието) на всички язици“.

Случи се, че тъкмо въ тая неокачествима гръцка лудория да се разболѣе отъ смъртоносната болѣсть anthrax, по български — *синята пришка* и въ 24 часа да умрѣ единъ отъ притежателитѣ на кѫщата наета за училището, именно Костадинъ х. Аргировъ — случай, който даде богатъ материалъ на гърцитѣ и на духовенството имъ да заплашватъ наивнитѣ и да продължаватъ анатематисванията си противъ българското дѣло и хората му.

Цѣли истории, цѣли легенди се пускаха въ ходъ по горния случай; нѣщо повече: фанариотинътъ владика, на 21-й май день, въ който се празднува памятьта на святитѣ Равноапостоли Константинъ и Елена, въ църквата на Горня Каменица, държа анатематическа проповѣдь противъ българското дѣло, за мото на която, постави една отъ мръснитѣ легенди по тоя нещастенъ случай, скроена отъ още по мръсната и развратна жена на слугата въ помянатата църква — проповѣдь, достойна да краси страницитѣ на гръцката история за проповѣдитѣ на Караказанскитѣ вълци — пастири на Христовото стадо.

Въ сѫщиятъ тоя день, въ който Сѣрский грѣкъ владика държеше проклинателната си речь противъ българското училище и покойния Костадина въ помянатата църква, това училище получаваше благословията си по случай пренасянието му въ кѫщата на покойника.

Въ нея се извършваше тържественъ водосвѣтъ отъ отказавшия се отъ грѣцкия владика свещеникъ Атанасъ и признавшъ за свое началство — Екзархията. Слѣдъ тоя водосвѣтъ училището се прогласи отворено и на другия день то броеше вече 35 ученика.

Нова оргия се подигна отъ паликаретата — таклитъ гърци. Тѣ прѣобърнаха града на адъ прѣисподний, а себе си на неговата сатанинска сила. Отъ всяка страна се чуваха само псувни и заплашвания. Тълпи отъ напуснали работата си фанатици надъхани отъ пропагандата, заобиколиха училището и застрашаваха да нападнатъ учителя и ученицитѣ; ала властитѣ готови да защищаватъ училището, разгониха побѣснѣлата згань и не допуснаха да се изпълни взетото рѣшение на пропагандата; нѣщо повече, тѣ заявиха както на владиката тъй и на Консула, че тя (властьта) тѣхъ ще държи за отговорни за най малката непринятна случка било противъ училището, било противъ учителя и ученицитѣ. Друга тълпа отъ възрастни ученици отъ грѣцкитѣ училища, причакваха по улицитѣ тия отъ българското училище, бияха ги и имъ късаха учебницитѣ. Третя такава образувана отъ най долнопробни и най развалени елементи и прѣдвождана отъ двамата синове на Янаки Николау, прочути по своята развалености и първи скандалджии — вагабонти, прѣслѣдваха изъ града изявенитѣ българи, членоветѣ отъ общината, помянатия попъ Атанаса и мене, терроризираха ни и ни заплашваха съ убийство, по която причина властитѣ бѣха принудени да държатъ стража прѣдъ училището и изъ града да заобикалятъ конни патраули. Това положение продължава доста врѣме.

Попъ Атанасъ, който бѣше шурей на втория притяжатель на училищната кжща, именно на х. Георги, слабъ по духъ и по характеръ, неможа да одържи повече отъ единъ мѣсецъ: отказа се и на ново призна грѣцкия владика; почна да се колебае и х. Георги, но все още постоянствуваше.

Въ лицето на единъ до полуда фанатикъ Янински уроженикъ, именуемъ Янаки Джелепоолу, пропагандата намѣри орждието, чрѣзъ което рѣши да постигне адскитѣ си замисли — моето убиване. За голѣмо мое и на дѣцата ми щастие, заговорътъ се откри къ надвечерието на изпълнението му и Джелепоолу биде заловенъ, призна се прѣдъ властьта и исповѣда че билъ заставенъ отъ Силогоса да ме убие. Подиръ тоя несполученъ опитъ послѣдва втори.

Една вечерь часътъ около единъ по турски, като се врьщахъ у дома отъ засѣданието, държано отъ общината, бидохъ внезапно нападнатъ отъ прѣоблѣчени хора и съ прѣобразени лица за да не се познаватъ,

ъ които едина, подъ прѣдлогъ да си запали цигарата отъ моята (азъ икога не пуша), съ цигара въ ржката си, пристжпваше къмъ мене съ умитѣ: почакай, г-не, да запаля цигарата си; тъкмо когато му възразяхъ че азъ непуша, втория се спусна изъ-отъ-задѣ ми съ кама въ жка да ме прободе. Въ тоя моментъ азъ съ една пьргавина, която сега още ме очудва и съ пълно присжтствие на духа, изтърсихъ гкия си бастунъ по главата на пьрвия, който се катурна на зеита и съ нечувана бьрзина нанесохъ вторъ удъръ на другия на огото ржката увисна и камата издрънча на калджржма, а третия йто пазѣше на срѣщната улица — изчезна и не го видѣхъ вече; ьй вторий пжть бидохъ спасенъ!

Кои бѣха тия кръвопийци, азъ неможахъ въ вечерната дрезгаина да ги позная, но моя бастунъ бѣ ги отбѣлѣжилъ — бѣше добрѣ ьвналъ главата на единия и прѣтрошилъ мрьсната ржка на друя, а третия изчезна недамгосанъ. Този бастунъ пазя за споменъ.

Сжщата вечерь още азъ заявихъ на властьта; разправихъ й подробности станалото и тя, слѣдъ нѣколко дни откри виновтѣ; тѣ бѣха: Микелъ, по малкия синъ на Янаки Николау — коисионеръ — и Кочо френкъ терзиятъ; третьо лице да е имало завенитѣ отказваха, ала азъ го видѣхъ. Властьта ги арестува и освободи слѣдъ три мѣсечно прѣлежаване въ затвора, и гаранция че още веднъжь нѣма да си позволятъ нищо ротивъ мене. Подъ сжщитѣ условия биде освободенъ и Янаки желепоолу.*)

Грьцкий вандализъмъ не се сключваше само съ това — да рѣслѣдва мене като учитель на българитѣ; той се прострѣ и вьрху ивота на една жена въ нищо неповинна въ това що вършѣше жжъ й въ Сѣръ. Ежедневнитѣ лични досади, оскърбления и сквер-ословия, които тьрпѣше жена ми отъ най разваленитѣ елементи — ѣрски грькомани, не задоволяваха всѣкидневнитѣ й оскърбители и ѣхнитѣ инспиратори; тѣ отидоха толкова на далечь въ озвѣрявaето си, щото се опитаха и нея да прѣбиятъ.

Отивайки една вечерь тя, и то, отъ нѣмай-кждѣ, заедно съ г-жа ерковичь, за церквата св. Безсребреници, която е вънъ отъ града ь прѣдградието „Катаканосъ“, единъ камъкъ хвърленъ отъ засада дъ единъ градински слогъ (хендекъ) й нанася такъвъ удъръ въ ърдитѣ, който я поваля на замята. Тя биде прѣнесена полумьртва

*) Пусканието имъ на свобода послѣдва вслѣдствие моята писмена молба до утесарифа че имъ опрощавамъ, която подадохъ по изразеното желание на слѣдния.

Бѣл. на автора.

дома и слѣдъ едно дълго болѣдуване отъ което послѣдва avortement — бѣ въ интересно положение — едва избѣгна смьртьта.

Не ще съмнение, че всички тия опити за отнемане моя и на жена ми животъ неможаха да не повлияятъ вьрху насъ и да ни заставятъ да погледнемъ на бѫдѫщето си въ всичкитѣ му грозни послѣдствия за сѣмейството ни; и азъ вече почнахъ да моля „Македонската Дружина", която бѣ замѣстила Настоятелството на Българското Читалище въ Цариградъ, да ме освободи отъ Сѣръ. Ала и тя отъ своя страна молѣше пъкъ мене — да остана още нѣколко врѣме, — обнадеждваше ме въ скорошното отстранение на теглото ми, съ вземане благоприятно направление нашето черковноучилищно дѣло въобще въ цѣла Македония и азъ продължавахъ да стоя въ Сѣръ; зеръ, горчивата чаша трѣбаше да се изпие до сушь, която, на хора отъ моя занаятъ, бѫдѫщитѣ събития приготовляваха да бѫде несравнено по горчива; и тази чаша днесь тѣ прѣсушаватъ въ нещастна Македония и Одринско. Дано бѫдѫщето поколѣние погледне поне на тѣзи нови мѫченици, които би останали живи, съ по благодарно око, отъ колкото на тия останали отъ прѣди освобождението.

---

18. Отказване на българитѣ отъ грьцкия владика.

Училището, което се посѣщаваше въ началото отъ 30—35 ученици отъ града и селата постепенно се умножаваха; то броеше вече 70—80 ученици, при всичкитѣ прѣпятствия отъ страна на враговетѣ му съ пропагандата имъ на чело.

Извѣстието за съставянието Българска община и отварянето българско училище въ Сѣръ се разнесе изъ цѣлия Сѣрски окрѫгъ, даже и въ Драмския, не толкова отъ наша страна, колкото отъ страна на самия фанариотинъ, който съ издаденото си и разпрьснато въ изобилие дори и по селата едно черковно окрѫжно, съ прѣпорѫка до свещенницитѣ, да го прочетатъ въ цьрквитѣ; съ него се анатематисваше и учитель, и училище, и община, и се заповѣдваше на всѣки православенъ християнинъ да отбѣгва отъ тѣхъ, т. е. отъ насъ. Това окрѫжно произведе за гърцитѣ обратенъ ефектъ: то възбуди любопитството на българското население въ помянатитѣ два окрѫга и всѣки отъ желание да види училището и се разговори съ учителя, бьрзаше да ме посѣти. Сѣрскиятъ пазаренъ день бѣше станалъ невъзможенъ да влѣзя въ прѣподавание. Любопитствующи пълнеха тоя день жилището ми, гдѣто бѣше и учили-

щето. Тѣ желаяха да научатъ нѣкоя новина по врѣвежа на черковнитѣ ни работи съ Портата, съ патриаршията и прч., понеже, казваха тѣ, гърцитѣ ги увѣрявали че Екзархътъ билъ сюрдисанъ, едикой-си български владика обѣсенъ и прч. и прч. лъжи и небивалици колкото щѣте. Не ще съмнение че тия гръцки лъжи влияеха злѣ на българското население и го охладняваха къмъ започналото се и въ тия два окржга народно движение.

И тъй, тоя день азъ бивахъ единъ видъ, тъй да се каже, учитель-наставникъ изключително на възрастни хора, които искаха наставления, какъ би могли се избави отъ инородното гръцко духовно робство, което толкозъ ги бѣ притиснало, щото имъ станало вече неизрпимо; азъ ги опжтвахъ, насърчавахъ ги и ги увѣрявахъ че скоро ще видятъ по между си български владици и толкозъ по-скоро, колкото тѣ по-скоро се откажатъ отъ гръцката патриаршия и забѣлѣзвахъ че, думитѣ ми имъ дѣйствуваха благотворно, защото другия пазаръ, току видишь че сжщитѣ лица пакъ идатъ и водятъ съ себе си купъ нови любопитни.

Започватъ се сжщитѣ разговори и се свършватъ по сжщия редъ, както миналия пазаръ съ пожелаване нѣкой отъ ученицитѣ да имъ почете нѣщичко на български, други пъкъ искатъ да имъ се изпѣе на български *Аксионъ естинъ* т. е. *Достойно есть* или друга нѣкоя църковна пѣсень. Услужливитѣ мои ученици захващаха; тѣ прочитаха по нѣщо отъ дѣдо Манчевия „Бащинъ Языкъ", или нѣкоя приказница отъ Т. Икономовата Читанка съ каквито тя богато бѣ попълнена; испѣваха и по нѣкоя църковна пѣсень и току ги гледашъ че и тѣ заагитирали.

— А бе стриковци, вий нѣмате ли дѣца? Защо ги не пращате тукъ при насъ и тѣ да се научатъ на българска книга, та кога си дойдатъ въ селото, ей тъй е, като насъ, да ви прочитатъ и попѣйнуватъ на своя языкъ? любезно запитваха посѣтителитѣ, тѣзи бждщи Сѣрски граждани и Сѣрско-селски българчета.

— Щемъ, пиле, щемъ, просълзени отъ задоволство и радость отговаряха моитѣ гости.

Азъ сносно и съ явно задоволство понасяхъ тия посѣщения, дълбоко убѣденъ че, колкото повече удовлетворявамъ любопиството на посѣтителитѣ си, толкозъ повече тѣ сж настроявать противъ всичко грьцко и идваха въ съзнание. А именно това бѣше една отъ главнитѣ цѣли на миссията ми въ Сѣръ.

Въ Сѣрската епархия най-голѣмото село и населено исключително отъ българи е селото Горни Брадъ. То брои около 3500 жи-

тели съ едно училище и една църква до моето идване въ Сѣръ, втората се съгради двѣ години послѣ. На съграждането втора църква азъ много се противихъ, защото бѣхъ убѣденъ че нѣколкото гръмани, въ едно благоприятно за тѣхъ врѣме ще запретендиратъ страта; но селенитѣ не ме послушаха.

Въ това село народното съзнание по-отрано се било пробудило и благодарение на учителя му Георгий Любяховски, който по край грѣцкия, въвелъ въ училището, отчасти и въ църквата, и българския языкъ.

По-рано отъ това, за въвеждането българския языкъ въ училищата и църквитѣ изъ Неврокопскитѣ села г. Любяховски е работилъ съ съучениците на Неофита Рилский — Ар. Теодосия, Иванъ Балабановъ-Симонидисъ и архимандритъ Исаия и тримата отъ Неврокопското село Търлисъ. Теодосий бѣше игуменъ на Сѣрския манастиръ св. Иванъ Прѣдтеча. Той не се явявалъ, че работи за свѣстяването на сънародницитѣ си, а работилъ тайно чрѣзъ Любяховски, Симонидиса и арх. Исаия, къмъ които се присъединили и Георги Костовъ Хисарлъклията и Илия Дуковъ отъ Неврокопъ.

Любяховски, като всѣки прѣдвидливъ мѫжъ, който желае да принесе полза на народа си въ най-труднитѣ врѣмена, работилъ прѣпазливо. Отъ българско четиво и писмо по-нататъкъ той не отивалъ, когато другаритѣ му архимандритъ Исаия, Хисарлъклията, Илия Дуковъ и друг. прѣскачали границата на дѣятелностьта си, затова сѫ бивали и често гонени и прѣслѣдвани; архим. Исаия е бивалъ често пѫти затварянъ по искането на грѣцкий владика, а другаритѣ му като мирски сѫ били прѣслѣдвани въ търговскитѣ имъ прѣдприятия. Любяховски отначало не се е косвалъ дори и до въпроса за черковна независимость; той се стараялъ да въвежда българския языкъ въ училищата и църквитѣ въ селата, а другото оставялъ на врѣмето.

Многобройнитѣ ученици на Любяховски, на Балабановъ-Симонидисъ и на архимандритъ Исаия, по-късно осѫждаха първия че се държалъ прѣпазливо — осѫждаха го въ малодушие, ала тѣ нѣмаха право; защото отъ зачало тъй е трѣбвало да дѣйствува той за да може да приготви безпрѣпятственно почвата за борба и той сполучи.

Мога смѣло да твърдя че събужданието отъ литаргията на населенията въ българскитѣ села отъ Неврокопската каза, отчасти и отъ Мелничката и на селото Горни Бродъ отъ Сѣрската, изключително се дължи на Любяховски, на Балабановъ-Симонидесъ, на архим. Исаия, Георги Хисарлъклията, Илия Дуковъ и на Игуменъ Теодосия.

Попъ Атанасъ отъ Старчища, попъ Харитонъ отъ Любяхово и Коста Сарафовъ отъ Гайтаниново излѣзоха на явѣ когато вече се издаде фермана (1870 г.) за създаването на Българска Ексархия, до това врѣме тѣ признаваха грьцкия владика. Всичкото сторено по българското дѣло до 1870 г. се постигна на плещитѣ на горѣ изброенитѣ труженици, които наистина го искараха на добръ край, но пъкъ се опропастиха съвършенно; архимандритъ Исаия умрѣ въ крайна мизерия, а Хисарлѫклията отъ гладъ, когато нѣкои отъ тѣхнитѣ приемници отъ бѣдни хора, станаха имотни и все пакъ недоволни.

Когато азъ пристигнахъ въ Сѣръ, въ селото Горни Бродъ, сѫщата учебна година (1871—1872), учителското мѣсто се заемаше отъ учителя Никола Падаревъ, родомъ отъ Неврокопското село Гайтаниново; Г-нъ Падаревъ бѣ въвелъ напълно българския язикъ въ училището, въ цьрквата обаче — една до тогава — отдѣсно се четеше български, а отъ лѣво — грьцки, не че имаше искатели да се чете на грьцки, ала да се не осѫждатъ българитѣ въ прѣкаленость, каквато гърцитѣ проявяваха спрямо българския язикъ.

И при тоя редъ на работитѣ, който туряше Горнебродското население въ положението на пъленъ самовластенъ господарь на себе си и на своето, въ духовно отношение селото Гор. Бродъ все още продължаваше да припознава грьцкия владика и да му плаща *бериитѣ*. Сѫщото, безъ изключение, бѣ и съ всичкитѣ други села отъ цѣлата Сѣрска епархия, т. е. припознаваха грьцкия владика и редовно и безпротивуречие му плащаха всичко, каквото имъ наложеше. Тъй бѣше и въ Мелничко, Петричко, Демиръ-Хисарско и въ Драмско. Само нѣколко села отъ Неврокопската кааза правѣха изключение. Въ Мелничко, Петричко и аъ Зѫхненско нѣкои села бѣха заявили, че не припознаватъ грьцкитѣ владици и се отказваха да имъ плащатъ бериитѣ, ала за това пъкъ пьрвенцитѣ имъ азъ заварихъ натикани въ Сѣрский затворъ.

Въ Неврокопската кааза заварихъ че бѣ на скоро организирана каазалиска българска община съ сѣдалище въ Неврокопъ, която бѣ обявила селата отъ тая кааза за отказавши се отъ духовната власть на грьцкия патриархъ и присъединението имъ къмъ Българската Екзархия. Тая община, съ съвѣтитѣ си и насьрдчаванята давани на населението отъ Неврокопската кааза, го крѣпѣше въ постоянство и го въздьржаше отъ да плаща бериитѣ на грьцкий владика — тази кааза духовно подпадаше подъ Драмския грьцки владика — послѣдния насилваше населението ѝ посрѣдствомъ властьта — да му плаща, и нѣкои села му плащаха бериитѣ.

За да се спратъ золумитѣ и насилията на грѣцкия владиш върху Неврокопскитѣ български села, българската община въ Неврокопъ бѣше се отнесла до Екзархията чрѣзъ своя прѣдставитель при послѣднята и я молѣше да ходатайствува прѣдъ В. Порта за признаването Неврокопската каза за отцѣпена отъ Драмската епархия и отъ Драмския грѣцки владика и да се счита за присъединена къмъ Екзархията, която сж признали за свое духовно началство. Сжщото бѣха направили и нѣкои села отъ Мелничката епархия и отъ Драмскта каза, именно отъ Мелничката епархия селата Ормани, Калиманци, Елешница и Рибница; и отъ Драмската каза селото Плѣвня. Ала за това пъкъ азъ заварихъ хвърлени въ Сѣрский затворъ като подбудители на населението противъ грѣцката патриархия първенцитѣ отъ помянатитѣ горѣ села а именно: Хаджи Милю и синъ му Алекса, отъ с. Орманито; Костадинъ даскала отъ с. Калиманци; попъ Димитръ отъ с. Рибница и Хаджи Ангелъ отъ с. Елешница по искането на Мелничкия грѣцки владика; Печо Хаджиевъ, Атанасъ Букорещлиевъ и Алексо Чоновъ отъ с. Плѣвня, по искането отъ Драмския гр. владика.

Прѣзъ Юлий 1872 година по вършитба, протосингела на Сѣрския владика по обикновенному и тая година излѣзе по Сѣрската епархия на *стрижба* — да събира владачнината, придруженъ отъ владиковитѣ кавази и 3-ма суварии отъ Сѣрската жандармерия.

Първото село на пжтя му е, селото Каваклия (чифликъ), брояще около 30 български кжщи, селянитѣ отъ което добрѣ посрѣщнали владиковия таксилдаринъ и още по-добрѣ му платили „все що му дължали". *Покорна глава сабя не я сѣче*, казватъ.

Отъ това село святиня му потеглилъ за с. Христосъ — чифликъ на Сѣрския първенецъ Ата бей. Това село брои около 60—70 кжщи изключително български. Тукъ стигналъ-нестигналъ протосингела, пратилъ за селския кехая, когото изхокалъ още непристигналъ до него за дѣто не разпоредилъ да обади на соленитѣ да излѣзятъ да го посрѣщнатъ и го забралъ прѣдъ себе си да води, него и свитата му, на конакъ.

— Никакъвъ конакъ приготвенъ нѣма, отче святий, викалъ бай Иванъ Узуна (той се наричаше кехаята); селонитѣ ми заповѣдаха да ти обадя, че за владикови хора конакъ въ нашето село нѣма, та за това да си отидите до като не се е още смръкнало, смиренно прибавилъ бай Иванъ.

— Азъ съмъ дошелъ за владишката берия, бре хондрокефале, а ти какво ми разправяшъ? гнѣвно възразилъ протосингела

на кехаята и го изпратилъ въ селото да каже на муфтарина (кмета) и старѣитѣ, да отидатъ въ черковний дворъ, гдѣто щѣлъ да отиде и той да ги чака.

Бай Иванъ по-пехливанинъ въ краката си, отъ тия на конетѣ на протосингела и на свитата му, впусналъ се прѣзъ дворове и друмища, запрѣскачалъ плетища и зидове и хопъ въ черковния дворъ, запънналъ пѫтнитѣ му врата и — да го нѣма.

Подиръ тази сполучлива операция, така на бързо извършена отъ бай Ивана, пристига и протосингела, но вратата затворени! Развиква се святиня му, развиква се и свитата му; но отзовалъ имъ се само лаятъ на селскитѣ кучета. Чака святия старецъ да дойде кмета или нѣкои отъ старѣитѣ, ала напразно — никой не се явявалъ. Почнало да се стъмнява, но все още никой не идвалъ. Разтърчѣли се суваритѣ за кмета, ала и той изчезналъ. Викалъ селенитѣ, зовалъ кехаята, но отъ нигдѣ ни гласъ, ни слишане. Мръкнало; а дѣдо протосингелъ все още на пѫтя — прѣдъ вратата на черковния дворъ. Ако би билъ селския свещенникъ въ селото, работата до нѣгдѣ се олеснявала; но за нещастие и него го нѣмало — отишелъ въ града.

— Какво е това, бе джанъмъ? питалъ свитата си протосингела, която му отговаряла: *Христосъ-кьой булгарларъ, аси олмушъ, ефенди; онларъ бизе конакъ вермееджеклерине чоктанъ беянъ олду.* (Ефенди, Христоскитѣ българи съ станали непокорни; че тѣ нѣма да ни дадатъ конакъ, отдавна се разбра).

Въ това врѣме на очудване и негодуване задалъ се изъ мрачината човѣкъ; той билъ назърина на чифлика. Тоя гостолюбивъ арнаутинъ съжалилъ неканенитѣ гости, поканилъ ги и ги завелъ въ чифлика, гдѣто прѣнощували.

На другия день сутриньта протосингела като видѣлъ, че освѣнъ свещенника, който нея минута се билъ завърналъ отъ Сѣръ и се озовалъ при него други отъ селото пакъ се появявали и като чулъ отъ свещенника, че селенитѣ щомъ се извѣстили, че владишки таксилдаре излѣзли по епархията да събиратъ владишкитѣ берии, събрали се и рѣшили да се откажатъ отъ владиката и да му неплащатъ бериитѣ, че и самаго него — свещенника, натирили изъ селото, защото несклонилъ да се откаже и той; че, за да извѣсти всичко това на владиката отишелъ въ Сѣръ и че владиката му заповѣдалъ да се върне въ селото да каже на святиня му да чака тамъ (въ селото) втора заповѣдь и, до тогава, ако Христосчане продължаватъ да му се противятъ въ нѣщо, да му извѣсти.

да повика назадъ отпуснатитѣ протосингелу суварии и занапрѣдъ духовнитѣ грьцки власти да събиратъ владишкитѣ берии само отъ онии християнски жители, които доброволно желаятъ да имъ ги плащатъ.

Арестуванитѣ Христосчане, Вишенци, Рибничане, Орманчене, Елешничане, Плѣвненци и Скрижовци, бидоха пуснати на свобода и освобождението имъ като молния се разнесе изъ цѣлия Сѣрски Санджакъ и изъ Драмската епархия, българскитѣ села, на които, всички почти се отказаха да плащатъ бериитѣ на грьцкитѣ духовни власти, вслѣдствие на което и дѣдо протосингелъ се прибра въ Сѣръ.

Тукъ трѣба да отбѣлѣжа, че подобна заповѣдь прѣди повече отъ една година нѣщо, а именно, за нѣколко села само отъ Неврокопската каза, била получена изъ Цариградъ отъ Сѣрскитѣ власти; но, както видѣхме, тя имала сила само за тия села, които нищо, ама абсолютно нищо, не е било въ състояние да ги застави да плащатъ бериитѣ на грьцкия владика; а другата часть отъ тѣзи села, които още доброволно продължаваха да плащатъ, сега и тѣ се отказаха.

Отъ тая сполука насетнѣ, гърцитѣ започнаха да губятъ куражъ, а Ахмедаа просто и чисто ликуваше.

„Язъкъ бе, биръ българъ даскалеси, дармаданъ етти сизи!“ казваше на подбивъ той на гърцитѣ и прибавяше: видѣхте ли, турчина какъ си отплаща? не току тъй казватъ хората — *турчина съ кола ходи на зайци*“.

---

19. Прогрессиране.

Сега вече въ Сѣръ и въ Сѣрската епархия на българското дѣло провървѣ.

Мѫчнотии се срѣщаха още отъ липса на свещенници, които да заематъ мѣстата на грьцкитѣ, които владиката оттегли отъ селата вслѣдствие отказването на българитѣ да му плащатъ бериитѣ и за да ги сплаши дано би ги отъ ново възвърналъ въ кошарата си. Въ скоро врѣме обаче и тая липса започна да се попълва: отъ Солунскитѣ села ни се притекоха на помощь попъ Ангелъ отъ с. Заровo, попъ Ив. Маджаровъ отъ с. Негованъ, попъ Тодоръ отъ Струмица. Тѣхъ прѣдшествуваше и друго едно духовно лице за което ще се говори, когато му дойде редъ; а тукъ нека продължавамъ: нѣкои свещенници, жители на селата, като видѣха че и на тая

...ла започна да се намира повече и тѣ започнаха да не слушатъ ...ката, нѣкои отъ които се и отпиваха отъ него и на нова възка ...ха се съ задължение прѣдъ селянитѣ че ще споменуватъ въ ...та името не на гръцкия владика, а това на българския Екзархъ ... по служатъ въ първитѣ и по домоветѣ на български языкъ, ... тѣ обѣщаваха въ скоро врѣме да научатъ.

Бѣ вече училището все наслѣдъ и на българска Митрополия: ...ствища за настоятелния и други нужди, единъ слѣдъ други току ...ваха; отъ друга страна то се посѣщаваше и отъ селяни отъ ...ашнитѣ се отъ гръцкий владика села. Тѣ идѣха по годежи, нѣко- ... и кръщавания и не не оставаха да слѣдя ноемвлно работата ... училището; ала и това бѣше работа и работа належаща, та ...ше да се върши, казахъ си азъ, и я вършехъ до колкото ... тѣ отъ моя компетентность.

Трѣба ли да споменя че товарътъ ми, въ сравнение съ фи ...нитѣ ми сили, прѣвишаваше твърдѣ много тия послѣднитѣ? ...че отъ стотина ученици въ училището, разни разправии съ на- ...ното отъ епархията, разноводенето общинскитѣ работи въ града, ...ите повсѣдневна кореспонденция съ Екзархията съ Македонската ...ция въ Цариградъ, съ учители и учителски Дружества въ цѣла ...ерия и пр. и прч. работи, които гледахъ изключително на мене ...к. върху всички тѣхи, да се боришъ и съ враговетѣ си, които ти ...ятъ на всяка стѣпка, съ работи, които изуриватъ и сломяватъ ...ното на човѣка и отъ стомана да е създаденъ той; а азъ бѣхъ ...ѣкъ съ организъмъ, подлежащъ на разстройство отъ прѣсил- ...е. Отъ работа дѣйствително азъ чувствувахъ умора, но пакъ ...ре примѣчавахъ да не спа повече отъ 2—3 часа въ едно цѣло ...ощие; при все това обаче, като че нѣкоя сила ме крѣпѣше ... азъ се чувствовахъ твърдѣ здравъ и бодъръ.

Не ще съмнение, че при други обстоятелства, подобно едно ...ожение на работитѣ тукъ въ Сѣръ, което явно засѣгаше пра- ... на единъ фермански владика, можеше, и съвсѣмъ умѣстно, да ... изложи на неприятности и тежка отговорность. Достатъченъ бѣ ... единъ такиръ отъ владиката и работата бѣ свършена. Но ...иката не смѣеше да стори това, боящъ се да не удари брад- ... му о камъкъ и се намѣри още повече унижен прѣдъ свѣта, ...щото знаеше какъ си бѣ послалъ прѣдъ властитѣ и прѣдъ ...ните първенци, на които се присъединиха сега и самитѣ осърбени ... него гръцки първенци, кръстени отъ владиковитѣ хора „коджа- ...ци", които го развлачеха кое до Солунъ, кое до Цариградъ, та

притурено на горнето и това, едва му оставаше врѣме да помисли за такриръ противъ мене. Наистина въ духовно отношение нашето дѣло въ селата се бѣ поолеснило, но не и подобрило, когато въ града имаше още много и твърдѣ много да се желае.

Училището, което, както горѣ казахъ, броеше вече повече отъ стотина ученици, сѣмействата на които се лишаваха отъ духовни трѣби, възникващи една слѣдъ друга и на всѣка стѫпка, понеже отъ гръцка страна всичко имъ се отричаше, или пъкъ имъ се извършваше съ задължение обаче, че ще оттеглятъ дѣцата си отъ българското училище и не ще иматъ въ бѫдѫще никакво сношение съ „схизматицитѣ“, съ учителя и училището имъ. Благодарение обаче на обстоятелството, гдѣто кѫдѣ есеньта все сѫщата 1872 година, се яви въ Сѣръ дошелъ изъ Пловдивско Негово Всепрѣподобие Иеромонахъ Теодосий Гологановъ, родомъ отъ Неврокопското село Търлисъ*), който ми изяви желание да послужи на започнатото и въ Сѣръ народно движение; той казваше, че именно сега, когато въ Сѣръ има най-голѣма нужда отъ свещеннодѣйствующе духовно лице, желае да остане въ Сѣръ и остана да свещеннодѣйствува въ града и въ нѣкои близки нему села. Патриотическото рѣшение на негово всепрѣподобие, твърдѣ много улесни задачата ни по отношение на Сѣрскитѣ българи, а най повече моята на учитель въ училището; защото, както по долу ще се види, той взе на себе си тяжестьта въ духовнитѣ работи и освободи мене отъ тѣхъ, за да мога по свободно да слѣдя работата си въ училището.

Възползуванъ отъ това обстоятелство че се видѣхъ освободенъ отъ духовнитѣ тяжести, които ме спираха отъ други прѣдприятия, (които си бѣхъ прѣдначърталъ) имайки прѣдъ видъ 1) че турцитѣ не глѣдаха съ добро око на владиката и на гърцитѣ първенци по извѣстната имъ распра, 2) ползувайки се лично азъ отъ благоволението на властитѣ и на турскитѣ първенци и 3) отъ обстоятелството че сега съмъ поосвободенъ отъ другитѣ тяжести, рѣшихъ да започна най-първо съ една, тъй да кажа, авантюра и започнахъ да работя да се даде на Н. Всепрѣподобие отца Теодосия, прѣдсѣдателския постъ на Сѣрско-българската община и съ това заедно, и титлата: *Рухание векили* (духовенъ прѣдставитель) на българитѣ Екзархисти въ Сѣрската епархия. Това послѣднето именно азъ наричамъ авантюра и ето защо.

*) Иеромонахъ Теодосий, по-късно биде произведенъ въ архиерейски чинъ и назначенъ за Скопски владика, а прѣди нѣколко мѣсеци бѣ управляющъ Пловдивската митрополия. *Бѣл. на автора.*

За постигането на първото и за неофициалното (официално не се допущаше) оформиране на второто, азъ рѣшихъ да се свика и се свика отдавна проектираното епархиално събрание за прѣустройството на общината, която да се видоизмени тъй: Прѣдсѣдатель на общината и рухание векили Н. Всепрѣподобие иеромонахъ Теодосий; за добавочни членове на сѫществуващата вече община: Хаджи Димко Ивановъ, Димко Халимбаковъ и Великъ Геровъ отъ с. Горни Бродъ; дѣдо Никола кмета на с. Христосъ; Апостолъ бакалина отъ с. Дутлия; дѣдо Божилъ отъ с. Горне-Фращане; дѣдо Костадинъ кметъ на с. Вишени; Георги Узуна кметъ на с. Елшенъ, и Атанасъ Николовъ козарътъ отъ с. Лакосъ. Всички тѣзи съ първоначално избранитѣ членове, да съставляватъ Сѣрската община.

Сега Негово Всепрѣподобие облѣченъ съ длъжностьта прѣдсѣдатель на общината и крьстенъ: *рухание векили* на екзархиститѣ българи въ Сѣрската епархия и снабденъ съ печатъ на такъвъ, зае длъжностьта си, започна да дѣйствува съ сѫщата титла и да посѣщава селата минали подъ Екзархията, които го поканваха. На всичко това властитѣ гледаха прѣзъ прьсти — тьрпѣха дѣйствията на отца Теодосия и на повече отъ писмата му, които той имъ отправяше по духовнитѣ работи на екзархиститѣ българи, даваха ходъ.

За Рождество Христово 1872 год. Н. Всепрѣподобие биде поканенъ отъ селенитѣ на с. Долно-Фращане, Сѣрска епархия, да служи прѣзъ празницитѣ до Ивановъ день, вмѣсто селския свещеникъ Захария, който билъ боленъ. Отецъ Теодосий отиде, служи прѣзъ рождественитѣ празници и когато на 4-й януарий слѣдующата година, четялъ вечернята въ селската черква, двама суварии пристигатъ въ селото забиратъ го още сѫщата вечерь, докараха го въ Сѣръ и го задьржаха въ конака; извѣстенъ за това азъ на часътъ съобщихъ за станалото на члена на общината, Илия Късъровъ, а той на Бея си и на други още първенци турци, които слѣдъ едно размислюване, поискватъ отъ властитѣ освобождението му, което още сѫщата вечерь биде извьршено.

На ходението на Н. Всепрѣподобие по другитѣ български села въ епархията, които бѣха заявили на властитѣ, че се отказватъ отъ грьцкия владика и признаватъ за свой духовенъ началникъ българския Екзархъ, не се прѣпятствуваше; Селото Долне Фращане, не бѣше изпълнило още тая формалность.

Слѣдъ нѣколко мѣсеца отъ прѣустройството на общината, рѣши се да се свикатъ делегати отъ българскитѣ села въ епар-

хията, които да размислятъ, да ли е вече врѣме да се прѣдприеме общо дѣйствие отъ страна на епархиотитѣ за покупка мѣсто въ града за съградяване църква и училище. На опрѣдѣления день Св. Тодоръ, послѣденъ день отъ първата седмица на великитѣ пости и на другия день (св. Недѣля), делегатитѣ на брой повече отъ 500 души държаха своитѣ засѣдания, открити слѣдъ изслушването на нѣколко слова казани по случая, които въодушевиха събравшитѣ се (особито ги насърдчи рѣчьта, която държа дѣдо „Цвѣтко" псевдонимъ, подъ който тоя старецъ пѫтуваше изъ Сѣрско страха ради агарянскаго и подъ който се криеше сѫщия архимандритъ Пахомия. Този старецъ, прѣслѣдванъ отъ грьцката патриаршия, прѣставенъ отъ нея за бунтовникъ противъ дьржавата, биде заставенъ да приеме и прие ислямската вѣра прѣзъ 1866 година въ Цариградъ, и сѫщата година пакъ се повьрна на башината си вѣра като избѣгна въ Румѫния, отгдѣто бѣ прѣскочилъ въ Сѣрско и пѫтуваше въ цивилно облѣкло съ изменени лични чьрти за непознаване. Делегатитѣ сѫ показаха наклонни да се намѣри и купи мѣсто за визираната цѣль, обаче отложи въпроса да се рѣши окончателно въ друго едно събрание, когато той (въпроса) бѫде по добрѣ изученъ.

Прѣзъ това врѣме, т. е. на втория день на засѣданието, когато дѣдо Цвѣтко дьржеше рѣчьта си, Н. Всепрѣподобие прѣдсѣдателя на общината, отецъ Теодосий, отъ страхъ да не попадне подъ отговорность ли, или отъ други побуждения той знае, извьрши едно непатриотично дѣло, което доста го компрометира прѣдъ българското общество въ Сѣръ и прѣдъ събранитѣ делегати; дѣло, за което повече да се говори считамъ за излишно за това че, понеже за мутесарифинъ на Сѣръ бѣ назначенъ и занимаваше по това врѣме тая длъжность исвѣстния на българитѣ въ България и на Екзархията българолюбецъ Хайдаръ бей, който потули работата, която, при другъ мутесарифинъ, вѣроятно, би й се дало ходъ, и въ такъвъ случай мнозина щѣхми да гинемъ изъ Диарбекирскитѣ зандани и българското дѣло въ Сѣръ, щѣше неминуемо да пропадне; та, повтарямъ, считамъ за излишно повече да говоря по нея, защото злото се отстрани и опасностьта мина безъ потресяващи послѣдствия.

Вънъ отъ горнето и въ краткий периодъ на стоението си въ Сѣръ Н. Всепрѣподобие, като прѣдсѣдатель на общината, трѣба да му се признае, разви извънмѣрна дѣятелность въ грвда и селата на епархията и голѣма полза принесе на дѣлото. Скоро подиръ това, Н. Всепрѣподобие, замина за Цариградъ по нѣкои общински работи и не се върна вече въ Сѣръ.

Врѣменно заевши мѣстото му въ Сѣрската община бѣха, единъ подаръ други тѣхни благоговѣйства свещенницитѣ: Ангелъ Константиновъ отъ с. Зарово (Солунско), Тодоръ Митевъ отъ Струмица и, най-послѣ, Иванъ Маджаровъ отъ с. Неговинъ (Солунско). Послѣдниятъ остана до края на първия и най-тежкия периодъ на българското дѣло въ Сѣрь, т. е. до около половината на 1878 година.

Справедливостьта изисква да кажа че, всичкитѣ тия народни труженици, подбудени отъ любовь къмъ дѣлото, съ пълно самоотвержение изпълниха дългътъ си, за което заслужаватъ похвала.

Прѣзъ годинитѣ 1873, 1874, 1875, българското дѣло въ Сѣръ и епархията, продължаваше да успѣва и затвърдява при всичкитѣ всестранни прѣпятствия, които му се правяха отъ грѣцката пропаганда и отъ грѣчолята. Първата напълно вече бѣ минала въ ржцетѣ на грѣцкия консулъ Геннадисъ, понеже владиката Неофитосъ бѣ вече съвсѣмъ изгубилъ първото си обаяние между гражданитѣ и понеже по-виднитѣ и честни Сѣрчани се бѣха оттеглили отъ грѣцкитѣ народни работи, бѣха ги оставили на произвола на гладната оная глутница чужденци учители, доктори наречени още — чиплацитѣ; тази збирщина отъ долнопробни хора во главѣ на побѣснѣлия Геннадисъ, прочугъ въ непробирание срѣдствата за борба съ противницитѣ си гърци, или по-добрѣ — гъркомани, и по донжуанскитѣ си похождения съ една гръкиня актриса, твърдѣ развалена жена, се впусна въ такива лудории и скандали, които му навлѣкоха всеобщото негодуване на Сѣрското гръкоманско общество и на мѣстнитѣ власти, които заставиха правителството му да го повика назадъ и го лиши отъ служба, безъ каквато, дълго врѣме той се скитàше изъ улицитѣ на Атаина*).

Прѣзъ отбѣлѣженитѣ горѣ три години Сѣрско-българското дѣло само на два пѫти биде заплашено отъ катастрофа, и то, както ще видимъ, по чужда вина, понеже азъ си бѣхъ задалъ за задача да дѣйствувамъ винаги най-прѣдпазливо и легално, каквото да не дамъ причина на грѣцката пропаганда да иска моето изгонване отъ Сѣръ, причини, които биха се уважили и отъ самитѣ власти и за които

*) Този Геннадисъ, е оня сѫщия Геннадисъ, който въ битността си генераленъ консулъ въ Пловдивъ, на 25-й мартъ 1885 г. бѣ подбутналъ Пловдивскитѣ псевдополицаретa да окичатъ кѫщята и дюкенитѣ си съ грѣцки знамена, за да дадатъ на града грѣцки изгледъ и съ това прѣдизвикаха българското население да се разправитъ по своему и се разправиха както трѣбаше; случка, която Геннадисъ и л...цитѣ му отъ Джамбасъ-тепе дълго врѣме ще помнятъ и ще я приказватъ на градущето грѣцко поколѣние, ако би Пловдивъ доживѣлъ да има такова.

Бѣл. на автора.

гърцитѣ биха заставили послѣднитѣ да изпълнятъ исканията имъ — да бѫда изгоненъ. Заради това азъ дѣйствувахъ и пропагандирахъ винаги въ кръга на законитѣ и повече за туй намѣрвахъ поддържката на властьта; а това още по-много озвѣряваше противницитѣ, които слѣдѣха на всѣка стѫпка да ме хванатъ въ нѣщо противозаконно.

Споменахъ горѣ, че Сѣрско-българското дѣло само на два пѫти биде заплашено отъ катастрофа по чужда вина. Въ тия два случая, гърцитѣ напънаха всичкитѣ си сили да ги използуватъ, но неуспѣха, защото се доказа, че азъ съмъ непричастенъ въ тѣхъ.

Първиятъ случай се даде отъ единъ ученикъ отъ нашето (българско) училище. Младъ съ буйна натура, кипящъ темпераментъ обзетъ отъ екзалтиранъ патриотизъмъ, какъвто бѣше ученикътъ Димитръ Петровъ отъ с. Ливуново Мелничка епархия, бившъ ученикъ въ грѣцкото училище поддържанъ отъ Сѣрския владика, напусна грѣцкото училище и постѫпи въ българското; въ ненавистьта си къмъ всичко грѣцко, възбудена въ него отъ безчовѣчнитѣ планове кроени въ Сѣрската митрополия спрямо българското дѣло, които не му били тайна, написва противъ владиката Неофитосъ една много остра сатира и я полепилъ на вратата на Митрополията и на нѣколко още видни мѣста въ града. Тази сатира озлобява твърдѣ много владиката, който я отдалъ за мое дѣло и съ единъ такриръ до Сѣрскитѣ власти иска наказанието ми съ изгонване; въ този си такриръ той заплашваше властитѣ, че, ако не уважатъ искането му, щѣлъ да поднесе безвъзвратно оставката си отъ поста. Властитѣ обаче поискаха доказателства отъ владиката, съ които да докаже, че азъ съмъ дѣйствително автора на въпросната сатира; защото само да се казва че съмъ азъ, не е достатъчно. И понеже владиката неможе и, естественно, неможеше да прѣдстави такива, такрира му остана безъ послѣдствие.

Вторий случай бѣ случката съ Неврокопския грѣцки епископъ, която се състои въ слѣдующето:

За празницитѣ Рождество Христово 1873 год. Епископа билъ поканенъ отъ нѣколкото грькомани власи въ с. Крушево, Демиръ Хисарска кааза, да посѣти селото имъ. Той дошелъ въ селото и по желанието на поканившитѣ го, поискалъ да служи въ църквата, която, една само въ селото, бѣше въ ржцетѣ на българитѣ (това село брои повече отъ 600 кѫщи български а само 15—20 влашки чобани — каракачане). Българитѣ неуспѣли да разубѣдятъ епископа отъ намѣрението му — да служи въ църквата имъ, защото, казвали тѣ, рѣшени сме по какъвто и да е начинъ да не допуснемъ

подобно нѣщо особито сега по празницитѣ, когато имаме да се причастяваме ний българитѣ отъ селото. Ала епископа настоявалъ да влѣзе въ църквата и да служи; българитѣ увещавали и суваритѣ, които придружавали епископа да го съвѣтватъ да не имъ развали празникътъ за хатъра на 10-ната каракачани въ селото имъ, обаче епископътъ имъ казвалъ че каквото и да станѣло съ него, той ще служи въ църквата. Като видѣли постоянството на епископа българитѣ, заключили църквата и скриватъ ключоветѣ.

Прѣзъ нощьта обаче, когато всичко въ селото спѣло (освѣнъ каракачанитѣ и епископа съ свитата си) и никакъ не се мислило, че епископа разбойнически ще се промъкне въ църквата за да служи подъ закрилата на полицейската стража, далъ заповѣдь на хората си да разбиятъ църковнитѣ врата, влѣзълъ въ църквата, служилъ прѣзъ купъ за грошъ и причастилъ семействата на каракачанитѣ; а хилядното българско население, останало безъ служба и причастие.

Слѣдъ службата епископа, вмѣсто да остави църквата свободна, поставя на вратата и забтиета да пазятъ, щото българитѣ да не можатъ да влезатъ и служатъ и тѣ; ала за това пъкъ тѣ — българитѣ — се рѣшили да си отмъстятъ.

Нѣколцина селени отъ сѫщото село, въ споразумение съ други отъ близкото село Кърчово, на чело съ младия и буенъ, но неопитенъ още въ борбата Крушовски учитель — Никола Гощановъ, прѣоблѣчени и съ почернени лица да се не познаватъ, причакали епископа на пѫтя отиващецъ си за Неврокопъ съ дякона и гавазина, (суваритѣ оставилъ въ Крушево да пазятъ черквата) снематъ него и дякона му отъ конетѣ, обезоржжаватъ гавазина, набиватъ всичкитѣ добрѣ и съ ятагана на послѣдния орѣзали брадитѣ на първитѣ двама — на епископа и дякона му.

Властьта нъзакъснѣ да открие, залови и арестува виновнитѣ. Ала грьцката пропаганда и владиката не се задоволяваха съ единственитѣ и сѫщи виновници. Тѣ искаха да дадатъ по широкъ кржгъ на прѣстѫплението и по тоя начинъ да подведатъ като виновни и мене съ цѣлата Сѣрска община, а най повече очитѣ и бѣха насочени противъ мене. Благодарение обаче на справедливостьта на Мутесарифа, който локализира вината и прѣстѫплението въ истинскитѣ имъ граници и не допусна да пострадатъ лица извънъ тѣхъ. Той освободи всички онии, които, съ извѣстна цѣль, пропагандата искаше да бѫдатъ арестувани и сѫдени, даже и осѫдени като сѫщински инспиратори — виновници.

Въ Сѣрския мезличъ, въ който се разглежда дѣлото, по прав- е членъ и владиката; Послѣдниятъ заедно съ двамата грѣцки аги напразно постоянствуваха да твърдятъ, че случката съ епископа не била дѣло на минутно раздразнение на обвиняемитѣ арестувани, а било такова, което дълго врѣме било замишлявано и кроено от- българскитѣ пропагандисти во главѣ на Сѣрския бъл. учитель и бъл- гарската община да извършатъ подобно нѣщо надъ нѣкой отъ вла- дицитѣ въ Сѣрския и Драмския санджаци, за да ги сплашатъ да не забикалятъ епархиитѣ си и сега намѣрили случай съ Неврокоп- ския епископъ, когото набили и обезобразили.

Когато обаче властьта, поиска отъ владиката доказателства, той посочи за такива въ личностьта на Крушевския учитель, ко- гото той прѣдстави за членъ въ българската пропаганда, който въ случаи е дѣйствувалъ по внушение отъ тая послѣднята и канѣше Гощанова да се самопризнае въ това и да проси милость. Обаче Гощановъ категорически отхвърли клеветническото обвинение на вла- диката и заяви, че това дѣло съ епископа, е чисто негово и на другаритѣ му подсѫдими, извършено вслѣдствие раздражението, което ги обладало слѣдъ извършения произволъ на епископа, който оста- вилъ цѣлото село безъ да може населението му да си послужи съ църквата си прѣзъ празницитѣ и безъ да може да испълни духов- нитѣ си трѣби прѣзъ тѣхъ; сѫщото потвърдиха и другаритѣ на Гощанова.

Слѣдъ това самопризнание на подсѫдимитѣ сѫдътъ ги призна за виновни тѣхъ и ги осѫди по на година и половина тъмниченъ затворъ, въ който единъ отъ тѣхъ, именно Кондовъ отъ с. Кърчово, свърши днитѣ си.

Имайки се прѣдъ видъ горнето събитие извършено надъ Невро- копския грѣцки епископъ и надъ дякона му отъ страна на нѣколко Крушевски и Кърчовски селени въ съдружие съ единъ селски учитель и и сѫщеврѣмено извършеното надъ попъ Тодоръ Митевъ и дяконъ Агапия въ Струмица отъ единъ божий служитель и духовенъ наставникъ — Прѣосвященний Иеротей, Струмички митрополитъ, не безцѣлно ще да е ако направимъ слѣдующитѣ аналогически размишления:

Въ първия случай дѣйствующи лица се явяватъ прости селени, които, за да си отмъстятъ за обидата и поруганието, които съселянитѣ имъ на брой 2500 души, прѣтърпеха — останали безъ черкуване прѣзъ едни дни, когато цѣлъ християнски миръ ги прѣкарва въ молитва и възхваление рождеството на своя Спаситель, все пакъ бѣха за осѫждане; за това и извикаха върху си гнѣвътъ и негодуването

на българитѣ, които и не се застѫпиха за злосторницитѣ, а казаха: „хакъ имъ е, нека теглятъ“. Ако тази постѫпка на хора безъ възпитание, хора прости и безъ разсѫждение, извършиха едно прѣстѫпление въ минути на прѣдизвикано раздражение, се осѫждатъ отъ обществото, отъ цѣлий български народъ, който погледна на постѫпката имъ съ отвращение и ги нарѣче звѣрове и злодѣи, то, пита се: каква трѣбаше да се нарѣче постѫпката на единъ образованъ човѣкъ, на единъ владика — божий служитель, който се е клѣлъ прѣдъ разпятието, че ще проповѣдва миръ и любовь къмъ ближния? а вмѣсто това, тъкмо когато се вършеше злодѣйското дѣло надъ Неврокопския епископъ отъ прости селени въ Крушево, той (Прѣосвещенний Иеротей), заповѣдва на дякона и на гавазитѣ си да хванатъ посрѣдъ бѣлъ день и на улицата прѣдъ очитѣ му, Струмчкия български свещенникъ, Тодоръ Митевъ и Струмичкия български учитель — Иеродиаконъ Агапий Войновъ, да ги прѣбиятъ, отрѣжатъ брадитѣ имъ и да му ги поднесатъ за веществено доказателство че заповѣдьта му е точно изпълнена?! И, дали отъ тази вандалщина се възмути поне за минута душицата на този божий служитель? И, да ли съвѣстьта на грькоманското му паство трепна? О, не, не! напротивъ, той и всичко около него злорадствуваше, а грьцкия печатъ въ Цариградъ и Атина, както и въ грьц. Патриаршия, се надваряха, кой по-ласкави похвали да му отправи. Мерзость!

---

20. Българския параклисъ.

Прѣзъ пролѣтьта на 1875 а година, биде наета кѫщата на Константинъ Календралиятъ въ махалата Долня Каменица, която кѫща съ нѣкои прѣправки, взе видъ на провизорна църквица (параклисъ), или, както властитѣ наричаха такивато: *попазъ еви* (попски домъ), каквито по това врѣме се позволяваха на българитѣ въ мѣста, гдѣто гърцитѣ държатъ въ владение църквитѣ; тъкмо когато прѣправката бѣ на довършване и българитѣ се готвѣха за първа служба, на вратата на тоя молитвенъ домъ, се постави печата на Сѣрската власть, разбира се вслѣдствие подадения отъ владиката протестъ.

Българската община и Сѣрскитѣ българи не възнегодуваха противъ тая постѫпка на властьта, защото вина ако имаше въ случая, тя бѣше на тѣхна (българска) страна, понеже, съгласно наредбата за отваряне *попазъ еви*, българитѣ не прѣдизвѣстиха Сѣр-

скитѣ власти за да се протоколира въ коя именно махала и кѫща се отваря този молебенъ домъ. Ала тѣ (българитѣ) не отъ незнаяние, а нарочно постѫпиха тъй, защото знаяха че владиката ще поиска затварянето на параклиса и властитѣ ще го затворятъ. А въ такъвъ же случай, българитѣ ще се оплачатъ, че се лишаватъ отъ мѣсто за черкуване и на туй основание ще поискатъ да имъ се отстѫпи една отъ четиренайсетьтѣ градски черкви, съ които грькоманитѣ разполагаха въ Сѣръ и които сѫ въздигнати *съ български пари и потъ*.

Тѣ подадоха оплаквателни до Солунския валия и, чрѣзъ Екзархията — до Великия Везиръ, съ които оплаквателни, коснувайки се до отнемането възможностьта на Сѣрскитѣ българи чрѣзъ запечатването отъ властьта параклиса, да се молятъ Богу, просѣха да се заповѣда да имъ се позволи врѣменно да си служатъ въ него, до като имъ се опрѣдѣли една отъ 14-тѣ цьркви, които се държатъ отъ грьцитѣ и именно цьрквата св. Архангелъ, която нѣма енория, а служи общо на Сѣрското население.

Нито отъ Солунъ, нито отъ Цариградъ послѣдва нѣкаква заповѣдь по двата въпроса и параклиса продължаваше да стои подъ печатъ. А това повлия много лошо на Сѣрскитѣ българи, които започнаха да роптаятъ противъ бездѣйствията на Екзархията; обвиняваха я въ слабость, слѣдователно и не въ положение да удовлетворява духовнитѣ имъ нужди. Негодуването имъ прѣмина и върху мене; приготовляваха се даже и да турятъ край на дѣлото съ прѣставане да губятъ врѣмето си въ безполезни борби за спазванието му, понеже нѣмаше кой да имъ помага, въ обстоятелства като това, съ затварянето на параклиса отъ властитѣ.

Този неочакванъ прѣвратъ въ духовегѣ, ме застави да отида въ Цариградъ прѣзъ врѣмето на училищнитѣ ваканции и лично да настоя прѣдъ Н. Бл. дѣдо Антима, когото и да моля да дѣйствува гдѣто трѣба за да се получи разрѣшението на горнитѣ два въпроса; и, щомъ направихъ испититѣ, и разпуснахъ ученицитѣ, азъ се отправихъ за Цариградъ. Това бѣше прѣзъ половината на Юлий м. 1875 год.

Нуждно е да отбѣлѣжа че, тукъ, именно въ Екзархията, строго осѫдиха моето идване въ столицата, за работа, която споредъ г-на Георги Груевъ, екзархийски секретарь, можала да се свърши на самото мѣсто, безъ да се идва въ Цариградъ! Каза ми се още, че тукъ Екзархията едва ли би била въ положение да направи нѣщо прѣдъ видъ избухналото възстание въ Босна и Херцеговина, по-

ци което, въ В. Порта прѣстанали да гледатъ благосклонно на гаритѣ и на черковно-училищнитѣ имъ работи?!

Отказвамъ се да описвамъ впечатлението, което изнесохъ изъ архийския домъ — отъ мѣстото, къмъ което, по това врѣме, ше обърнати погледитѣ си македонския българинъ и отъ което кваше улеснение и насърчение въ духовно и просвѣтно отноше-. Ще кажа само че въ смущението си, азъ не съмъ забѣлѣжилъ, ъ съмъ се озовалъ отъ Орта-кьой въ книжарницата на печатар-то дружество: „Промишлание“ срѣщу Балкапанъ, управлявана отъ Ив. Г. Говедарова; а ще спомена, че при тръгването ми отъ ъ за такава една налѣжаща и съдбоносна за дѣлото въ тоя дъ цѣль и съ съзнаването: има сполука въ миссията ми, има менъ врьщане въ Сѣръ; нѣма сполука, нѣма врьщане. Въ архията, обаче, изглеждаше, като че ли малко искаха да знаятъ това; при всичко, че нея повече отъ всѣкиго другиго, трѣбаше интересува моето идване въ Цариградъ.

Това хладнокръвие, съ което ме посрѣщнаха въ Екзархията едно дѣло, за което толкозъ жертви бѣха направени отъ бъл-ското Читалище и Македонската Дружина, толкози опасности карани за запазването му отъ пропадане, ми направи твърдѣ не-ятно впечатление. Не зная други на мое мѣсто, какъ биха по-днали на поведението на Екзархийскитѣ хора въ случая, ала за е, въ моитѣ очи, то изглеждаше като да е осждително. Да ли, вахъ си азъ, въ Екзархията не сж си помислили, че сто за кефътъ си съмъ дошелъ въ Цариградъ? Ала тъй, или къ, азъ се бѣхъ горчиво разкаялъ и разочароралъ въ надѣж-ѣ си, които възлагаха върху Екзархията Сѣрскитѣ българи дно съ мене.

При Говедарова азъ намѣрихъ и г-на Ст. Бобчевъ членъ на кедонската Дружина, която, трѣба да отбѣлѣжа, до като сжще-уваше, бѣше, тъй да се каже, единъ видъ лостъ за хората въ архията, който ги раздвижваше къмъ работа когато се касаеше дѣла относящи се до народочерковното устройство въ Македо-, които за това и вървѣха успѣшно. Когато говорихме съ г. г. едарова и Ст. Бобчева, дойде въ книжарницата и г. Лука Маро-овъ, секретарь на бившата М. Дружина; тѣмъ азъ разправихъ чката съ мене въ Екзархията, причинитѣ, които ме бѣха заста-и да идвамъ въ Цариградъ и пр.; казахъ имъ още че слѣдъ полуката ми въ Екзархията, азъ съмъ рѣшилъ самъ да опитамъ стието си, като подамъ на Великия Везиръ едно изложение на

работата, за която съмъ дошелъ и попроси да ѝ се даде удовлетворителенъ ходъ и прибавихъ: инакъ, завръщане въ Сѣръ нѣма.

Моето намѣрение се посрѣщна отъ събеседницитѣ ми удобрително; но привсе това, г. Говедаровъ ме поведе за въ Балкапанъ срѣщу книжарницата и ме введе въ кантората на дѣдо Христо Тъпчвлеща. Тукъ бѣха Н. Високопрѣосвященство дѣдо Панаретъ Пловдивски Митрополитъ и г. Д-ръ Чомаковъ, на които сжщо разправихъ случката съ мене въ Ортакьой и това, което мисля да вьрша слѣдъ финското въ Екзархията. Тѣ крайно очудени отъ постжпката на хората около Негово Блаженство дѣда Антима особенно на секретаря му г. Г. Груевъ, казаха ми да приготвя изложението си, че тѣ, слѣдъ три дни, ще проводятъ Екзархийскиятъ Капукехая г. Ат. Геровъ, да ме намѣри въ Книжарницата, та съ него заедно да занесемъ на В. Порта и подадемъ на В. Визиръ изложението.

На другия день слѣдъ това свиждание, изложението вече бѣше готово, и вечерьта се разнесе слухъ че В. Везиръ, съ цѣлото министерство падналъ и на Визирския постъ вторий пжть възлиза Махмудъ Недимъ паша, който минаваше за горещъ българофилъ, или по-добрѣ руссофилъ, който доста спомогна за консолидирането на Екзархията и уреждането на работитѣ ѝ прѣзъ врѣмето на пьрвото си визирствуване.

Трѣбаше да се чакатъ нѣколко дни да минатъ, щото новия Визиръ да започне занятията си и тогава чакъ да му се подаде изложението. Това закъсняване, мислѣхъ си ще побърка на обѣщанието — да ми се прати Екзархийския Капукехая да ме упжтва при подаването изложението; за това всѣки день азъ дѣбнѣхъ на В. Порта, щомъ Визиря дойде, да му подамъ изложението. Чакъ на 5-я день отъ назначението си Махмудъ Недимъ паша дойде на Високата Порта и причаканъ отъ мене прѣдъ входнитѣ врата въ отдѣлението му, щомъ се зададе и азъ му подадохъ изложението, който съ поемането му, каза ми да почакамъ малко. Слѣдъ $1^1/_2$ часъ чакане, отъ залата на Везиря съ изложението въ ржка излѣзе едно-ефенди и като попита за името ми, покани ме и ме заведе въ друга стая, въ която, като влѣзохми, подаде изложението на едно лице въ тая стая, размѣни съ него нѣколко думи, слѣдъ които ме посочи на това лице, което отъ своя страна ми каза слѣдъ два дни да отида и получа заповѣдьта на Визиря до Солунския валия.

Слѣдъ два дни азъ рано се отзовахъ на В. Порта и помолихъ Перде-чауша да съобщи на ефендито че съмъ дошелъ, и чакамъ вънъ; попитанъ отъ послѣдния по каква работа, азъ му

разправихъ. Той влѣзе въ стаята и подиръ малко се върна и ми каза да приготвя бакшиша и подиръ 10 минути самъ той ще ми прѣдаде емирнамето. „Двѣ бѣли меджидии Ви съмъ приготвилъ“, казахъ му азъ, ако можите ми го да̀ незапечатано“. Башъ юстюне, каза ми той и се повърна обратно въ стаята, отъ която слѣдъ 10-на минути се показа носящъ въ ржка емернамето дѣйствително отворено. Подадохъ му двѣтѣ меджидии и взехъ заповѣдьта. Съ нея въ ржцѣ — право въ кѫщата на Д-ръ Чомакова на Орта-кьой, който като ме видѣ, чакъ сега се сѣти, че щѣше да ми праща Капукехаята на Екзархията; азъ му отговорихъ че е излишно вече и му врѫчихъ пликътъ съ визирската заповѣдь до Солунския Валия, и му извѣстихъ че се заповѣдва на послѣдния веднага да се отвори параклиса и да се яви въ Садарети, иматъ ли право българитѣ въ Сѣръ на една отъ 14-тѣхъ цркви и въ утвърдителенъ случай, коя именно трѣба да имъ се даде.

Д-ръ Чомаковъ се приготви и тръгнахми за Екзархийски домъ; тамъ заварихми и дѣда Панарета разговарящъ съ Н. Блаженство, на които Д-ръ Чомаковъ съобщи съдържанието на визирската заповѣдь. Всички, не изключая и Екзархийския секретарь Георги Груевъ, който най-много се дърлѣше за идването ми въ Цариградъ; всички ме съградваха въ сполуката и съ хиляди благопожелания ме изпратиха обратно за Сѣръ.

Тая визирска заповѣдь азъ лично поднесохъ и прѣдадохъ на Солунския валия, който я прие, прочете я и, слѣдъ като ме изгледа отъ петитѣ до главата попита ме азъ ли съмъ българския учитель въ Сѣръ, и като получи отговорътъ ми, заповѣда да ме откаратъ въ затвора и арестуватъ, понеже имало донесение че съмъ бунтувалъ населението въ Сѣръ и околностьта му!

Съ промѣнението Министерството въ Цариградъ, послѣдваха и уволнения и на нѣкои валии, мѣжду които бѣше и Солунския, на когото бѣхъ прѣдалъ визирската заповѣдь и който бѣ заповѣдалъ да ме арестуватъ. На негово мѣсто дойде Реуфъ паша, на когото отъ затворътъ *) азъ подадохъ едно заявление, въ което излагахъ случившето се съ мене и съ участьта на визирската заповѣдь. Веднага послѣдува моето освобождение и на другия день получихъ друга заповѣдь до Сѣрския мутесерифинъ, основана на оная отъ В. Визиръ.

*) Въ Турско, ако има едно нѣщо добро, то е че се позволява на арестантитѣ да призоватъ въ затвора прошенописци да имъ написватъ просбитѣ.

Бѣл. на автора.

Съ нея азъ пристигнахъ въ Сѣръ, прѣдадохъ я на общината, която я поднесе на Мутесарифа; той я приелъ и веднага заповѣда да се снеме печата отъ вратата на параклиса и да се оставятъ свободни българитѣ да се черкуватъ въ него.

Колкото що се касае до въпроса за даването една църква на българитѣ, положително зная че мутесарифа, Хайдаръ бей, даде на Началството си благопріятни свѣдения, за българскитѣ искания на една църква; ала тѣ не можаха да се приложатъ въ изпълнение по причина на настаналитѣ въ България смѫтни врѣмена прѣзъ 1876 година.

Пьрвата служба на български се извьрши на 14 Септемврий 1875 г. на Кръстовдень въ отворения вече параклисъ, който сега изглеждаше на една скромна черквица, снабдена съ всички потрѣби; тя се посвяти въ честь и на името на Рилския пустинножитель — прѣподобний св. Иванъ Рилский.

За прѣобрьщането кѫщата въ параклисъ и за нуждитѣ потрѣби за такъвъ, пожертвуваха въ пари, материалъ и прч. слѣдующитѣ частни лица, учрѣждения и мънастири: 1). Г. г. членоветѣ отъ Сѣрската община и родолюбивото сѣмейство х. Георги отъ село Влахи, Мелничка каза — подариха потрѣбния дървенъ материалъ за прѣустройството кѫщата въ параклисъ; 2). Г. г. Фиданъ и Павли дюлгери, отъ Битолско Крушово — извьршиха безплатно прѣустройството; 3) Г. Стеф. Ил. Керковичь — на свои разноски направи столовегѣ въ женското отдѣление и подари петъ красиви руски икони: Иисусъ Христосъ, Св. Богородица и Св. Никола обковани въ вършавско сребро; Распятие Христово и Св. Въскресение и двѣтѣ изящно изработени на дъски; 4). Иконата за темплото Иисусъ Христосъ — отъ Никола Слѣповъ отъ Сопотъ; 5). Иконата за темплото Св. Иванъ Рилский и Божия Матерь — отъ братия Христо и Козма живописци отъ Дебърско; 6). Иконата за темплото Св. Св. Кирилъ и Методий — отъ Илия Късъровъ отъ Копривщица; 7). Иконата за темплото Св. Иванъ Кръститель — отъ бр. Иванчо и Дафко кафтанджии отъ Велесъ; 8). Св. Купель (медна, 7 оки) — отъ Ангелъ Бакарджията; 9). 2 и *словомъ двѣ* шишени кандила по единъ грошъ едното — отъ Никола Московъ „родолюбивъ“ българинъ отъ с. Гор. Бродъ, живущъ въ Сѣръ; 10). 3 файансови кандила — отъ Георги Балсамаджиятъ погьрченъ българинъ; 11). 2 сѫщо като горнитѣ кандила — отъ Вилю Черчиятъ грьковлахъ; 12). сѫщо такива двѣ кандила и една мѣдна кандилница — отъ Ив. папа Маркиди погьрченъ българинъ; 13). деветъ лири турски — отъ Мария Ст.

Салгънджиева; 14). Единъ катъ нови черковни одежди отъ срѣдньо качество, Св. Чаша никелъ и едно тѣло черковни книги — отъ руското консулато въ Солунъ; 15). Три ката прѣкрасни черковни одежди доста цѣнни, 2 св. чаши сребро-позлатени съ всичкитѣ имъ принадлежности, двѣ пълни тѣла черковни книги и 25 лири турски — отъ Святогорскитѣ мънастири: Зографъ, Руссико и Хилендаръ.*)

21. Реакция и послѣдствията ѝ.

Политическитѣ събития въ Босна и Херцеговина захванаха да застрашаватъ мирътъ на Балканския Полуостровъ; всѣки чувствоваше че една война е неизбѣжна, но кога ще избухне, никой незнаеше; тъмни облаци, надвиснали надъ Турската империя, прѣдвѣщаваха скорошна буря. Въ нѣкои части отъ нея (империята) именно, въ Одринския и Русчуския Вилаети, знакове отъ незадоволство на часть отъ поданницитѣ на Султана, се вече бѣха появили. Турското правителство взе крути мѣрки противъ явнитѣ знакове за едно въстание на българитѣ въ двата помянати вилаети; тѣзи мѣрки ускориха деньтъ на избухването му. Въ Панагюрище, Брацигово, Перущица, Т. Пазарджикъ и въ Клисура, възстанието биде обявено и турцитѣ за да го потушатъ, знаеме вече какъ постжпиха, въ възтаналитѣ мѣста. Това въстание даде поводъ на правителството изобщо въ България и въ частности въ Сѣръ, да гледа съ недовѣрие на българитѣ и на черковноучилищнитѣ имъ работи.

Трѣба да отбѣлѣжа че Сѣрския Мутесарифинъ Хайдаръ бей, който твърдѣ много услужи на българитѣ въ окржга му, за тѣхно нещастие биде прѣмѣстенъ въ Сливенъ и замѣстенъ съ единъ младъ Цариградски турчинъ. Този новъ чиновникъ още съ стжпването си въ Сѣръ и поемание дължностьта си, прояви грькофилскитѣ си чувства и заработи въ окржга противъ българското дѣло. Нѣма съмнение, че той дойде въ Сѣръ съ такива наставления отъ по-високо мѣсто.

На всѣкждѣ въ Сѣрския и Драмския Санджаци, гдѣто по селата и градоветѣ имаше по нѣколко грькомани, които бѣха започнали да се помиряватъ съ положението си спрямо сънародницитѣ си минали подъ Екзархията — положение създадено отъ фермана отъ

*) Изброенитѣ горѣ вещи до моето заминуване за София оставихъ по назначение въ параклиса, освѣнъ скжпоцѣнnитѣ два ката черковни одежди, двѣтѣ скжпи чаши и двѣ тѣла черковни книги, стояха за пазене у Н. Благоговейство священникъ Иванъ Маджаровъ, останалъ подиръ мене въ Сѣръ.

Бѣл. на автора.

1870 г., съ който се разрѣшаваше българския черковенъ въпросъ — и бѣха заслѣдвали почти и тѣ пѫтя, по който вървѣше множеството, туко че завириха носъ и започнаха да се забѫтъ.

Въ градоветѣ, дѣто органитѣ отъ грѣцката пропаганда бѣха ослабили дѣйствията си, запускаха въ ходъ всевъзможни зловѣщи слухове, каквито само грѣцитѣ сѫ въ положение да изкалѫватъ, то̀ за Екзархътъ, то̀ за нѣкой български владика или учитель; зазавираха се между турското население и властитѣ, пускаха имъ разни лъжи противъ българитѣ и ги настрояваха противъ тѣхъ и българското дѣло.

Въ с. Горни Бродъ, най-голѣмото село въ цѣлия Санджакъ, общинскитѣ и черковноучилищнитѣ дѣла бѣха напълно въ рѫцѣтѣ на българското му население, и първенцитѣ на което се почитаха и отъ Сѣрскитѣ власти, и отъ Сѣрскитѣ първенци турци, и които до сега заемаха селско-общинскитѣ дѣла, прѣзъ мѣсецъ мартъ 1876 година, прѣзъ който обикновенно се избираха кметове и старѣи по селата, петтимата грькомани въ това село именно: Димитръ попъ Андоновъ, Иванъ Дявола, Никола Галяна, Маринчето и Крьстю Терзията, мирни като агънца до това врѣме, изведнъжъ озвѣрѣха. Тѣ безъ всѣко стѣснение и срамъ, заявяваха открито, че билъ настаналъ часътъ тѣ да рѫководятъ общественитѣ работи въ селото, и, вай халѫна, на този, който би имъ попрѣчилъ на това, провикваха се тѣ.

Подкрѣпени тия изверги отъ агентитѣ на властьта — постоянна полицейска стража въ селото, тая година за пръвъ пѫть биде поставена — опитаха се да заематъ общинскитѣ работи безъ съгласието на селенитѣ, а послѣднитѣ имъ се опълчиха и на дързоститѣ и псувнитѣ на враговетѣ си, отговориха съ дръпване на единъ хубавъ бой и на петимата, който дълго врѣме ще помнятъ, и отъ който полицейската стража не бѣ въ положение да ги отгърве, а се задоволила да донесе въ Сѣрь, че ужъ българитѣ въ селото възстанали, били владиковитѣ привърженици и се възпротивили и ней — на стражата.

Веднага единъ ескадронъ конница биде изпратенъ въ селото, и на другия день докара въ Сѣръ кмета, старѣитѣ и по видните и състоятелни селени и ги арестоваха. Селскитѣ общински печати: *Муфтаръ-и-еввелъ* и *Муфтаръ-и-сани* — на кмета и на помощникътъ му — бидоха отнети отъ старѣйшинския съвѣтъ и се прѣдадоха на петтимата грькомани, които властьта прогласи за старѣи съ кметъ на чело най-върлийтъ грькоманинъ — Димитръ попъ Андоновъ.

Освѣнъ горнитѣ, въ Сѣръ бѣха докарани и арестовани и двамата Бродски свещеници: стария попъ Димитръ и младшия попъ Иванъ.

Другитѣ двама старшій попъ Иванъ и попъ Петръ се прѣхвърлиха на грькоманска страна въ селото, при всичко че бѣха дали тържественна клѣтва, че нѣма да се дѣлятъ отъ болшинството.

Всичкитѣ арестовани, на брой 25 души, не бѣха нито питани, нито съдени, а само защото бѣха обявени българи и по богати, трѣбаше да лежатъ въ затвора. Побойницитѣ които биха грькоманитѣ не се търсиха. Същото почти стана и въ другитѣ села на двата Санджака т. е. отнеха се общинскитѣ работи и всичко отъ ржцѣтѣ на болшинството и се прѣдадоха на нѣколцината грькомани. И това извьршиха самитѣ власти, което даде поводъ на грьцката пропаганда да се зарадва до уши и да ликува.

Пьрвата работа на така натрапенитѣ грькомани за старѣи на болшинството въ селото Горни Бродъ бѣше — да наложатъ грьцкия язикъ въ училището и въ двѣтѣ селски цьркви.

Тази противународна мисъль на грькоманитѣ, подпомогнати и отъ властьта, раздвижи духоветѣ на Горнебродчане. Тѣ възстанаха като единъ человѣкъ и протестираха прѣдъ властитѣ въ Сѣръ, въ Солунъ дори и въ Цариградъ, ала удовлетворение отъ никждѣ не получиха; тѣ изгубиха всяка надежда когато се разнесе слуха за възтанието въ Панагюрище и другадѣ въ отечеството ни, които слухове обаче насърчиха грькоманитѣ, които удвоиха силитѣ си въ намѣрението, на което се бѣха остановили, и болшинството отъ уплаха, отстжпи прѣдъ петтимата грькомани, които станаха пълни господари на селскообщинскитѣ работи на едно село отъ 6—700 български кжщи.

Тукъ трѣба да отбѣлѣжа, че учителя Николъ Падаревъ сега именно, когато най-голѣма нужда имаше селото отъ него, дезертира прѣди два мѣсеца отъ описаното по-горѣ, което завари училището безъ учитель; това даде поводъ на грькоманитѣ да настанятъ въ него гьрцки учители. Ако Падаревъ бѣ стоялъ, едното училище щѣше да остане въ ржцѣтѣ на българитѣ.

Арестуванитѣ въ Сѣръ Горнебродски пьрвенци, старѣи и свящещницитѣ попъ Димитръ и попъ Иванъ х. Димковъ (пьрвия, именно попъ Димитръ, слѣдъ нѣколко дни биде пуснатъ на свобода) се откараха въ Солунъ и арестуваха въ тамошния затворъ.

Отъ тѣхъ нѣкои, които имаха слабостьта да се обѣщаятъ че ще признаятъ Сѣрския фанариотинъ и ще се помирятъ съ него, бидоха освободени и се завьрхнаха въ селото си; по-упорствующитѣ

пуснаха на свобода, съ условие обаче да стоятъ въ Солунъ подъ полицейски надзоръ; а на свещенника Ив. х. Димковъ се правѣха прѣдложения за освобождение само, *ако се подвьргнѣше на разпопване, си остриже брадата и на ново се подложи на опопване отъ грьцкия владика!* Ала попъ Иванъ, който бѣ получилъ свещеннически санъ отъ канонически архиерей, именно отъ Н. Високопрѣосвященство Самоковский митрополитъ г. Доситея, прѣдпочете да изгние въ затвора, отъ колкото да изложи на публично поругание человѣческото си достоинство и сана си.

Пуснатитѣ на свобода въ Солунъ, слѣдъ нѣколко още мѣсеци скитане въ тоя градъ и сутринь и вечерь вѣстяване въ полицията, бидоха окончателно освободени и се завьрнаха въ селото си. А попъ Иванъ? — Него го спаси само постоянството му и отъ затвора и отъ унижението! Той слѣдъ едно годишно прѣлѣжаване въ затвора и него пуснаха на свобода, но подъ полицейски надзоръ въ Солунъ; а съвършенното му освобождаване послѣдва отъ общата амнистия прогласена слѣдъ потушението на възстанието и свършването войната съ Сърбия.

Тоя свещенникъ-мъченикъ, е синъ на оня х. Димко отъ село Горни Бродъ, който бѣше душата на селото си, къмъ когото бѣха обьрнати погледитѣ не само на съселянитѣ му по отношение на народнитѣ работи, ала и на селенитѣ отъ много села: Сѣрски, Неврокопски, Мелнички, Петрички и Димиръ-Хисарски и който въ борбата за пробуждането на еднородцитѣ си въ изброенитѣ каази, изтьрпѣ гонения, арести, унижения и, най послѣ, съвършенно опропастяване. Отъ първо богаташъ въ селото си и околностьта му хаджи Димко достигна до просяшка тояга *).

Отъ казаното до тукъ става явно, че реакцията въ Сѣрско-българскитѣ работи, започна още прѣзъ 1875 а година, а потрѣсающата го отъ основата му, се почувства прѣзъ слѣдующитѣ 1876—77 година. Тюрмитѣ и въ Неврокопъ, и въ Мелникъ, и въ Петричъ, и въ Демиръ-Хисаръ, и въ Драма и въ Сѣръ бидоха буквално натъпкани съ невинни учители, священници и по-богати

*) По настоящемъ хаджи Димко живѣе съ останалото си семейство (часть отъ което се разпръсна и изгина отъ прѣслѣдване) въ крайна бѣдность и лѣжи на постеля парализиранъ отъ три години насамъ у зетя си въ София, униженъ и прѣзрѣнъ даже и отъ онія, които съ години сж се хранутили на трапезата му. Нему на послѣдне правителството му отпуснало годишна пенсия отъ 600 лева, съ която прѣхранва себе си и сѣмейството си гниящъ на легло отъ язове и мисъль за миналото си величие, прѣзрѣнъ сега отъ народа, за който се бѣ жертвувалъ. Казватъ че се билъ вече поминалъ.

Бѣл. на автора.

българи. Училищата и църквитѣ се заграбиха отъ грькоманитѣ, които станаха цѣлни господари по селата и градоветѣ; тѣ разполагаха дори и съ живота на съселенитѣ и съгражданитѣ си, които не имъ се подчиняваха. Въ Неврокопъ бидоха арестувани всичкитѣ учители отъ града и селата, които обаче, бидоха пуснати на свобода, но не безъ самоунижение. Тѣ дадоха задължителни саморжчно подписани отъ тѣхъ, че признаватъ грьцкия владика. Само Неврокопския народенъ прѣдставитель — Коста Сарафовъ, не се самоуниже. Той гордо заявилъ на каймакамина, че *на грькъ владика за приповнаване подпись не дава и ржка му не цалува; на царя,* казвалъ той, *ако съмъ въ нѣщо прѣгрѣшилъ, нему ржцѣ и крака цалувамъ и отъ него прошка бихъ искалъ, ала на грькъ владика не искамъ и името да чувамъ.* Само тази откровенность и постоянство освободиха Сарафова отъ затвора. Съ прѣвиване вратъ прѣдъ фанариотина, бидоха освободени и хвърленитѣ въ затворитѣ на горѣизброенитѣ градове български свещеници и първенци.

Въ Сѣръ тоже всичко бѣ тръгнало назадъ. Членовегѣ съставляющи общината, започнаха единъ по единъ да се оттеглятъ. Признавшитѣ по-рано Екзархията сѣмейства, едно подиръ друго прѣминаваха на грьцка страна; ученицитѣ напущаха училището и постѫпваха въ грьцкитѣ; а тѣзи отъ Вароша като българчета що бѣха, се прѣслѣдваха и бияха отъ турчетата и гърчетата, когато идяха за въ училището и си отиваха обратно за домоветѣ си, та нѣмаха възможность да го посѣщаватъ редовно, понеже то бѣше на другия край на града — при параклиса въ Долня Каменица: до него да се отидѣше, трѣбаше да се мине прѣзъ нѣколко турски махали.

На постояннитѣ ми оплаквания прѣдъ властитѣ и на молбитѣ ми до първенцитѣ турци — да се спре гоненето и биенето на невинни дѣца, не се даваше никакъвъ ходъ и азъ бѣхъ принуденъ да оставя едного отъ възрастнитѣ си ученици, именно Христа Д. Урумовъ отъ Радовишь, да събира въ училището на Долня Каменица ученицитѣ отъ близнитѣ махали, а тия отъ вароша и околностьта му, азъ събирахъ въ една стая отъ моето жилище въ срѣдъ града.

На учителя Урумова азъ плащахъ отъ моята заплата, която криво-лѣво, слѣдваше още да ми се плаща отъ Екзархаята, но която по късно биде прѣкъсната, нѣщо, което постави менъ и дѣлото въ твърдѣ трудно положение. Азъ помолихъ на нѣколко пѫти Н. Блаженство да направи малко едно усилие за поддържането учебното дѣло въ Сѣръ до като работитѣ отново влѣзнатъ въ нормалния си пѫть, ала получавахъ отрицателенъ отговоръ, съ извинение че Екзархията въ тѣзи врѣмена, не е въ положение да направи тая жертва.

Длъженъ съмъ да изповѣдамъ, че менъ ми бѣше повече отъ свидно, повече отъ жално да тегля вратитѣ на училищата и по тоя начинъ да изпратя ученицитѣ си въ грьцкитѣ училища и то най-живитѣ, които пропити отъ патриотизъмъ, не имъ се щѣше да го напуснатъ, колкото и да ги плашаха и гонѣха и турчета и гърчолята. Менъ ми бѣше и мило, и свидно българското дѣло въ Сѣръ и околностьта, което съ моето напущане пропадаше, и което за да достигне до едно завидно положение, бѣха направени толкова материални жьртви, колкото мъки и гонения се изтърпѣха въ разстояние на 7 години денонощна борба съ непримиримитѣ му врагове.

Най-послѣ жена ми, която не малко изтърпѣ за това дѣло, което и неи бѣ толкозь мило и скъпо, колкото бѣ и на мене, се ужесняваше отъ самата мисъль за пропадането му; тя рѣши да направи послѣдне усилие и жертва за поддържането му. Тя разпродаде всички свои цѣнни нѣща останали ѝ въ наслѣдство отъ баща ѝ и отъ подаръци по сватбата ни, както и собственната си къща въ Солунъ, и отъ полученага имъ стойность, крѣпѣхми съществованието и на двѣтѣ училища, а по край тѣхъ и духа, както на ученицитѣ тъй и на българитѣ въ града и околностьта му за нѣколко още врѣме, именно прѣзъ годинитѣ 1876—1878*), които, както и прѣдшествующитѣ ги нѣколко, бѣха за него (за дѣлото) и лично за насъ едни отъ най-тежкитѣ и най-опаснитѣ.

Тъй подкрѣпено дѣлото, прѣзъ послѣднитѣ опасни години, държа въ постоянство Екзархиститѣ българи, които виждайки моето и на свещенника Иванъ Маджарова стоение на постоветѣ ни, черпѣха куражъ и за себе си. Тѣ продължаваха да се черкуватъ въ параклиса, въ който слѣдваше да се служи; ала това се негледаше отъ пропагандата съ добро око, която очакваше нашето напускане постоветѣ си, за да се турѣше край на дѣлото. Но понеже не дочакваше да види това, просто побѣсняваше отъ ядъ. Тя усили клеветитѣ си прѣдъ турцитѣ и прѣдъ властьта; пущаше различни измислици за да ги наежи противъ насъ и сполучи. Турското население, както въ града противъ мене и свещенника, тъй и вънъ по селата, противъ селското население, което грьцката пропаганда гледаше че ний го насьрчавами да постоянствува, почна явно да ни заплашва.

Гърчолята въ клеветитѣ си, спрѣмо мене и свещенника, отидоха толкозь много на далече, щото заговориха че, ужь у мене

*) Прѣзъ тѣзи смѫтни години всички произшествия станали въ двата окржга съмъ веднага съобщавалъ въ св. Екзархия, архивата на която е пълна съ моя писма. Едноврѣменно съ това, съставихъ и етническата статистика на сѫщитѣ окржзи, които послужи на общо-македонската такава, обнародвана въ Цариградския в. „Куриѐръ д' Ориентъ", отъ г. Ив. Ев. Гешовъ. *Бѣл. на автора.*

имало изпратени отъ бунтовническия комитетъ много пари за подготвюване възстание и по тия мѣста и че тия пари азъ съмъ държалъ у дома си.

Излишно е да посочвамъ тукъ, цѣлта, която грѣчолята гонѣха съ тия слухове; ще кажа само че тълпи отъ въоржжени турци, готвящи се ужъ да заминатъ за сръбската граница гдѣто сърби и турци вече се бѣха вчепкали за гуша, ала тия тълпи все още не напускаха града; тѣ започнаха да заобикалятъ моето и на свящепника жилища и диряха поводъ да ги нападнатъ и ограбятъ.

Тия слухове посъблазнили и Сѣрския инстиндакчия (сждебенъ слѣдователь) Али бей, който чрѣзъ едно довѣрено нему лице, единъ день ми поиска, въ заемъ ужь, 100 лири турски. Разбира се, че му отказахъ съ извинение че не разполагамъ нито съ 100 пари; ала той незакъснѣ да ми пошепне, чрѣзъ сжщото лице, за съучастничествуване въ бунтовническитѣ комитети въ България. Колкото и да бѣхъ чистъ отъ това набѣдяване, азъ все се безпокояхъ, защото знаяхъ колко способенъ бѣше Али бей да ми напакости, затова всяка минута очаквахъ да ме засѣгне неговата ржка.

Когато всичко това се вършеше съ насъ въ Сѣръ и прѣдъ очитѣ на самата власть, всѣки може си прѣдстави, какво ще да е било положението на българитѣ по селата отъ башибозушкитѣ банди, които кръстосваха изъ тѣхъ все подъ прѣдлогъ че ужъ отиватъ за Сърбия. Грозна и ужасающа бѣше картината въ Сѣръ, ала та все бѣше търпима; въ селата обаче, тя бѣше сърцераздирателна. Отъ една страна тамъ вьрлуваха башибозушки чети, които властьта, колкото и да й се искаше да ги обуздае, не се рѣшаваше за да не срѣщне съпротивлението имъ; отъ друга — владишкитѣ таксилдари. И еднитѣ и другитѣ безмилостно измжчваха, ограбваха и държаха въ трепетъ и страхъ беззащитния двойно робъ — българина.

Като вѣнецъ на това идѣха и прѣслѣдванията, които властитѣ по наклеветявание отъ гърцитѣ, всѣки день почти влачаха невинни българи оковани въ желѣза и ги хвърляха въ затвора обвинявани въ заговоръ противъ Държавата. Всички тия грозни зрѣлища, не ще съмнение, злотворно влияяха на менъ и на отца попъ Ивана Маджарова, които, съ свито сърце и болезьнь, очаквахми всяка минута сжщата участь.

Отецъ попъ Иванъ я почти бѣ забъркалъ. Не зная какъ и по чие внушение той се рѣшилъ да отиди при Сѣрский владика, да му се признае въ отстжпничество и да му проси да го прости и приеме подъ покровителството си. Въ това той си наумилъ да подведе и мене, но чрѣзъ жена ми, като смѣталъ, че убѣдена въ това тя, ще въздѣйствува върху мене и ще ме убѣди да послѣдувамъ

Н. Благоговѣйство въ намѣрението му. Ала дѣдо попъ излѣзълъ измаменъ въ смѣтката си. Той билъ тъй горчиво изобличенъ отъ жена ми, щото засраменъ отъ укорътъ ѝ, който му направила, се отказалъ отъ намѣрението си и остана на поста си до край. Тя го изобличила въ малодушие и въ това, че съ постѫпката си, самъ прикача въжето на шията си. „Какво ще каже владиката за постѫпката ви“, казала му тя, „нели щѣше да ви каже: ако бѣше чистъ, ти не би идвалъ сега, а по-рано би дошелъ при мене за милость. И тогава? — Не, не, отче светий; мѫжъ ми, който е повече отъ васъ на очи, не би се рѣшилъ на подобна глупость. Подобрѣ, и съ утѣха, ще посрѣщна извѣстието за че сѫ го прикачили на въжето, отколкото да чуя, че е отишелъ да цалува оная рѫка, която седемь години подъ редъ е сочила стрѣлитѣ си противъ живота му; иди, ако щешъ, ти самъ при владиката; ала, увѣрявамъ те, че това нѣма да те изведе на добро. Дай куражь на себе си па и на българскитѣ сѣмейства и моли се Богу да покровителствува всички ни. Това изисква отъ Васъ и санътъ ви, и посланието ви въ Сѣръ“.

Възстанието биде потушено; по-късно и Сърбитѣ съвършенно разбити. По рано изпратенитѣ въ Пловдивъ подъ строгъ конвой и оковани въ желѣза на чело съ даскалъ Никола Ковачевски, около 20 души нещастници — жертва на грьцкитѣ клевети, отъ Неврокопско и Разлога, се завьрнаха; съ тѣхъ заедно се завьрна и мѫченика учитель Георги Чолаковъ отъ Разлошкото село Горне Драглище, на когото Неврокопскитѣ власти бѣха горили мѣсата и набивали шпици подъ ноктетѣ за да изтръгнатъ признание за нѣкакъвъ си дьржанъ отъ него разговоръ, уличающъ го въ бунтовничество, което ужь се крояло да избухне въ Неврокопско и Разлога. Сега въ Сѣръ българското дѣло отъ ново започна да се развива и закрѣпва; въ селата обаче, положението оставаше въ рѫцѣтѣ на грькоманитѣ, съ изключение въ с, Гайтаниново, гдѣто грькоманитѣ въ това село, ако и да туриха рѫка на училището и цьрквата, ала, благодарение на постоянството и упоритостьта на болшинството, неможаха напълно да въдворятъ въ тѣхъ грьцкия язикъ. Обаче съ едно село и съ успѣхътъ на българското дѣло въ Сѣръ, не се умаломощаваха дѣйствията и напрѣдъка на грьцката пропаганда. Пълна господарка на цѣли два окрѫга които по рано се бѣха изплъзнали изъ рѫцѣтѣ ѝ, тя не считаше за нищо новия напрѣдъкъ на българското дѣло въ Сѣръ слѣдъ катастрофата, която то прѣтьрпѣ; още повече тя знающа че тò и органитѣ му останали безъ материална поддьржка отвънъ, освѣнъ, че не ще могатъ да рабо-

тятъ изъ двата окржзи, но и въ Сѣръ то нѣма да цъфне. И наистина, азъ поддържахъ още училищното дѣло въ града на мои разноски, поддържахъ го и извънъ града, ала щомъ се довършиха и моитѣ срѣдства, то отново овисна надъ пропастьта. Моето положение стана безнадежно: шесть гърла искаха прѣпитанието си, при това още настжпваше зима, идѣха и Рождественнитѣ празници, а топливо, зимно облѣкло за дѣцата и за насъ, както и други неизбѣжности липсуваха; а пъкъ нито счупена пара, дѣто се казва, не бѣ останала, всичко се погълна отъ поддържането на училищното дѣло въ Сѣръ; сжщо така не бѣ останало и нѣщо за продаване за да се набавятъ най необходимитѣ за празницитѣ нѣща.

До като бжда живъ, отъ паметьта ми нѣма да изчезне фаталния за мене день 24-й Декемврий 1877 година. Наистина поради наближаването на русскитѣ войски и къмъ Сѣръ азъ, заедно съ другитѣ политически затворници, бѣхъ пуснатъ на свобода отъ кратковрѣменния затворъ, обаче не за добро; а за още по-фатални изпитания много по-тѣжки отъ дотогавашнитѣ. Тоя день всички у дома прѣкарахми безъ хапка хлѣбъ. Мръкваше се вече, а утрѣ е Коледа! Менъ ми тъмнѣеше на очитѣ и отчаянъ до обезумяване, нищо рѣшително на умъ ми не идѣше като какво трѣба да направя за да спаса отъ гладна смьрть дѣцата си и отъ опозоряване прѣдъ вѣковния ни врагъ, собственната си честь, честьта и гордостьта народна и званието си — български учитель — апостолъ. Да отида и простря ржка на врага, вѣрвахъ че нѣма да ми се откаже, не отъ състрадание къмъ мень и дѣцата ми, а просто и чисто отъ желание да се надсмѣе на званието ми — български учитель и апостолъ, и надъ едничкото ни народно учреждение — Екзархията, на която служахъ. За това съвѣстьта ми, ми възпрети и казахъ: каквото има да става съ мене и дѣцата ми, нека стане часъ по-скоро, само унижение прѣдъ непиятелитѣ на народностьта ми да не допусна!

Часътъ бѣше 11 по турски — мръкваше се и азъ излѣзохъ отъ дома. Несъзнателно и неопрѣдѣлено вьрвѣхъ изъ улицата, водяща къмъ цьрквата Св. Никола и тъкмо на завоя, дѣто прѣди 5 години щѣхъ да бжда прѣбитъ, срѣщнахъ г. Димитрий Ножаровъ, който отъ нѣколко дни прѣбиваваше въ Сѣръ съ миссия да купува облѣкла и завивки за бѣжанцитѣ турци разбѣгали се прѣдъ напрѣдването на русскитѣ войски къмъ София; той бѣ изпратенъ за тая цѣль отъ една благотворителна английска миссия въ тоя градъ и покупенитѣ прѣдмѣти изпращаше за София.

Г ньо Ножаровъ отиваше за квартирата си; азъ го послѣдвахъ съ рѣшение да му открия тежината въ душата ми, съ пълната на-

дѣжда, че като българинъ той, прѣдъ него мога да унижа себе си, званието си и народното достолѣпие, които, неможатъ и нему сѫщо така, да не бѫдатъ скѫпи. Стигнахми въ квартирата му и той ме покани въ стаята си, обаче менъ ми се завьрза езика и нѣмахъ възможность да му поговоря, а само го гледахъ въ очитѣ.

— Какво ви е, г-нъ Салгънджиевъ, вие страдате? попита ме той. — Съвършенно вѣрно, г-нъ Ножаровъ; азъ страдамъ и страдамъ твърдѣ тежко, съвзѣтъ малко едва можахъ да му отговоря.

Нему азъ открихъ болката на сърцето си и му попросихъ лѣкъ за нея. Той трогнатъ ме изгледа и каза: „прѣскърбна е, наистина участьта на народнитѣ ни дѣйци!“ Бръкна въ джеба си, извади 4 бѣли меджидиета и каза: „всичкитѣ ми пари, които сѫ ми останали сѫ тѣзи, а пъкъ утрѣ заминавамъ за София телеграфически повиканъ; земете половината вий, а другата задьржамъ за по пѫтя до София“ и ми подаде двѣтѣ бѣли меджидиета.

Колко спасително подѣйствува на измѫчената ми душа помощьта на Г-на Ножарова отказвамъ се да говоря, а ще кажа само че тя ми възпрѣпятствува да опятня името си и да оставя на произвола на сѫдбата жената и дѣцата си.*)

Но уви! не безъ болѣзънь въ душата си, си спомнямъ, какъ едни хора, на които, самото имъ достолѣпие и честь бѣха ангажирани въ моето лице на българ. учитель въ Сѣръ и които найдобрѣ знаяха моето положение въ тоя градъ и мѫкитѣ, които изтърпѣхъ въ разстояние на 7 години отъ народнитѣ ни врагове, оста-

*) Благодаря на Бога за дѣто въ тои критически моментъ за мене и сѣмейството ми, Той тъй мѫдро нареди щото чрѣзъ г-на Ножарова, спаси мене отъ погибель, а по край мене и сѣмейството ми. Тъй сѫщо Му благодаря и за това че ми даде възможность да се отплати на благодѣтеля си — г-на Ножарова, безъ той да усѣти какъ.

Всѣки отъ ближнитѣ на Г-на Ножарова, вѣрвамъ да знае, че въ онии смѫтни врѣмена на безкняжието у насъ (1886—1887), той като принадлежащъ на онаи партия, които се бѣ поставила въ опозиция на сѫществующия тогава режимъ и му правѣше всевъзможни спънки въ дѣйствията му за запазване страната отъ пропастьта, надъ която се бѣ надвѣсила, Г-нъ Ножаровъ бѣ туренъ подъ таенъ полицейски надзоръ; всѣкадѣ, дѣто той отиваше, бѣше прѣдписано на полицейскитѣ власти да слѣдятъ, него, думитѣ и дѣлата му. По това врѣме азъ бѣхъ началникъ на Пловдивската околия и г. Ножаровъ често идѣше въ Перущица, по търговски дѣла. Моя обязателна длъжность бѣ да надзиравамъ дѣйствията му въ това село, населението на което бѣ се компрометирало въ заговоръ противъ тои режимъ и азъ дѣйствително слѣдихъ г. Ножарова на всѣка негова стѫпка и контролирахъ дѣлата му безъ той да се сѣти. Трѣба да напомѣдамъ, че г. Ножаровъ прѣзъ всичкото си на нѣколко пѫти прѣбиване въ Перущица не даде ни най-малко подозрѣние въ противудьржавни намѣрения. Освѣнъ работата си по търговията, съ друго нищо не се занимаваше той. Мнозина правителственни партизани въ селото, му прѣписваха нѣкои нелегални дѣйствия, които провѣрявани отъ мене, не се подтвьрдяваха. Ако бѣше другъ на мѣстото ми, вѣроятно щѣше да повѣрва на доноситѣ безъ да ги провѣри и г. Ножаровъ би си изтеглилъ.

Бѣл. на автора.

ваха нѣми на позива ми и ме оставиха да достигна до положението, което описахъ! Хора, насърчителнитѣ писма на които държа за споменъ, съ които ме насърчаваха и даваха обѣщания съ стотини, че азъ и дѣцата ми не принадлежимъ другиму, а на самата Екзархия, която ще има да се грижи за моето и тѣхно бѫдеще! Гдѣ останаха тия обѣщания? Послѣ Рождественнитѣ празници, съ сумата, получена отъ единъ недвижимъ имотъ, който баба ми (майка на жена ми) бѣ продала и ми бѣ изпроводила, азъ слѣдвахъ дѣлото; събирахъ ученицитѣ въ Вароша; а Урумовъ въ Долна Каменица, както вече казахъ, материално поддържанъ отъ мене, вършеше сѫщото.

Подиръ сключването Санстефанския договоръ между Турция и Россия, който създаваше една България въ естественнитѣ й граници, гърцитѣ вдигнаха врява че, създаването на едно автономно Българско княжество въ очьртанитѣ въ договора граници, тѣмъ се отнѣмали една цѣла область и части отъ други, които въ етнографическо, старинно и географическо отношения принадлежѣли изключително тѣмъ (sic). Въ тази дива врява гърцитѣ, подпомогнати и отъ извѣстни неблагоприятствующи на една велика България велики сили и отъ самото турско правителство, заработиха протести, които като изкълѫпиха — поднесоха ги на прѣдставителитѣ на Великитѣ сили въ Цариградъ, на Турското Правителство и, по късно, чрѣзъ гръцкия делегатъ — на самия Берлински конгрессъ. Сега именно моето прѣбиване въ Сѣръ бѣ отъ най-голѣма нужда, и, като разбирахъ това твърдѣ добрѣ, азъ продължавахъ да се държа и да работя за умаловажаването на тия гръцки протести. Колкото се касаеше до двата Санджака, азъ се заловихъ да подготвя контра протести (каквито въ другитѣ Санджаци въ Македония се приготовляваха отъ страна на българитѣ) и ги приготвихъ: единъ собственно отъ градътъ Сѣръ, който подпечатиха безъ изключение всичкитѣ еснафи и махаленски муфтари и два за Сѣрския и Драмския Санджаци.

Въ това врѣме се разнесе въ Сѣръ слухътъ, че по заповѣдь на англійското правителство съ съгласието на турското, нѣкой си колонелъ *Синжъ*, англичанинъ, щѣлъ да пропѫтува прѣзъ цѣлата южна часть на Сѣрския и Драмския Санджаци, начиная отъ Кавала и свърши съ Солунъ, съ цѣль да провѣри на мѣстото, коя народность — гръцката ли или българската населява тоя край, или кой отъ двѣтѣ въ него има болшинство.

Трѣба да забѣлѣжа, че азъ се съмнѣвахъ да е била истинската цѣль на Колонела въ пропѫтуването му прѣзъ тая часть на двата Санджака — изучаването населението имъ на коя народность принадлежи; когато е извѣстно на цѣлъ свѣтъ, че болшинството имъ е

българско. Прѣдъ видъ на това нещо бѫде излишно, ако спомена тука нѣкои отъ слуховетѣ, които циркулираха по адресъ на пѫтуването на помянатия Колонелъ.

Едни говоряха че той дѣйствително гони описаната горѣ цѣль. Други пъкъ говорѣха, че ималъ агитационна мисия: срѣщането съ нѣкои помашки главатари отъ Родопскитѣ села, чрѣзъ които да се подготвѣло едно подигание на помацитѣ противъ рускитѣ окупационни войски въ Родопитѣ до Марица. Тѣзи които така говорѣха, бѣха хората, които макаръ и погърчени, но продължаваха да симпатизиратъ на българската кауза и на „дѣдо Ивановитѣ“ казаци, които тѣ желаеха и очакваха да видятъ по тѣзи мѣста. Да говорятъ така тѣзи *добряци*, се основаваха на факта, дѣто още прѣди появяването на колонела *Синжъ*, въ Сѣръ, Драма, Кавала дори и въ Неврокопъ вече кръстосваха разни емисари отъ Полшка народность, облѣчени въ турска офицерска форма. Тѣ се казваха, че били доставчици на разни продукти за турскитѣ войски въ южнитѣ Родопи. Въ Сѣръ, съ единъ отъ тия „доставчици“, азъ имахъ случай да се разговоря, който по вънкашностьта си ми направи *особенно* впечатление; по край другото той ми подтвърди слуха, че билъ интендатъ на една часть отъ турскитѣ войски въ Родопитѣ. Попитанъ отъ мене единъ отъ другаритѣ му, ми съобщи сѫщото; той ми каза още, че събѣсѣдникътъ ми, съ когото разговарихъ прѣди него, билъ отъ Полско произхождение и се именувалъ Северинъ Скришовски изъ Руска Полша, а той — Жакъ Паулсонъ тоже полякъ, отъ Австрийска Полша (!?).

Колонелъ Синжъ пристигна въ Сѣръ, идящъ отъ кѫдѣ Кавала на 23-й мартъ 1878 год. посрѣдъ въодушевленитѣ овации и акламациитѣ на погърченитѣ българи и куцовласи; учителитѣ и ученицитѣ на чело съ прѣдсѣдателя на грѣцката пропаганда — Д-ръ Янули погърченъ куцовлахъ, въ домътъ на когото Колонелътъ се и установи. Вечерьта прѣдсѣдателя даде угощение въ честь на гостътъ си. На това угощение грѣцкитѣ чувства бѣха толкова прочувственно демонстрирани, че човѣкъ би си помислилъ че демонстрациитѣ ставаха не въ единъ турски градъ, а въ срѣдъ столицата на Елинското Кралство. Тѣзи демонстрации съвършенно справедливо извикаха негодуването на турското население въ Сѣръ и властьта биде принудена да имъ тури край — на другия день не ги допусна при заминуването на Колонела. Сѫщия тоя день на пристигането си, той посѣти всичкитѣ грѣцки учебни заведения и цѣркви. Азъ успѣхъ да напиша, общината да подпише и му прѣдаде слѣдующия протестъ — мемоаръ, който френцузския цариградски в. „Куриеръ д'Орриентъ“, английския „Дейли

Нюсъ“ и Триесткитѣ грѣцки „Клио“ и „Неа Имера“ както и други европейски вѣстници го възпроизведоха заетъ отъ първия.

Ето съдържанието на този протестъ — мемоаръ:

„Ваше Високоблагородие,
Г-нъ Колонелъ!

„Дневниятъ въпросъ, който ни занимава днесь, е Вашето въ града ни пристигане. Мнозина незнаящи цѣлта на пжтуването Ви, тълкуватъ я различно — всѣки по своему. Едни увѣряватъ че то имало за цѣль изучването на мѣстото народноститѣ, населяващи пропатуванитѣ отъ Васъ мѣстности; на тѣзи увѣрявания сж се спрѣли днесь всички, считаще ги за положителни; обаче, за насъ българитѣ отъ Сѣрския и Драмския Санджаци, Вашето пжтуване е още прѣдметъ на загадки, за това ний българитѣ отъ визиранитѣ два санджака, които съставлявами грамадното болшинство се намирами въ недоумение какво да прѣдприемемъ тоя часъ, който Ви задържа между насъ. Но ако дѣйствително е вѣрно това, което се батка между публиката и което по горѣ визирахми, въ такъвъ случай поражда се въпросъ: отъ гдѣ и какъ ще черпите свѣденията си, за да бждите справедливъ тълкователь на самата истина прѣдъ мѣстото, което Ви е повѣрило тая миссия? В. Високоблагородие, отъ вѣрно мѣсто се научавами, че отъ Кавала до пристигането Ви тукъ въ Сѣръ, гдѣто именно сме очевидци, Вий посѣщавате само училищата и църквитѣ и за мѣрило на това що сте натоварени да изучвате, сте земали языка, сжществующъ днесь въ тѣзи заведения.

„Ваше Високоблагородие, ако отъ языка въ училищата и църквитѣ сте рѣшили да вадите заключение за народностьта съставляюща болшинството въ пропжтувания отъ Васъ край, то, въ такъвъ случай, позволѣте ни да Ви забѣлѣжимъ че, въ цѣла Македония, по настоящемъ, Вий не бихти открили друга народность освѣнъ грѣцката и то по простата причина че, грѣцкото духовенство и многобройнитѣ грѣцки пропаганди и апостоли на̀ еллинизма до тоя часъ не сж прѣстанали чрезъ разни непростими средства да гонятъ матерния языкъ на българитѣ изъ училищата и църквитѣ имъ, които въ пропжтуването си сте посѣщавали и днесь посѣщавате тукъ въ Сѣръ. Ний недопусками да вѣрвами че незнаете това; защото, на-дали би се намѣрилъ човѣкъ, който да не е чулъ за водената толкозъ години борба на българския народъ отъ всичкитѣ части на отечеството му — Мизия, Тракия и Македония, противъ подавляющия го отъ нѣкове еллинизъмъ; борба, която не е била подета отъ него за друго, освѣнъ за да измѣсти натрапения му на сила грѣцки языкъ въ училищата и черквитѣ му и да го замѣсти съ своя — българскиятъ. Не е да се не знае тоже, че това можѣ да се постигне въ нѣколко само епархии по силата на единъ императорски декретъ, който създаде за българския народъ самостоятелна ерархия, отдѣлна отъ грѣцката, който се приложи въ чистобългарскитѣ епархии, а въ смѣсенитѣ такива, въ които българското население съставлява болшинство, стоятъ още потписнати подъ игото на грѣцкото духовенство и българското имъ население на сила се оневѣжествува, грѣцкия языкъ на сила му се натрапва дори и сега, когато родния му языкъ е осигуренъ съ горѣпомянжтия декретъ; благодарение на трудноститѣ обстоятелства, които му създадоха разбърканитѣ политически събития на Балканския Полуостровъ, отъ които възползуваха грѣцката пропаганда на ново и на сила задуши българския духъ въ тѣзи епархии; на сила казвами и за да се разберемъ по-добрѣ, позволѣте ни да кажемъ, че не се минаха нито петь години отъ какъ биде издаденъ царския декретъ, който прогласи независима отъ грѣцкия патриархатъ българска Екзархия, и ето че, въ всичкитѣ села на Сѣрския и Драмския санджаци, българското население, на което имами честьта да бждемъ негови тълкователи прѣдъ Васъ, очисти отъ училищата и църквитѣ си отъ нѣкове натрапения му чуждъ языкъ и го бѣше замѣстило съ родния

си — българския. Ала извѣстно е и Вамъ какъ и защо отъ прѣди една година пакъ му се наложи грѣцкия языкъ.

„Въ сърдцето на общото ни отечество по̀ миналата година, нѣкои недоволни елементи извикаха извѣстнитѣ смутове, зловредностьта на които се почувствова и тамъ, дѣто българското население остана мирно и покорно. Тия смутове дадоха добъръ материалъ на панеллинистическата пропаганда по тѣзи мѣста да употрѣби всевъзможни клевети противъ българското население и въ тия два санджака; турскитѣ власти го погнаха, — знаете вече колко българи пострадаха и тѣзи, които още не бѣха пострадали и се бояха да не пострадатъ отъ клеветитѣ на вѣковнитѣ врагове на народностьта имъ, отстжпиха прѣдъ натиска на пропагандата и тя имъ натрапи отново грѣцкия языкъ въ училищата и църквитѣ имъ, който сега Вий намѣрвате въ тѣхъ. Ето защо, казвами, бихте били далечь отъ голата истина, ако, Ваше Високоблагородие, се облегнѣте само на тоя фактъ: *сжществуването по настоящемъ на грѣцкия языкъ въ училищата и църквитѣ ни въ мѣстата, които посѣтихте, дадете свѣденията си въ полза на грѣцката народность и прѣдставите градоветѣ и селата ни за населени отъ гърци.*

„Ако така сжщо, Ваше Високоблагородие, Вий се основете на извѣстни *махзари*, подпечатани съ муфтарскитѣ печати, удостовѣряющи народностьта (невистинската) на населението тука, които грѣцката пропаганда изработи прѣди пристигането Ви и които грѣцкия мѣстенъ владика може да Ви прѣдаде, позволѣте да Ви кажемъ че и въ тоя случай ще бждите измамени отъ прѣдставителя на гърцитѣ (който ще Ви поднесе едни документи, не изразяющи волята на населението, а собственно неговата; защото, всеизвѣстно е, че муфтаритѣ се натрапватъ на населението отъ грѣцкитѣ владици посрѣдствомъ властитѣ; и като е тъй, тѣ се заставятъ отъ първитѣ да удрятъ селскитѣ печати тамъ дѣто тѣ имъ заповѣдатъ); защото, всеизвѣстно е, че гърцитѣ винаги и въ всичко сж си служили съ измама. Съ измама тѣ сж си служили и служатъ въ борбата си противъ българитѣ въобще, стрѣмящи се да ги погърчатъ; съ лъжи, коварства и подлость сж си служили отъ зачалото на появяването имъ като народъ и съ тѣхъ имъ е присждено да загинатъ; спомнѣте си, Ваше Високоблагородие, оцѣнката, която Виргилий е направилъ за тоя вѣроломенъ народъ, състояща се въ слѣдующитѣ знаменателни и твърдѣ умѣстни думи: Timeo Danaos et dona ferentes, и тогава само давайте вѣра на думитѣ и дѣлата на този измамнически народъ. Вий бѣхми зрители на всичката тая комедия, която грѣцката пропаганда игра въ изкованването на въпроснитѣ махзари и която позволѣте ни да Ви я опишемъ:

„Въ градоветѣ, напр. като въ Сѣръ, въ който населението (християнското) е българско (съ исключение на 180-тѣ кжщи куцовлашки), което слѣдва да признава грѣцката патриаршия и се нарича патриархистко и което учи дѣцата си на грѣцки, но не крие българската си народность, а се колебае между двѣтѣ нации и часть отъ което открито вече прояви на послѣдне собственната си народность и призна за свое духовно началство българската Екзархия, изучва дѣцата си на матерния имъ языкъ въ двѣ български училища — едно въ Вароша и второ въ Долня Каменица и се моли Богу на языка си въ своя църква отдѣлна отъ тѣзи, въ които се служи на грѣцки; въ тия градове, казваме повторно, всичкитѣ муфтари отъ християнскитѣ махали, ако и да сж българи, подчиняватъ се обаче въ всичко на заповѣдитѣ на грѣцкия владика (както биха се подчинявали на българския, ако би имало такъвъ), който е главата на грѣцката пропаганда въ Сѣръ и безъ волята на когото тѣ не могатъ да бждатъ муфтари; този редъ на работитѣ продължава и сега, но тѣзи муфтари не прѣнебрегватъ и българската черковна община — въ нѣкои случаи тѣ послушнатъ и нея и ѝ услужватъ. Не бѣше обаче тъй прѣди година врѣме по селата на Сѣрския и Драмския Санджаци. Въ тѣхъ населението не припознаваше грѣцкитѣ владици, а българската Екзархия (трѣба да изповѣдами обаче, че въ всѣко село имаше по единъ или нѣколко единици ренегати, които само отъ инатъ държатъ съ грѣцката пропаганда, обаче си оставатъ пакъ българи) муфтаритѣ бѣха все българи; но поради

онния смутове, за които по-горѣ споменахме, тѣ, по настояването на гръцката пропаганда прѣдъ мѣстнитѣ власти, на всѣкадѣ почти бидоха замѣстени отъ помянатитѣ ренегати.

„Ето прочее, В. Високоблагородие, на какви хора и население сж изразъ приготвенитѣ отъ тая пропаганда махзари, чрѣзъ които Ви се прѣдставятъ единицитѣ ренегати за гръцко болшинство, а массата — дѣйствителното болшинство, българитѣ, за несжществующи; масса, която не безъ значителни жертви очува языка си, традиционнитѣ нрави и обичаи на прадѣдитѣ си прѣзъ нѣколкото тѣжки и непосилни тиранически вѣкове. Но комедията не се състои само въ горѣизложеното; тя е още и въ слѣдующето: като подпечатанитѣ за Васъ отъ гръцкия владика махзари, най държимъ други по съдържание противуположно на гръцкитѣ, подпечатани отъ сжщитѣ муфтари, които контра махзари, сж прѣдназначени за прѣдаване на други мѣста. Това именно ний наричами комедия, отъ която можете да сждите какво е населението дори и въ погърченитѣ градове като Сѣръ.

„Но нека се знае, В. Високоблагородие, че и съ тия махзари невѣрваме гръцката пропаганда да сполучи; примѣри въ историята имами твърдѣ много. Василий нареченъ Българоубиецъ, избоди очитѣ на 15,000 Македонски българи и едно по голѣмо множество прѣсели въ Азия, но несполучи да изтръгне сърдцата, да убие духътъ на останалитѣ и да заличи българ. народъ отъ книгата на народноститѣ; това той вършеше въ една епоха, въ която царѣше мракъ и невѣжество. Слѣдователно, когато въ такива врѣмена, толкозъ благоприятствующи на гръцкитѣ традиционни стремления, единъ императоръ, прочутъ по умразата си противъ българитѣ и носящъ титлата *Българоубиецъ*, не е можалъ да успѣе да заличи отъ свѣта името българинъ, днесъ, подъ сѣнката и закрилата на многосправедливия ни Царъ — Баща, Негово Императорско Величество Гази-Султанъ Хамидъ-Ханъ и подъ създадената отъ Него равноправна и просвѣтителна епоха, отъ която еднакво се наслаждаватъ и ползуватъ всичкитѣ Му подданици, гръцката пропаганда каквито планове и да крои, колкото и да се сили да направи това, което Българоубиецътъ-императоръ не успѣ да го направи — да погърчи Македонскитѣ Българи, тя, и сега не ще може да сполучи; нито ще може вече нѣкого да убѣди че, Македонското днешно население, не е потомецъ на онния 15000 нещастни българи, които свършиха живота си лишени отъ свѣтлина, проклинащи жестокосърдечието на единъ звѣръ-императоръ, а е потомецъ на Софокла и Демостена.

„Ваше Високоблагородие, както виждате, гръцката пропаганда, съвършено фалшиво прѣдставлява прѣдъ Васъ работитѣ относително националността на населенията отъ мѣстата, които посѣщавате и, ний българитѣ — поразителното болшинство въ тѣзи мѣста, гледайки какъ се вършатъ очебийни неправди, неможемъ да стоимъ хладнокрьвни зрители, а отъ името на това болшинство, издигами високо гласъ и заявявами, че протестирами прѣдъ Васъ и прѣдъ цѣла Европа, за дѣто една намъ чужда нация съ вѣкове враждебна на народността ни, си служи съ една клика, пусната мѣжду насъ съ пропагандическа цѣль, излиза и говори отъ наше име прѣдставляваща ни Вамъ и другадѣ за гърци, каквито нито сми били нѣкога, нито сми сега, нито за въ бждще имами намѣрение да бждемъ.

„За това, най покорно Ви молимъ, бждете тъй добри, да прѣставите този нашъ протестъ дѣто ще има да прѣдставите Вашитѣ свѣдения по миссията Ви изъ нашитѣ мѣста, както и махзаритѣ, които би Ви сж дали отъ нашитѣ вѣковни врагове — гърцитѣ.

Приемѣте и прч.

„Сѣръ 23/1878 г.

„Прѣдставители — опълномощени отъ Българското население отъ Сѣрския и Драмския Санджакъ

„(Подписали):

„С. К. Салгъиджиевъ, Илия И. Късъровъ, Коста Златановъ, Костадинъ Стояновъ, Ангелъ И. Балакчи, Ангелъ Сапунджи, Хаджи Михаилъ Свѣщаръ, Панайотъ А. Мечкаровъ, Ичо Стояновъ, Илия Костадиновъ и Атанасъ Вишевли".

Съ моето заминаване отъ Сѣръ, тури се край на първия и най-мжчния периодъ на учебното дѣло въ него и остана да се чака благоприятно врѣме за подновяването му. И дѣйствително, въ 1881-а година, т. е. слѣдъ тригодишно неволно почивание за да изникне на ново посѣтото сѣме, както и трѣбаше да се очаква, то на ново изникна.

Въ помянатата 1881 година за учитель въ Сѣръ постжпи г. Петръ Сарафовъ, на когото се вменява въ длъжность да продължи историята на българското народочерковно-училищно дѣло въ тоя злочестъ български градъ, ако и въ тоя случай желае да му бжде полезенъ.

Прѣди да свърша, позволявамъ си слѣднята скромна забѣлѣжка:

Грьцката пропаганда вѣрва, че Солунъ е изгубенъ за насъ българитѣ и спечеленъ за гърцитѣ (?) Да вѣрва тъй, тя се основава на факта, че и Русия, въ мирнията приврѣменен договоръ съ Турция на 1878 г., го е оставила извънъ границата на Санстефанска България. Тя (пропагандата) сега насочва всичкото си внимание и дѣйствията си въ окончателното погьрчване на Сѣръ съ околностьта му, къмъ морето, за да отбива въ бжджще претенциитѣ ни за него и ни отнеме възможностьта да имаме изходъ на Егейското море, при Кавала, пристанището на който градъ, подиръ Солунъ, е единственното изходно мѣсто за Източна Македония и Западна България къмъ морето.

* * *

22. Нѣколко думи въобще за мървацитѣ.*)

Дългогодишното ми учителствуване въ Сѣръ, ми даде възможность да се запозная, между другитѣ *особености*, съ които, въ нѣкои отношения, се отличава селското население въ повечето части отъ Сѣрския, Драмския и Солунския санджаци; особености, състоящи се въ топографическо, язикословно и фонетическо отношения, които излагамъ както слѣдва:

а). Мѣстноститѣ населявани отъ мървацитѣ.

Както е извѣстно вече $^3/_4$-тѣ отъ християнското население отъ цитиранитѣ горѣ окржзи е българско; една доста голѣма часть отъ

*) Настоящата статия биде напечатана въ книга XV, год. III на Библиотека, издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ 1896 год.; но защото тогава въ нея се вмъкнаха много и важни печатни погрѣшки и се изпуснаха цѣли редове, които бъркатъ на правилното разбиране смисъльта на нѣкои изражения и думи счетохъ за необходимо да я прѣпечатамъ повторно тука.

Бѣл. на автора.

него носи названието — *мървaци*. Съ него го титулиратъ и турци, и гърци, и евреи, па и тѝ самѝ и не безохотно, се титулира съ него.

Така наричанитѣ мървaци, и, споредъ самото тѣхно твърдение-населяватъ почти цѣлий Сѣрски санджакъ въ днешнитѣ му административни граници, т. е. каазитѣ: Сѣрска, Бараклиджумайска, Димиръ-Хисарска, Петричка, Мелничка, цѣла Разлошка до Якуруда; югозападната часть на Неврокопската до р. Мяста; сѣвѣро-западната на Драмската тоже до р. Мяста, до изворитѣ на р. Куру-Чай и отъ тамъ въ направление къмъ югъ до градеца Правища и покрай политѣ на Пл. Кушвиница до устието на р. Струма; отъ гдѣто границата на мървацитѣ минава на югъ къмъ Солунъ и, покрай Аджи гйолъ, влазя въ Солунската каза, обема езерото Мавровѝ, слазя до езератата Бесика и Лѫгадинско и, прѣзъ с. Лѫгадина излазя на шосето Солунъ — Сѣръ надъ селото Гювезня отъ което, като дѣржи реченото шосе, по направление къмъ сѣвѣръ, съединява се съ границата на Сѣрский санджакъ при Солунското село Негованъ.

Споредъ българитѣ мървaци р. Мяста, която както видѣхме по-горѣ, прѣсича на двѣ половини Неврокопската и Драмската каази, е служила за прѣдѣлъ мѣжду тѣхъ (мървацитѣ) и тъй наричанитѣ *помаци*.

Забѣлѣжително е, че мървацитѣ наричатъ помаци не само българо-мохамеданитѣ, но и българо-християнитѣ, населяващи сѣвѣрозападнитѣ и южнитѣ склонове на Доспатската верига, бѝлото, на която планина, все споредъ мървацитѣ, служило за прѣдѣлъ мѣжду помацитѣ и *рупцитѣ*; а извѣстно е, че послѣднитѣ обитаватъ южния и югоизточния склонове на Доспатскитѣ вериги, наклонени къмъ коритото на р. Марица, които склонове малко по-назадъ отъ коритото на р. Въча, зематъ вече названието — *Родопи*. Мървацитѣ твърдятъ че, до кѫдѣто въпросителното мѣстоимение *кой, коя, кое*, слѣдва да се изговаря на **кутри, кутра, кутро**, до тамъ е границата на помацитѣ; а отъ дѣто тѝ захваща да се замѣнява съ *кена* за мѫжски и женски родове и *кено* за срѣдний родъ, отъ тамъ захващала границата на рупцитѣ, на които, така изговореното мѣстоимение, било изключително тѣхна собственость.

По въпроса за границитѣ на мървацитѣ, азъ имахъ случай на дълго да говоря съ г. Дозона, който прѣзъ 1872-а година бѣ дохождалъ въ Сѣръ, изпратенъ отъ френската академия на наукитѣ, да провѣри на мѣстото автентичностьта и идентичностьта на прѣдисторическитѣ сбирки на г. Ст. И. Верковича, печатани подъ насловъ „Веда Словенахъ“. Г-нъ Дозонъ категорически отблъсваше всѣка

граница и разлика между мърваци, помаци и рупци и поддържаше само една — мървашка, въ която влизали и помацитѣ и рупцитѣ, които, споредъ него били сѫщо мърваци, а слѣдъ завоеванието имъ отъ турцитѣ и потурчванието една часть отъ тѣхъ се нарѣкли помаци, за отличие отъ мървацитѣ; а другитѣ — рупци, за отличие отъ помацитѣ и отъ мървацитѣ. Г-нъ Дозонъ, който ми очьртаваше границитѣ на *своитѣ мърваци,* приемаше южната и западната имъ граница, по моето очьртание; а разширочаваше тази на сѣверъ и изтокъ: на сѣверъ — до Дупница и Самоковъ, а на юго-изтокъ — до р. Марица и на долу до кѫдѣ Димотика.*)

б). Язикословни и фонетически особености у мървацитѣ.

Около мене, или по-право — въ българското Сѣрско училище, се групираха ученици освѣнъ отъ града Сѣръ, но и отъ селата на Сѣрската, Зъхненската, Мелничката, Петричката, Демиръ Хисарската и Солунската каази. Тоя случай ми даде възможность да се запозная освѣнъ съ диалектитѣ на ученицитѣ си отъ цитиранитѣ каази, но и съ произношението на нѣкои звукове отъ нашата азбука, по чудо спазени отъ далечното минало между мървацитѣ, които най-много сѫ били притискани отъ гръцитѣ за да изличатъ миналото имъ, а заедно съ това и особеноститѣ за които е рѣчь и които се състоятъ въ слѣдующето: *ы*-то, *я*-то, или *е*-то и *ж*-то. Недоволенъ отъ това, което слушахъ отъ ученицитѣ си въ произнасянието на тия звукове, азъ възнамѣрихъ да го провѣря на мѣстото — въ селата на самитѣ ученици. Прѣзъ първата още ваканция слѣдъ отварянието първото българско училище въ тоя погърченъ български градъ, азъ бѣхъ въ тия села, които по-долу ще поименувамъ и въ които напълно намѣрихъ онова, къмъ което бѣ ме опжтилъ говорътъ на моитѣ ученици.

Въ селата Дутли (по старому — Горемци), Орѣховецъ, Лакосъ, Мухленъ (Мѫгленъ) и др. отъ Сѣрската каза и въ нѣкои отъ Не-

*) Г-нъ Дозонъ, поддържаше и едно за мене, поне тогава и сега още ново историческо откритие, което считамъ за неизлишно да отбѣлѣжа тука. Той твърдѣше, че отъ Димотика до Енесъ, даже и по-нататъкъ къмъ Изтокъ, на такава широчина (като между Димотика и Енесъ) и къмъ западъ до устието на р. Места, е живѣло още едно славянско племе, най-рано дошло на Балкан. П-въ именуемо *акрени,* поголѣмата часть на което, още при завоеванието му отъ турцитѣ прието мохамеданството, а другата опазила до негдѣ славянското си произхождение и продължавало да минава то за българи, то за гърци. Въ старо врѣме неговитѣ прѣдци сѫ бивали наемницитѣ на римлянитѣ и сѫ се сражавали заедно съ тѣхъ въ войнитѣ имъ съ варваритѣ и други непріятелски орди. Въ описанитѣ прѣдѣли то и сега слѣдвало да носи сѫщото название, но изпорчено: вмѣсто *акрени, ахрени.*

Бѣл. на автора.

врокопската и Зъхненската *ы*-то и *е*-то се чуятъ като ъ=ѫ, въ слѣднитѣ думи: сырене=съръне, четыри=чьтъри,*) насытихъ се=пасътихъ сѫ, Ивановъ сынъ=Ивановъ съпъ, ще сыпя=щѫ съпѫ, яйце или ейце=жйце, ягода=жгода, яда (ямъ)=жда, ялова=жлова и др.

Въ нѣкои села на Сѣрската каааза лежащи на дѣсната страна на р. Струма по край политѣ на пл. Бесика и въ тия на южния ѝ склонъ именно въ селата: Висока, Сухò, Богородица, Негованъ и Зарово отъ Солунската каааза, *я* то или *е*-то се чуятъ на ен, като пять (петь)=пенть, девять (деветь)=девенть, петдесять (петдесеть)=пендесенть и др.

Въ всичкитѣ полски села на Сѣрската, Демиръ Хисарската и Бараклиджумайската каази, както и въ цитиранитѣ по горѣ отъ Солунската, *ж*-то се чуе на жн, като: мждъръ=мжндъръ, гжба=гжнба, ржка=ржнка, дждъ=джнбъ, зжбъ=зжнбъ, сжббота=сжнббота и др.

Трѣба ли да отбѣлѣжвамъ тука, че въ тѣй описанитѣ отъ мене мърваци, богъ знае колко още и отъ каква висока важность материали (въ историческо, язикословно, литературно и др. отношения) за насъ българитѣ има да се криятъ! Колко ми е жално че нито врѣме ми оставаше, нито обстоятелствата ми допускаха, за да мога да се занимавамъ и съ по-нататъшното изучване бита на мървацитѣ. Но ако това, по изложенитѣ причини менъ и на моитѣ замѣстници се неудаде, не ще съмнение, че скорото бждще, което се открива прѣдъ насъ за нашитѣ дѣйци въ тия мѣста, ще имъ даде пълно улеснение, да развиятъ най-голѣма дѣятелность за изучване на всичко това, което, по всѣка вѣроятность, се крие между мървацитѣ и го прѣдадатъ на новата ни история.

*) Както е извѣстно, въ черковнославянския язикъ въ нѣкои само извѣстни думи *е*-то е заело мѣстото на ь-чокътъ, който пжкъ въ старобългарския и въ новобългарския говоримъ и писменъ язици въ сжщитѣ думи, държи мѣстото на е-то. Обаче, въ говоритъ на поминжтитѣ горѣ села ь-чокътъ почти на всѣкадѣ т. е. въ всѣкой единъ случай заема мѣстото на е-то, както се вижда въ слѣднитѣ думи: сърьне=сырене, чьтъри=четыри, дьнь=день, чьрьша=череша, жьльзо=железо, рьмикъ=ремикъ, пьтълка=петелка, пьтълъ=петелъ, пьчьно=печено, вьрига=верига, вьдро=ведро, тьсла=тесла, чьрьсло=чересло, прьшьлъ=прешелъ и др.

Бѣл. на автора.

Печатни погрѣшки

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
10	13 [illegible]	[illegible]	[illegible]
11	7 [illegible]	[illegible]	[illegible]
13	13 [illegible]	XI	VIII
14	17 [illegible]	X	VIII
»	24 »	[illegible]	[illegible]
15	20 »	[illegible]	[illegible]
»	35 »	[illegible]	[illegible]
23	18 [illegible]	[illegible]	[illegible] *)
25	8 »	[illegible]	[illegible]
»	8 »	[illegible]	[illegible]
40	» [illegible]	[illegible]	[illegible]
45	12 [illegible]	[illegible]	[illegible]
73	14 »	[illegible]	[illegible]
74	8 »	[illegible]	[illegible]
»	10 »	[illegible]	[illegible]
86	15 »	[illegible]	[illegible]
86	11 [illegible]	[illegible]	[illegible]

*) [illegible]

Цена 1 лев.

DR 83 .S18
Lichni diela i spomeni po vuzr
Stanford University Libraries
3 6105 041 506 234

DR
83
S18

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.